

**საქართველოს ისტორიისა
და წყაროთმცოდნეობის
საკითხები**

საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული
აკადემია

გონელი არახამია

საქართველოს ისტორიისა და
წყაროთმცოდნეობის
საკითხები

თბილისი 2009

წიგნში განხილულია შუა საუკუნეების საქართველოს სამოხელეო წყობილების, ფეოდალური სენიორიების, წმ.რელიქვიების ისტორიისა და წერილობითი წყაროების ატრიბუციის ცალკეული საკითხები.

განკუთვნილია სპეციალისტებისა და საქართველოს ისტორიით დაინტერესებული მკითხველებისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
პროფესორი *გიული აღასანია*

რეცენზენტები: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი *თამაზ ბერაძე*
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
პროფესორი *დავით ნინიძე*

ISBN 978-9941-0-1140-5

174 320

საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობის სისტემამ გარკვეული მეტამორფოზა განიცადა მონღოლთა ბატონობის ხანაში. ცვლილებათა განმაპირობებელ ფაქტორებს შორის ერთ-ერთი ქუთაისში მეორე სამეფო კარის შექმნაც იყო, რაც შედეგად მოჰყვა დავით ნარინის დასავლეთ საქართველოში გამეფებას¹.

დავით ნარინმა, ბუნებრივია, შექმნა მმართველობის ცენტრალური აპარატი თბილისის სამეფო კარის მიბადვით (მმართველობის ადგილობრივი აპარატი ერისთავებისა და მისი ხელქვეითი მოხელეების სახით, რომელიც პოლიტიკური ერთიანობის ხანიდან ფუნქციონირებდა, მას მზამზარეული დახვდა). ქუთაისის სამეფო კარზე შეიქმნა ის ცენტრალური უწყებები, რომლებიც ტრადიციულად არსებობდა თბილისის სამეფო კარზე. ალბათ, ამითაც აიხსნება ინტერესი სამეფო კარის ეტიკეტისა და მოხელეთა ფუნქციების მიმართ, რაც დავით ნარინის მითითებით „ხელმწიფის კარის გარიგების“ შედგენაში² გამოიხატა.

დასავლეთ და აღმოსავლეთ საქართველოში პარალელურად ორი ცენტრალური აპარატის ფუნქციონირება

¹ გავრცელებული თვალსაზრისით, მონღოლთა წინააღმდეგ აჯანყებისა და დამარცხების შემდეგ, 1259 წ. დამკვიდრდა დავით ნარინი დასავლეთ საქართველოში (იხ. ჯავახიშვილი, 1982, გვ. 69; ლომონაძე, 1979, გვ. 570). განსხვავებული მოსაზრება გამოთქვა ბ.სილაგაძემ, რომლის თანახმად, დავით ნარინი უკმაყოფილო იმით, რომ მონღოლთა ყენმა მეფედ არ დაამტკიცა, დასავლეთ საქართველოში გადავიდა და იქ გამეფდა 1248 წ. (იხ. სილაგაძე, 1992, გვ. 82-84).

² იხ. ანთელავა, 1988, გვ. 83-92.

სავსებით გასაგებია ისეთ ვითარებაში, როდესაც ბობს ორი სამეფო კარი – თბილისისა და ქუთაისში, მაგრამ მოულოდნელი და ერთგვარად უცნაურიცაა ისეთ პირობებში, როდესაც გარეგნულად მაინც დასავლეთი საქართველო გაერთიანებულია აღმოსავლეთთან და მასზე ვრცელდება თბილისის ტახტის უზენაესობა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში საყოველთაოდ მიღებული თვალსაზრისით, ასეთი ვითარება გვაქვს 1330 წლიდან, როდესაც გიორგი V ბრწყინვალემ ღიხთიმურეთში მეფობა გააუქმა და დასავლეთი საქართველო თბილისის ტახტს დაუქვემდებარა. დავით ნარინის შთამომავალთა მცდელობანი ღიხთიმურეთში ცალკე სამეფოს აღდგენისა, 1463 წლამდე მარცხით მთავრდებოდა. შემდგომში ერთმანეთს ენაცვლება ამ რეგიონში განცალკევებული სამეფოს აღდგენისა და გაუქმების მეტნაკლებად ხანგრძლივი და ხანმოკლე პერიოდები; ვიდრე 1490 წელს იურიდიულად არ გაფორმდა იმერეთის სამეფო³. ვახუშტი ბაგრატიონის მიერ წარმოდგენილი სურათი (რომელიც, არსებითად, გაიზიარა შემდგომი ხანის ქართულმა ისტორიოგრაფიამ) ასეთია: 1330–1463 წლებში თბილისის ტახტი განუყოფლად ბატონობს დასავლეთ საქართველოზე. აღნიშნულ ხანაში დასავლეთ საქართველოს ერისთავები ანუ ადგილობრივი მმართველობის აპარატი აღიარებს მხოლოდ თბილისის ტახტის უზენაესობას და დავით ნარინის მემკვიდრეებს გამეფების საშუალებას არ აძლევს⁴. ეს გულისხმობს იმასაც, რომ ქუთაისში სამეფო კარი არ არსებობს. ასეთი სურათის ფონზე აუხსნელი რჩება ის ფაქტი, რომ მმართველობის ცენტრალური უწყებების მე-

³ იხ. ლომინაძე, 1979, გვ. 629 და შმდ.; კიკნაძე, 1989, გვ. 90 და შმდ.

⁴ იხ. ვახუშტი, გვ. 802 და შმდ.

თაურები ცალკე ჰყავს აღმოსავლეთ საქართველოს, ცალკე დასავლეთს. ასეთი პარალელიზმი კარგად ჩანს მანდატურთუხუცესის სახელის მაგალითზე. XIV საუკუნის 30-იანი წლებიდან იმავე საუკუნის 80-იანი წლების ბოლომდე მანდატურთუხუცესები არიან სამცხის ათაბაგების, ჯაყელთა სახლის წარმომადგენლები: ყვარყვარე, შალვა, ბექა II⁵. იმავე პერიოდში, მანდატურთუხუცესები არიან გურიის ერისთავი ბეშქენ ვარდანიძე, სვანთა ერისთავი ხაუიგ დადიანი, ოდიშის ერისთავი ვამეყ I დადიანი⁶.

თბერაძის აზრით, ამ პერიოდში მანდატურთუხუცესობა დადიანთა საგვარეულოსათვის მარტოოდენ სამკაულს წარმოადგენდა და მოკლებული იყო რეალურ შინაარსს⁷. ამ თვალსაზრისს მიუღებელს ხდის ის გარემოება, რომ ეს თანამდებობა ამ პერიოდში ვარდანიძეებსა და დადიანთა გვარის სხვადასხვა შტოს შორის ხელიდან ხელში გადადიოდა. სამკაულის დანიშნულების მქონე სახელის მფლობელთა ამგვარი მონაცვლეობა ძნელი წარმოსადგენია.

აღნიშნული პარალელიზმი საქართველოს სამოხელეო წყობილებაში ადვილი ასახსნელია თუ გავითვალისწინებთ იმ თავისებურ პოლიტიკურ-ადმინისტრაციულ სტრუქტურას, რომელიც ჩამოყალიბდა საქართველოში გიორგი ბრწყინვალის გამაერთიანებელი პოლიტიკის შედეგად და იარსება XV საუკუნის 60-იან წლებამდე. ამ თავისებურებას ყურადღება მიაქცია კ.კახაძემ. მისი დაკვირვებით, გიორგი ბრწყინვალის დროიდან მოკიდებული

⁵ იხ.ვახუშტი, გვ. 258, 262; ბაქრაძე, გვ 100-101, ქრინიკები, II, გვ.183; ბერიძე, 1955, გვ. 125; მესხია, 1979, გვ.53-54..

⁶ იხ. არახაძია, 2002, გვ.

⁷ ბერაძე, 1999, გვ.138.

XV საუკუნის 60-იან წლებამდე დასავლეთ საქართველოს მეფის ტიტულით, მაგრამ მეფისნაცვლის უფლებებით განაგებდნენ საქართველოს ცენტრალური, თბილისის სამეფო სახლის წარმომადგენლები, რაც ლიხთიმერეთის აღმოსავლეთ საქართველოსთან გაერთიანებისა და მისი ცენტრისათვის დაქვემდებარების თავისებურ ფორმას წარმოადგენდა. ასეთ მეფეებად დასავლეთ საქართველოში ადგილობრივი, დავით ნარინისგან მომდინარე სამეფო დინასტიის წარმომადგენელთა საპირისპიროდ საქართველოს მეფის ანუ ცენტრალური ტახტის მემკვიდრე, მეფის უფროსი ვაჟიშვილი ან სამეფო სახლის სხვა წარმომადგენელი ინიშნებოდა⁸. ამ პერიოდში ორი სამეფო კარი (თბილისისა და ქუთაისში) ისევე რჩებოდა, როგორც დავით ნარინის, კონსტანტინეს და მიქელის მეფობათა ხანაში (1248–1329 წწ.) ანუ იმერეთის სამეფოს არსებობის დროს, მაგრამ იმ განსხვავებით, რომ დასავლეთ საქართველოს სამეფო კარი თბილისისას ექვემდებარებოდა და მათ შორის წინააღმდეგობას ადგილი არ ჰქონდა (XV ს. 60-იან წლებში ვითარება საპირისპიროდ შეიცვალა). რაკი დასავლეთ საქართველოში სამეფო კარი არსებობდა, ცხადია, ფუნქციონირებდა მმართველობის ცენტრალური უწყებებიც, რომელთა კომპეტენცია ამ სამეფო კარის უფლებამოსილებათა არეალში ხორციელდებოდა. ამის შემდეგ გასაგები ხდება ზემოთ აღნიშნული პერიოდის საქართველოში სინქრონულად ორი მანდატურთუხუცესის თანაარსებობა. ერთი მათგანი თბილისის (ცენტრალური) სამეფო კარის მოხელე იყო, მეორე ქუთაისის (ცენტრალურისაღმი დაქვემდებარებული) სამეფო კარისა. აქედან გამომდინარე არც იმის დადგენაა ძნელი, თუ ვის ექვემდებარებოდნენ დასავლეთ საქართველოს ცენტრალური

⁸ კახაძე, 2001, გვ. 49.

და ადგილობრივი მმართველობის მოხელეები XIV საუკუნის 30-იანი წლებიდან XV საუკუნის 60-იან წლებამდე ესენი იყვნენ ცენტრალური (თბილისის) სამეფო ხელისუფლების სანქციით დანიშნული დასავლეთ საქართველოს მეფეები.

ჭილაძეთა ფეოდალური სენიორიის ისტორიისათვის

ჭილაძეები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს, კერძოდ, ოდიშის ძირძველ არისტოკრატიულ საგვარეულოებს მიეკუთვნება. ამ საგვარეულოს ისტორია საგანგებოდ შეისწავლეს ე.თაყაიშვილმა, ე.მეტრეველმა, ო.სოსელიამ და თ.ბერაძემ¹. მიუხედავად იმისა, რომ დასახელებულმა მკვლევრებმა პრობლემის ძირითადი ასპექტები საფუძვლიანად გამოიკვლიეს, ზოგიერთი საკითხი კვლავ სადავოდ რჩება, ზოგი მხოლოდ ახლა იჩენს თავს და, ასე თუ ისე, გარკვევას მოითხოვს.

ჭილაძეთა გვარის წარმომადგენლები წერილობით წყაროებში XIII ს. მეორე ნახევრიდან იხსენიებიან². რაც შეეხება ცნობებს მათი ადგილ-მამულების შესახებ, ისინი, უმეტესწილად, XVII-XIX სს. წყაროებშია დაცული. უფრო ადრინდელი ხანისათვის ორიოდე ცნობა მოგვეპოვება, რომელთა მიხედვით ირკვევა, რომ XIV-XV სს. მიჯნაზე ჭილაძეებს ეკუთვნოდა სოფ.ტყვირი და იქ არსებული წმ.გიორგის ეკლესია³; მეფეს, კონსტანტინე II-ს 1478-1484 წლებს შორის ჭილაძისათვის უბოძებია სოფელი უძულური, რომელიც იმერეთის მეფეს, ალექსანდრე II-ს (1484-1510) ჩამოურთმევია და პირვანდელი პატრონისათვის (გელათის მონასტერი) დაუბრუნებია⁴. XVI საუკუნის პირველ ნახევარში ჭილაძეებს ყმები ჰყოლიათ ფარსმა-

¹ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 2-19; მეტრეველი, 1962, გვ. 148; სოსელია, 1973, გვ. 271-284; ბერაძე, 1967, გვ. 165-168; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42-44.

² მეტრეველი, 1962, გვ. 73, 148.

³ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 3-5.

⁴ კაკაბაძე, 1912(I), გვ. 5-6. სოფ.უძულური აწინდელი ნახახულების თემში (ხონის რაიონი)

ნაყანევსა (აწინდელი ფარცხანაყანები) და ქუთაისში იმავე საუკუნის შუა ხანებში ჯავახ ჭილაძეს ეკუთვნოდა სოფლები ჯიქთუბანი, სანავარდო, ქორეთისუბანი და გამოჩინებული⁵.

ჭილაძეების სენიორია (სათავადო), საჭილაო და საჯავახო მდ.მდ. ცხენისწყლისა და რიონის ორსავე მხარეს იყო განფენილი. საჯავახო მთლიანად და საჭილაოს ის ნაწილი, რომელიც ცხენისწყლისა და რიონის მარცხენა მხარეს მდებარეობდა, XVI საუკუნის 70-იან – 80-იან წლებში იმერეთის მეფემ და გურიის მთავარმა დაისაკუთრეს, რითაც ჭილაძეების სათავადო მნიშვნელოვნად შემცირდა და ცხენისწყლისა და რიონის მარჯვენა მხარეს მდებარე სოფლებით შემოიფარგლა. მიუხედავად ამისა, წარმოდგენა ქორონიმების საჯავახოსა და საჭილაოს ტერიტორიული მოცულობის შესახებ ამის შემდგომაც საუკუნეების მანძილზე უცვლელი რჩებოდა. ამიტომ გვიანდელი, XVII-XIX საუკუნეების წყაროებში გადმოცემული შეხედულება საჭილაოსა და საჯავახოს საზღვრების, მათს შემადგენლობაში შემავალი სოფლების შესახებ, ფაქტობრივად, XVI საუკუნის 70-იან – 80-იან წლებამდე არსებულ რეალობას ასახავს ანუ წარმოგვიდგენს ჭილაძეების ფეოდალური სენიორიის ფარგლებს.

აღნიშნული წყაროების მიხედვით ჭილაძეების სენიორია მრავალ სოფელს მოიცავდა ცხენისწყლისა და რიონის ორსავე მხარეს. საჭილაოში შედიოდა მდინარე ცხენისწყლის მარცხენა მხარეს – ჯიქთუბანი⁶, ნაფა-

⁵ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 188; სამართლის ძეგლები, III, გვ. 246.

⁶ ქრონიკები, II, გვ. 389; ბაქრაძე, 1987, გვ. 199.

^{*} ქრონიკები, II, გვ. 389. სოფელია აწინდელი ეწერის თეშში (სამტრედიის რ-ნი).

ლაური⁷, ილორი⁸, სამტრედია⁹, სანავარდო¹⁰, ხეილი-
ფი¹¹, მდინარე რიონის მარცხენა მხარეს – ქორეთისუბანი¹²,
ნი¹², ტოლები¹³, ქვიშან-ჭალა¹⁴, გულეკარი¹⁵, კოდორა¹⁶,
ცხეპიჯი¹⁷, კეკუთი¹⁸, სამარღანო¹⁹, ანჯელი²⁰. ცხენის-

⁷ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. აწინდელი სოფ.ნაფაღაური სამტრედიის რაიონში.

⁸ იქვე. სოფელია ნაფაღაურის თემში (იხ.სიხარულიძე, 1982, გვ.103-104).

⁹ იქვე. აწინდელი სოფ. ძველი სამტრედია მელაურის თემში (იხ.სიხარულიძე, 1982, გვ. 107).

¹⁰ იქვე. ჟორდანია 1897, გვ. 389; კაკაბაძე, 1921 (II), გვ. 92. ამჟამად მოქცეულია ქ.სამტრედიის ფარგლებში (იხ.სიხარულიძე, 1982, გვ. 105).

¹¹ Ad 2252 კთ. ამჟამად ადგილს ჰქვია სამტრედიის რაიონის ბაშის თემში (იხ.სიხარულიძე, 1982, გვ. 109).

¹² ჟორდანია 1897, გვ. 389; სამართლის ძეგლები, III, გვ. 435; ბაქრაძე, 1987, გვ. 199; ბერაძე, 1967, გვ. 161; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. ქორეთისუბანი (ვარ. ქორენისუბანი) არის აწინდელი სოფელი ვაზისუბანი სამტრედიის რაიონის ტოლების თემში (იხ.სიხარულიძე, 1971, გვ. 138).

¹³ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. სოფელი სამტრედიის რაიონში იმავე სახელწოდების თემში.

¹⁴ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. ამჟამად ადგილს ჰქვია სამტრედიის რაიონის საჯავახოს თემში (იხ.დლონტი, 1993, გვ. 179).

¹⁵ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 13; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. აწინდელი სოფ. გულეი-კარი კეთილარის თემში (აბაშის რ-ნი).

¹⁶ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 113; კაკაბაძე, 1921 (II), გვ. 13; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42; Ad 2252 კთ. აწინდელი გაღმა კოდორი კეთილარის თემში.

¹⁷ კაკაბაძე, 1921 (II), გვ. 13; ქმ № 1866. ამ სოფლების დოკალიზაცია დაუზუსტებელია, მაგრამ მათი მდებარეობა გულეი-კარისა და კოდორის სანახებში ივარაუდება.

¹⁸ კაკაბაძე, 1921 (II), გვ. 13; ქმ № 1866. ამ სოფლების დოკალიზაცია დაუზუსტებელია, მაგრამ მათი მდებარეობა გულეი-კარისა და კოდორის სანახებში ივარაუდება.

¹⁹ იქვე. სოფელია სენაკის რაიონის ზემო ჭალადიდის თემში (იხ.ელიავა, 1989, გვ. 16).

²⁰ იქვე. ამჟამად ჰქვია საძოვარ მახივს კეთილარის თემში.

წყლისა და რიონის მარჯვენა მხარეს სოფლები
კვათანა²¹, ეკალი²², ნაფაცხევი²³, ტყვირი²⁴, ცილონი²⁵,
მარანი²⁶, რუშა²⁷, საჭილაო²⁸, შუა-ქალაქი²⁹.

საჯავახოში შედიოდა:

ბურნათი³⁰, ნანეიშვილისეული³¹, ქვემო ხეთი³², ჩომე-
თი³³, ობუთვანი³⁴, ქალაგონი³⁵, ზემო ხეთი³⁶, თხილაგანი³⁷,

²¹ Ad 2252 კთ. სოფელია აბაშის რაიონის ნორიოს თემში.

²² ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42. Ad 2252 კთ. ამჟამინდელი მდებარეობა გაურკვეველია.

²³ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42. Ad 2252 კთ. ამჟამად პქვია რამდენიმე ადგილს აბაშის რაიონის ქოლობნისა და გაუწყინარის თემებში (იხ. ელიავა, 1977, გვ. 42, 48).

²⁴ თაყაიშვილი, 1913; კაკაბაძე, 1921(I), გვ. 152; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ.42; Ad 2252 კთ. სოფ.ქოლობნის თემში (აბაშის რაიონი).

²⁵ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 475; Ad 2252 კთ. სოფელია ქოლობნის თემში (აბაშის რაიონი).

²⁶ დადიანი, 1963, გვ. 205; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42. Ad 2252 კთ. აწინდელი სოფ. მარანი აბაშის რაიონში.

²⁷ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 475. მდებარეობდა აწინდელი მარანისა და გაუწყინარის თემების ტერიტორიაზე. აქ მიედინებდა დეღე რუშე/რუშას სახელწოდებით (იხ. ელიავა, 1977, გვ. 41, 50).

²⁸ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 5; სოფელს პქვია გაუწყინარის თემში (აბაშის რაიონი). საბჭოურ პერიოდში სოფ. საჭილაოს სახელი გადაერქვა და პირველი მათი ეწოდა (იხ. ელიავა, 1977, გვ. 47).

²⁹ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42. Ad 2252 კმ. სოფელია აბაშის რაიონის ნაესაკაოს თემში (იხ. ელიავა, 1977, გვ. 52).

³⁰ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია ჩოხატაურის რაიონის კოხნარის თემში.

³¹ ბაქრაძე, 1987, გვ. 193; ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. ამ სოფლის სახელწოდება ნანეისულის ფორმით შემორჩა ადგილს კოხნარის თემში (იხ.დლონტი, 1993, გვ. 128).

³² ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია ჩოხატაურის რაიონის საჭამიასერის თემში.

³³ Ad 2252 კმ. სოფელია საჭამიასერის თემში.

გორმადალი³⁸, ქვაყუდე³⁹, გამოჩინებული⁴⁰, აბაშა⁴¹, თი⁴², ტორჩაული⁴³, წიაღუბანი⁴⁴, მუხადრუა⁴⁵, ნიგორზღვა⁴⁶, ეოვლადწმინდისკარი⁴⁷, ნიგორზღვა⁴⁸.

ასეთი იყო ჭილაძეთა მამულების ტერიტორიული მოცულობა XVI საუკუნის 60-იანი წლების ბოლოს. ძნელი სათქმელია, ზემოთ ჩამოთვლილ სოფელთაგან რო-

³⁴ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. ამ სახელწოდების სოფელი დღეს არ არსებობს, მაგრამ ჯერ კიდევ XIX ს. 90-იან წლებში ეს სოფელი არსებობდა აბუთვანის სახელწოდებით (იხ. მანუკი, 1896, გვ. 39). ამჟამად სახელწოდება აბუთვანი შემორჩა ერთ ტყიან ადგილს სოფელ საჭამიასურში და გორაკს ქვემო აბაშაში (სამტრედიის რ-ის გამოჩინებულის თემში) [იხ.სიხარულიძე, 1971, გვ. 128; დლონტი, 1993, გვ. 54].

³⁵ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია საჭამიასურის თემში.

³⁶ ბაქრაძე, 1987, გვ. 193-195; Ad 2252 კმ. სოფელია იმავე სახელწოდების თემში (ჩოხატაურის რაიონი).

³⁷ Ad 2252 კმ. სოფელია ზემო-ხეთის თემში (ჩოხატაურის რ-ი).

³⁸ Ad 2252 კმ. სოფელია სამტრედიის რაიონში იმავე სახელწოდების თემში.

³⁹ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია გორმადლის თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴⁰ ბაქრაძე, 1987, გვ. 196-198. Ad 2252 კმ. სოფელია იმავე სახელწოდების თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴¹ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია გამოჩინებულის თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴² იქვე. სოფელია იმავე სახელწოდების თემში (სამტრედიის რ-ნი).

⁴³ Ad 2252 კმ. აწინდელი ტერიტორიული სამტრედიის რაიონის ოფეთის თემში (იხ.სიხარულიძე, 1971, გვ. 131)

⁴⁴ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 43. Ad 2252 კმ. სოფელია ოფეთის თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴⁵ იქვე. აწინდელი სოფელი გომმუხაყრუა გომის თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴⁶ იქვე. სოფელია ტოლების თემში (სამტრედიის რაიონი).

⁴⁷ იქვე. ამჟამად ნასოფლარი საჯავახოს თემის ტერიტორიაზე (იხ.დლონტი, 1993, გვ. 183).

⁴⁸ იქვე. აწინდელი სოფელი ნიგორზღვა საჯავახოს თემში (სამტრედიის რაიონი).

მელი როდის გახდა ჭილაძეთა საკუთრება. მათი ორიის ჩამოყალიბება, ცხადია, ხანგრძლივი და თანდათან პროცესი იყო. ამ პროცესში გარდამტეხ ეტაპად XIII საუკუნის მეორე ნახევარი უნდა მივიჩნიოთ. ეს არის ჭილაძეთა სახლის დაწინაურების ხანა, როდესაც ის ისტორიულ არენაზე გამოდის როგორც ეკონომიკურად ძლიერი სენიორია, რაზედაც თვალნათლივ მეტყველებს ის სოლიდური შესაწირავი, რასაც ამ დროს ჭილაძეები უგზავნიან იერუსალიმში ქართველთა ჯვრის მონასტერს⁴⁹. მათი ამგვარი ეკონომიკური სიძლიერე, ცხადია, ემა-გლეხთა სიმრავლეს და მამულების სივრცელეს ემყარებოდა. არის საფუძველი ვიფიქროთ, რომ ჭილაძეთა სენიორიის ტერიტორიული მოცულობის ფარგლები ძირითადად ამ დროს, XIII საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოყალიბდა.

ამის ერთ-ერთ მოწმობად მიმანია ქორონიმის „საჯავახოს“ წარმოშობის დრო. „საჯავახო“ რომ ჯავახ ჭილაძის სახელიდან მოდის, ეს თავისთავად ცხადია, მაგრამ გასარკვევია რომლის სახელიდან. XIII–XVI სს. ჭილაძეთა გვარში ცნობილია ორი ჯავახი, რომელთაგან პირველი მოღვაწეობდა XIII საუკუნის მეორე ნახევარში, მეორე – XVI საუკუნის 30-იან – 60-იან წლებში⁵⁰. ქორონიმ საჯავახოს წარმოშობას ვერ დავუკავშირებთ ჯავახ II სახელს. საქმე ის არის, რომ ჯავახ II 1568–1572 წლებს შორის სიკვდილით დასაჯა იმერეთის მეფემ, გიორგი II-მ, რითაც სამუდამოდ შეწყდა ჭილაძეთა მემამულური უფლებები საჯავახოზე. მას შემდეგ, რაც ჯავახ II-ის მემკვიდრეობა ახალი მესაკუთრის ხელში გადავიდა, შეუძლებელია ამ მემკვიდრეობას მიეღო სახელწოდება „საჯა-

⁴⁹ მეტრეველი, 1962, გვ. 22,73,85,89,123,141,148

⁵⁰ სოსელია, 1973, გვ. 274.

ვახო“, რომელიც ენობრივი გაფორმებითა და შინაარსით ჯავახის საკუთრებას აღნიშნავს. ეს ქორონიმი თვითნაწილად ლაძეების წრეში შემუშავდა ჯავახის მამულის ჭილაძეთა დანარჩენი მამულისაგან განსასხვავებლად (სხვაგვარად წარმოუდგენელია საკუთარი სახელიდან სამამულო მიწა-წყლის სახელწოდების წარმოქმნა). ასეთი სახელწოდება, როგორც წესია, ფეხს იკიდებს და სიცოცხლისუნარიანობას იძენს სახელის მიმცემის პირდაპირ მემკვიდრეთა რამდენიმე თაობაში. ჯავახ II-ის მამულზე მისი მემკვიდრეების უფლებები, როგორც ითქვა, გაუქმდა. გარდა ამისა, ძნელი წარმოსადგენია, რომ ჭილაძეთა გვარის შიგნით შემუშავებულ-წარმოქმნილი სახელწოდება (თუკი ამას ჯავახ II-ის სახელს დავუკავშირებთ), როგორც არსებობის ხანმოკლე (ერთი ადამიანის სიცოცხლის წლების მომცველი) ისტორიის მქონე, გასცდენოდა ჭილაძეთა გვარის ფარგლებს და ისეთი საყოველთაო გავრცელება მიეღო, როგორითაც სარგებლობდა ეს ტერმინი საუკუნეების სიგრძეზე.

მხედველობაშია მისაღები კიდევ ერთი გარემოება. „საჯავახოს“ წარმოქმნა ჯავახ II-ის სახელთან და სენიორიის ამ ნაწილის ჩამოყალიბების სათავეში მის დგომასთან რომ იყოს დაკავშირებული, მაშინ მისი უმემკვიდრეოდ დარჩენილი მამულის აღსანიშნავად დამკვიდრებოდა არა „საჯავახო“, არამედ ყოფილობის შინაარსის შემცველი, წარსულში არსებული ვითარების გამომხატველი „ნაჯავახუ“ ანუ „ნაჯავახური“, ისე როგორც ნაფალაური, ნახეტიური, ნაგვაზუ, ნაკიკიანიუ, ნაჯაიანიუ, ნაჯახუ და სხვა მრავალი, რაც ფაღავას, ჩხეტიძის, გვაზავას, კიკიანის, ჯაიანის, ჯახიას ამ ადგილებში ოდესღაც მკვიდრობის ან მფლობელობის შედეგად წარმოქმნილი ოიკონიმებია. ჯავახ II-ის შემდგომაც მისი

ნამემკვიდრევის აღსანიშნავად საუკუნეების განმავლობაში რომ „საჯავახო“ გაბატონებული, იმის არაპირდაპირი მოწმობაა, რომ „საჯავახო“, როგორც ქორონიმი უკვე ჯავახ II-ის სიცოცხლეში ხანგრძლივი ტრადიციის მქონე იყო. მხედველობაშია მისაღები ისიც, რომ საჯავახო მხარის სახელწოდებად XVI საუკუნის 40-იან წლებში იხსენიება⁵¹, როდესაც ჯავახ II ჯერ კიდევ ახალი გამოსულია სამოღვაწეო ასპარეზზე.

ამრიგად, იმის ძიებისას, თუ რომელმა ჯავახმა მისცა სახელწოდება „საჯავახოს“ ანუ ვინ იყო ამ მიწა-წყლის პირველი მემამულე ჭილაძეთა საგვარეულოდან, ყოველივე ზემოთქმულს მივყავართ ჯავახ I-თან, რომელიც, როგორც ითქვა, XIII საუკუნის მეორე ნახევარში მოღვაწეობდა.

ეურადღებას იქცევს ქორონიმების „საჯავახოს“ და „საჭილაოს“ ურთიერთმიმართება. გამოთქმულია მოსაზრება, რომლის თანახმად, ჭილაძეთა სენიორიის აღსანიშნავად თავიდანვე საჭილაო უნდა ყოფილიყო მიღებული, ხოლო ჯავახ I-ის თუ ჯავახ II-ის დროიდან ჭილაძეთა სამფლობელოს, მდ.რიონის ორსავე ნაპირზე განფენილს, საჯავახო დაერქვა. შემდეგ, როდესაც ჭილაძეთა სამფლობელოს რიონის მარცხენა მხარის სოფლები გურიის სამთავროს შეუერთდა (XVI ს. 80-იანი წლები), ამ ნაწილს სახელად საჯავახო შერჩა, ჭილაძეთა მამულის რიონის სამხრეთით მდებარე ნაწილს კი საჭილაო ეწოდა⁵². ვფიქრობ რეალური ვითარება სხვაგვარად უნდა წარმოვიდგინოთ. ქორონიმი საჯავახო, როგორც ითქვა, ჭილაძეთა წრეში იშვა ჯავახ I-ის მიერ შენაძენი ადგილ-მამულების აღსანიშნავად. ანგარიშგასაწევია ის გარე-

⁵¹ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 360. ვახუშტი, გვ. 814.

⁵² სოსელია, 1973, გვ. 278; ბერაძე, 1967, გვ. 198.

მოება, რომ წერილობით წყაროებში ყოველთვის რაღაა გამოჯნული ერთმანეთისაგან „საჭილაო“ და „საჯავახო“, ისინი სხვადასხვა ტერიტორიებს მიემართებიან და ერთმანეთს არ ფარავენ. ჭილაძეთა სენიორიას თავიდან თუ საჭილაო ერქვა, მას შემდგომ, რაც ჯავახ I-ის მონაგები მამულებიც ზედ დაერთო საჯავახოს სახელწოდებით, ეს ორი ქორონიმი ერთმანეთის პარალელურად განაგრძობდა არსებობას ჭილაძეთა როგორც ძლიერების, ისე დაქვეითების ხანაში ანუ იმ დროსაც, როდესაც „საჭილაო“ და „საჯავახო“ მხოლოდღა გეოგრაფიული ცნებები გახდა და უკვე დაცლილი იყო თავდაპირველი შინაარსისაგან. მიუხედავად იმისა, რომ საჯავახო და საჭილაო ჭილაძეთა საგვარეულოს კოლექტიურ საკუთრებას შეადგენდა ერთი სენიორით სათავეში, ეს ქორონიმები სინონიმებად არასოდეს ქცეულან.

ჭილაძეები წერილობითი და ტოპონიმური მასალების მიხედვით სხვადასხვა დროს ადგილმამულებს და ყმა-გლეხებს ფლობდნენ ოდიშისა და იმერეთის შემდეგ სოფლებში: ნახუნავო (მარტვილის რ-ნი), სამიქაო, გუზათი⁵³, სეფიეთი⁵⁴, ძველი აბაშა, ნორიო, ზანათი, სუჯუნა (აბაშის რ-ნი)⁵⁵, შხეფი, ნოსირი⁵⁶, ეკი⁵⁷, ზემო ჭალადიდი, მონგირი (სენაკის რ-ნი)⁵⁸, უძლოური (ხონის რ-ნი), ჭანგა (აწინდელი ჭაგანი), ეწერი (სამტრედიის რ-ნი), ოფისკუჯი

⁵³ იხ. ელიავა, 1977, გვ. 119, 22, 20

⁵⁴ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 3.

⁵⁵ ელიავა, 1977, გვ. 27, 35, 57, 54.

⁵⁶ ბურაძე, 1967, გვ. 166-168

⁵⁷ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 47-48.

⁵⁸ ელიავა, 1989, გვ. 20, 22

(აწინდელი ოფშკვითი), ფარსმანაყანევი (აწინდელი ფარ-
ცხანაყანევი ქაწკალტუბოს ზონა), აგრეთვე, ქაქუთაისში

უნდა ითაქვას, რომ ყველა სოფელი, სადაც ჭილა-
ძეებს საკუთრება ჰქონდათ, არ შეიძლება საჭილაოს მივა-
კუთვნოთ. საქმე ისაა, რომ საჭილაო (საჯავახოსთან
ერთად) კომპაქტურ ტერიტორიას ქმნიდა და ჭილაძეების
საერთო-საგვარეულო ე.წ. „გაუყოფარ“ მამულს წარმოად-
გენდა. ცხადია, ჭილაძეთა ცალკეულ ოჯახებს ამ სა-
ერთო ყმა-მამულის ფარგლებს გარეთ ჰქონდათ სხვა-
დასხვა გზით (ნასყიდი, ნამზითვი, ნასისხლი) შექმნილი
ადგილ-მამულები მასზე მოსახლე ყმა-გლეხებით, მაგრამ
ისინი საჭილაოს საზღვრებს მიღმა რჩებოდნენ. ამიტომ
გაუმართლებლად მიმჩნია ნოსირის, აბაშის, სეფიეთის
შემოტანა საჭილაოს საზღვრებში⁶⁰.

ვარაზა და ჯავახ ჭილაძეები აქტიურად მონაწი-
ლეობდნენ XVI საუკუნის 60-იან – 70-იან წლებში იმე-
რეთის მეფესა და დადიანებს შორის გაჩაღებულ შინა-
ფეოდალურ ბრძოლებში ამ უკანასკნელის (როგორც
თავიანთი სიუზერენის) მხარეს, რასაც საბედისწერო
შედეგი მოჰყვა ჭილაძეებისათვის. 1568–1572 წლებს შორის
იმერეთის მეფემ, გიორგი II-მ მოაკვლევინა ჭილაძეთა
სათავადოს მეთაური ჯავახ II და, ვახუშტი ბაგრატიონის
სიტყვებით რომ ვთქვათ, „დაიპყრა მამული ჯავახ ჭილა-
ძისა მეფემან გიორგი“⁶¹. ვახუშტის ამ ცნობის აზრი
თ.ბერაძეს და ო.სოსელიას ამგვარად ესმით: იმერეთის
მეფე დაპატრონებია ჭილაძეების სენიორიას მთლიანად,

⁵⁹ კაკაბაძე, 1912(I), გვ. 5-6; სამართლის ძეგლები, II, გვ. 187-188;
სამართლის ძეგლები, III, გვ. 246, 502.

⁶⁰ თავაიშვილი, 1913, გვ. 3; შდრ. ბერაძე, 1967, გვ. 166; ბერაძე,
ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 42-43; სოსელია, 1973, გვ. 275-276.

⁶¹ ვახუშტი, გვ. 816.

რიონის ორსავე მხარეზე⁶². ვფიქრობ, აღნიშნული ცნობის ამგვარი გააზრება უდაო არ არის. ამ საკითხის შესახებ უფრო კონკრეტული ცნობა დაცულია „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებულ გაგრძელებაში, რომლის მიხედვით გიორგი მეფეს ჯავახ ჭილაძის სიკვდილით დასჯის შემდეგ ხელთ უგდია ჭილაძეთა სათავადოს მხოლოდ ნაწილი, სახელდობრ, საჯავახო⁶³. და, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, საჭილაოს რამდენიმე სოფელი ცხენისწყლისა და რიონის მარცხენა სანაპიროზე (საჭილაოს ე.წ. „გალმართი“ ნაწილი). გიორგი მეფის ამ ნაბიჯით შეშფოთებულმა ლევან I დადიანმა მიიმხრო გიორგი გურიელი და ორივემ იმერეთის მეფეს ამ მიწა-წყალზე ხელი ააღებინეს: მათ „დაიპყრეს საჯავახო და განიყვეს: ნახევარი დადიანმან დაიპყრა და ნახევარი გურიელმან“⁶⁴. ასეთი გაყოფის შედეგად ოდიშის მთავარმა, ლევან დადიანმა დაიბრუნა საჯავახოს ნახევარი, რომელიც მან თავის ბიძას, ბათულიას უბოძა⁶⁵. იბადება კითხვა, დადიანმა საჯავახოს ამ ნახევარზე რატომ არ აღადგინა კანონიერი პატრონის, ჭილაძეთა სახლის უფლებები? საქმე ისაა, რომ ჭილაძეები საკუთარი ძალებით იმერეთის მეფეს ვერ გაუმკლავდებოდნენ და მასთან ბრძოლაში საჯავახოს ამ ნაწილსაც ვერ შეინარჩუნებდნენ. ეს ოდიშის მთავრის ძალებსაც აღემატებოდა. ამიტომ დადიანმა მამველ ძალად გურიელს უხმო და მასთან გარიგება

⁶² ბერაძე, 1967, გვ. 179; ხოსელია, 1973, გვ. 278.

⁶³ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 503.

⁶⁴ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 503.

⁶⁵ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 362; ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 504. ო.ხოსელიას აზრით, ამ დროს ბათულიას ხელში გადასულა საჯავახოს ის ნაწილიც, რომელიც გურიელს ერგო (ხოსელია, 1973, გვ. 279), როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ეს ფაქტი უფრო გვიან მოხდა.

დადო. სამთავროს ფარგლებში დარჩენილი საჯავახოს ნახევრის შენარჩუნება მაინც რომ უზრუნველყო, ლევან დადიანმა ის თავის სახლიკაცს გადასცა და არა პირვანდელ პატრონებს.

ლევან I დადიანის გარდაცვალებისთანავე (1572) მთავრის ტახტი მისმა უფროსმა ძემ, გიორგი IV-მ დაიკავა. 1573 წელს იმერეთის მეფემ და გურიელმა გიორგი დადიანი ტახტიდან ჩამოაგდეს და მისი ძმა, მამია დასვეს მთავრად. მათთვის სასურველ კანდიდატურას იმერთა მეფემ და გურიელმა „მოსცეს რომელი ეპყრა ჭილაძისეული“⁶⁶ ანუ იმერეთის მეფემ ოდიშის მთავარს დაუბრუნა საჭილაოს „გაღმური“ (ცხენისწყლისა და რიონის მარცხენა მხარეს მდებარე) სოფლები, გურიელმა კი საჯავახოს ნახევარი. ოდიშის სამთავროს საზღვრებში დაბრუნებული ეს ტერიტორია, როგორც ჩანს, მამია დადიანმა ბათულიას უბოძა (საჯავახოს ნახევარი მან ჯერ კიდევ ლევან I დადიანისგან მიიღო). 1578 წ. გიორგი IV დადიანი, იმერეთის მეფე გიორგი II და გიორგი გურიელი შერიგდნენ, მამია დადიანს მთავრის ხელისუფლება ძმის, გიორგი IV-ის სასარგებლოდ დაათმობინეს, სანაცვლოდ კი მიიღო „ლომკაც ჭილაძისეული და რევაზისეული“⁶⁷. ე.ი. მამია დადიანს გადაეცა ლომკაც ჭილაძის და ვინმე რევაზის ნაქონი, უმემკვიდრეოდ დარჩენილი ემა-მამული. რევაზის ვინაობა უცნობია. რაც შეეხება ლომკაც ჭილაძეს, ის XVI საუკუნის დასაწყისის მოღვაწეა. ის იხსენიება 1503 წელს გაცემულ ჯაფარიძეთა სასისხლო სიგელში⁶⁸ და ილორის ოლარის წარწერაში⁶⁹

⁶⁶ ვახუშტი, გვ. 817.
⁶⁷ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 362.
⁶⁸ სვანეთის ძეგლები, I, 1986, გვ. 114.
⁶⁹ უორდანი, 1902.

მამია III დადიანთან ერთად. როგორც ჩანს, ის ეფემერულად გადაეგო, ხოლო მისი მამული, როგორც ბეითალმანი 1578 წელს ტახტიდან გადაყენებულ მამია დადიანს ერგო. „ლომკაც ჭილაძისეული“ მამულის ადგილმდებარეობაზე ცნობები არა გვაქვს, მაგრამ ყველაზე ნაკლებად არის საფიქრებელი, რომ ის საჭილაოს ნაწილი ყოფილიყო⁷⁰. საქმე ისაა, რომ საჭილაოს ცხენისწყალ-რიონის მარჯვენა მხარეს მდებარე ნაწილი არა თუ ამ დროს, XVII საუკუნეშიც როგორც საერთო-საგვარეულო მამული ჭილაძეთა ხელში იყო და „ჭილაძისეული“ (ჭილაძეთა ნაქონი) არ გამხდარა. ლომკაც ჭილაძეს, ისევე როგორც სხვა ჭილაძეებს (იხ. ზემოთ), ალბათ, საჭილაოს გარეთაც ჰქონდა ადგილ-მამულები და ის გამხდარა მამია დადიანის საკუთრება.

გიორგი IV დადიანის ხელმეორედ გამთავრების უმაღლ ახალმა წინააღმდეგობამ იჩინა თავი. ამჯერად გიორგი IV დადიანს საჯავახოს ახალი მებატონე, ბათულია დადიანი აუჯანყდა. ეს უკანასკნელი მთავართან ბრძოლაში დამარცხდა. იმერეთის მეფისა და დადიანის დასტურით საჯავახო და საჭილაოს ორი სოფელი – ტოლები და ქორეთისუბანი გურიელმა შეიერთა⁷¹, ხოლო საჭილაოს „გალმართი“ სოფლები, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, იმერეთის მეფეს გადაეცა. ამის შემდგომ საჯავახო ნაწილობრივ ან მთლიანად ხან გურიის სამთავროში შედიოდა, ხან იმერეთის სამეფოში⁷².

საინტერესოა რა ბედი ეწია საჭილაოს „გალმურ“ ნაწილს. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს

⁷⁰ ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971, გვ. 44.

⁷¹ ვახუშტი, გვ. 817.

⁷² იხ. სოსელია, 1973, გვ. 279-280; ჩხატარაიშვილი, 1985, გვ. 48 და შმდ.

ერთი გარემოება. იმერეთ-ოდიშის სასახლდრო ზედიზედ მდებარე ერთი სათავადო XVII-XVIII საუკუნეების წყაროებში ხშირად საჭილაო-სამიქელაოს სახელწოდებით იხსენიება, ამ სათავადოს მეთაური კი ჭილაძე-მიქელაძედ.

ვახუშტის ცნობით, იმერეთის მეფობის მაძიებელი არჩილ შაჰნავაზის ძე და მისი ძმა გიორგი 1687 წელს „ვერღარა დაადგრნენ ოდიშს და მოვიდნენ საჭილაო-სამიქელაოს“⁷³; 1703-1707 წლებს შორის იმერეთის სამეფოს ფაქტიურმა მბრძანებელმა გიორგი აბაშიძემ და ოდიშის ბატონმა გიორგი ლიპარტიანმა „გამოაძეს მიქელაძე (გიორგი - გ.ა.) მამულისაგან და დაიპყრა საჭილაო-სამიქელაო ლიპარტიანთან“⁷⁴. 1733 წელს იმერეთის მეფემ ალექსანდრე III-მ „გამოართვა საჭილაო-სამიქელაო დადიანს“ და თავის ძმას, მამუკას უწყალობა⁷⁵.

ჭილაძე-მიქელაძეთა შესახებ წყაროები შემდეგ გვაუწყებენ: 1634 წ. ოდიშის მთავარმა, ლევან II დადიანმა დაატყვევა იმერეთის მეფე გიორგი III, რომლის გამოსასყიდში მიიღო „ნაპირის ალაგნი ჭილაძენი და მიქელაძენი“⁷⁶; 1657 წელს, ლევან II დადიანის გარდაცვალების შემდეგ ახალგამთავრებულმა ვამეყ დადიანმა „ჭილაძე-მიქელაძე“ იმერეთის მეფეს დაუთმო⁷⁷. 1658 წელს ოდიშის მთავრის ტახტისთვის მებრძოლ ლიპარიტ დადიანს სხვებთან ერთად მხარს უჭერდა „ჭილაძე-მიქელაძენი“⁷⁸. წყაროს მიხედვით, „ჭილაძე-მიქელაძენი“, ფაქტობრივად, ერთი პიროვნების, ოტია მიქელაძის სახი-

⁷³ ვახუშტი, გვ. 851; დადიანი, 1963, გვ. 166.
⁷⁴ ვახუშტი, გვ. 866; დადიანი, 1963, გვ. 169.
⁷⁵ ვახუშტი, გვ. 888; დადიანი, 1963, გვ. 176.
⁷⁶ გორგიჯანიძე, გვ. 241.
⁷⁷ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 71.
⁷⁸ ვახუშტი, გვ. 833; დადიანი, 1963, გვ. 162.

თაა წარმოდგენილი⁷⁹; 1660 თუ 1661 წელს იმერეთის მეფემ, ვამეყ დადიანმა გურიაში ილაშქრა. ლაშქრობაში იმერეთ-ოღიშ-აფხაზეთის ფეოდალებთან ერთად მონაწილეობდა ჭილაძე-მიქელაძე⁸⁰. იმერეთის მეფემ, ალექსანდრე III-მ (1683-1695) ჭილაძე-მიქელაძე გურიელს მიჰყიდა, რაც შემდგომ დაამტკიცეს მომდევნო მეფეებმა, გიორგი V-მ (1696-1697) და სვიმონმა (1698-1701)⁸¹.

როგორც ვხედავთ სახეზე გვაქვს ორწევრიანი გვარსახელი ჭილაძე-მიქელაძე და, შესაბამისად, სათავადოს სახელწოდება საჭილაო-სამიქელაო. ასეთი გვარსახელები ფეოდალური საქართველოს სინამდვილეში მრავალი იყო, მაგალითისათვის, აბაზაძე-აბულეთისძე, გოვიბაშვილ-შანშიაშვილი, თმოგველ-უჯარმელი, ციხისჯვარელ-ჯაყელი, ორალელისძე-კვიტაშვილი, ურდოელასშვილი-ლაფირისძე და სხვა⁸². ორწევრიანი გვარსახელის წარმოქმნას ფეოდალურ საზოგადოებაში თავისი კანონზომიერი საფუძველი ჰქონდა. ცნობილია, რომ ამა თუ იმ გვარის საფეოდალო მამული მისი პატრონის გვარსახელით ინათლებოდა. მაგალითად, „ბოცოსძენი“ აღნიშნავდა როგორც გვარს, ისე ამ გვარის სამფლობელო მიწა-წყალს. იგივე იგულისხმება წყაროთა ზემოთ მოტანილ ჩვენებებში, რომ ვამეყ დადიანმა იმერეთის მეფეს დაუთმო ჭილაძე-მიქელაძენი ან იმერეთის მეფეებმა გურიელს მიჰყიდეს ჭილაძე-მიქელაძე. აქ, ფაქტობრივად, საუბარი ეხება ჭილაძე-მიქელაძის მამულს.

სხვადასხვა მიზეზთა გამო გვარის სამამულო უფლებები თუ გაუქმდებოდა, მამული ოდინდელ მფლო-

⁷⁹ ვახუშტი, გვ. 833; დადიანი, 1963, გვ. 162.

⁸⁰ ბაქრაძე, 1987, გვ. 163.

⁸¹ ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 45.

⁸² სურგულაძე, 1986, გვ. 20-22; ტულუში, 1997, გვ. 128-130.

ბელთა სახელს კელავ ინარჩუნებდა და მისი ძველი მეპატრონის გვარსახელი უცებ არ ქრებოდა, ის კვეყულ ხანს განაგრძობდა სიცოცხლეს ახალი მფლობელის გვარსახელის წვერად და აისახებოდა ძველი და ახალი მფლობელის გვარსახელების შეერთებაში⁸³. „ჭილაძე-მიქელაძეში“ ჭილაძე ძველ მფლობელს აღნიშნავს, მიქელაძე ახალს. ამას მოწმობს ვახუშტის ზემოთ მოტანილი ცნობები, საიდანაც აშკარად ჩანს, ამ ორწევრიანი გვარსახელის მატარებელია მიქელაძე (ერთგან ოტია, მეორეგან გიორგი). ეს ნიშნავს იმასაც, რომ ჭილაძის გვარი, ცხადია, მის მამულთან ერთად მიიღო მიქელაძემ. ასე რომ, საჭილაო-სამიქელაო იყო მიქელაძეთა საფეოდალო, რომელიც ჭილაძეთა ყოფილ მამულსაც მოიცავდა.

აქვე უნდა დაისვას ერთი საკითხიც, კერძოდ, უნდა გაირკვეს საჭილაო მთლიანად მოექცა მიქელაძეების ხელში თუ მხოლოდ მისი ნაწილი. მიქელაძეთა სენიორია XVII-XVIII საუკუნეების წყაროების მიხედვით, როგორც ო.სოსელიამ დაადგინა, მოიცავდა საჭილაოს შემდეგ სოფლებს: ილორი, ხვილიფი, ნაფაღაური, სამტრედია და სანავარდო⁸⁴. ყველა ეს სოფელი ცხენისწყლისა და რიონის მარცხენა მხარესაა და უშუალოდ ეკერის საკუთრივ მიქელაძეთა მამულებს. რაც შეეხება ცხენისწყლისა და რიონის მარჯვენა მხარეს მდებარე საჭილაოს, აქ მიქელაძეთა მფლობელობა არაფრით დასტურდება. ასე რომ, საჭილაო-სამიქელაოში ანუ მიქელაძეთა სათავადოში მოქცეულია საჭილაოს „გაღმური“ სოფლების ერთი ნაწილი.

⁸³ სურგულაძე, 1986, გვ. 20.
⁸⁴ სოსელია, 1973, გვ. 54-55.

როდის დაკარგეს ჭილაძეებმა ეს სოფლები? ამას
დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს „წყალობის წიგნი
კლიაშვილებს“, რომელიც გაცემულია იმერეთის მეფის,
გიორგი II-ს (1565–1585) მიერ⁸⁵. საბუთის ჩემთვის საინ-
ტერესო ადგილი ასე იკითხება: „აწ მოიხსენეთ ერის-
თავთ-ერისთავო, ბატონო ქუთათელი, ბატონო სახლთ-
უხუცესო და ბატონო აბაშიძე, და ბატონო მხეიძე, ბა-
ტონო მიქელაძე და ჭილაძე, ბატონო ჩიჯავაძე-იმე-
რელთ დარბაისელნი“⁸⁶. როგორც ვხედავთ, ჭილაძის
გარდა ყოველი დარბაისელის გვარს ცალ-ცალკე წინ
უძღვის მიმართვა „ბატონო“, მხოლოდ მიქელაძესა და
ჭილაძეზე ვრცელდება საზიარო მიმართვა. ეს გარემოება
იმის მაუწყებლად უნდა მივიჩნიოთ, რომ საუბარი ეხება
ერთ პიროვნებას, რომელიც ორ გვარს ატარებს. ასეთი
დასკვნის დამაბრკოლებელ გარემოებად შეიძლება ჩაგ-
ვეთვალა ამ ორ გვარსახელს შორის მოქცეული „და“
კავშირი, მაგრამ ეს მოხვევებითი დაბრკოლებაა. ზუსტად
ამგვარი სინტაქსური აგებულებისაა ფ.გორგიჯანიძის
ზემოთ მოტანილი ფრაზა: „ნაპირის ალაგნი ჭილაძენი და
მიქელაძენი“, სადაც, აშკარად, ორი გვარსახელის გამა-
ერთიანებელი ერთი პიროვნების სამფლობელო „ალაგებ-
ზეა“ საუბარი და არა ორი სხვადასხვა გვარის სენიო-
რიებზე.

აქედან გამომდინარე, იმერეთის მეფემ, გიორგი II-მ
ჯავახ ჭილაძის მოკვლის შემდეგ საჯავახო ვერ შეი-
ნარჩუნა, მაგრამ საჭილაოს ის სოფლები, რომლებიც
ცხენისწყლის მარცხენა სანაპიროზე მდებარეობდა და

⁸⁵ იხ. ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 17-18; სამართლის ძეგლები, II, გვ. 192.

⁸⁶ ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 18; სამართლის ძეგლები, II, გვ. 192.

უშუალოდ ეკეროდა მის სამფლობელოს, ბათუმის დადიანის დასჯის (1680 წ.) შემდეგ დაუსაკუთრებია და თავისი ქვეშევრდომი თავადის, მიქელაძისათვის უბოძებია. აქედან მოკიდებული საჭილაო-სამიქელაო იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებს შორის მუდმივი ცილობის ობიექტი იყო⁸⁷.

საჭილაოს დიდი ნაწილი ცხენისწყლისა და რაიონის მარჯვენა მხარეს ჭილაძეებმა XVII საუკუნის ბოლომდე შეინარჩუნეს⁸⁸.

ჭილაძეების სათავადოს ისტორიასთან უშუალოდ არის გადაჯაჭვული ოდიშის საერისთავოს (შემდგომ სამთავროს) აღმოსავლეთი და სამხრეთ-აღმოსავლეთი საზღვრის ცვალებადობა.

წყაროები მოწმობენ, რომ XVI საუკუნის დასაწყისისათვის ჭილაძეები ოდიშის ერისთავის ქვეშევრდომები იყვნენ. ასეთად გვევლინება ლომკაც ჭილაძე⁸⁹. ოდიშის მთავრის ვასალები იყვნენ ვარაზა და ჯავახ ჭილაძეები, რომლებიც XVI საუკუნის 60-იან წლებში ლევან I დადიანის მომხრეებად გამოდიან იმერეთის მეფესთან ბრძოლაში⁹⁰. უფრო ადრეული ვითარების შესახებ წყაროებს პირდაპირი ცნობები არ შემოუნახავთ, მაგრამ მოტანილი ცნობები და, აგრეთვე, ის გარემოება, რომ დადიანებს „გადმური“ საჭილაოს და საჯავახოს დაკარგვის შემდგომ თითქმის ორსაუკუნენახევრის განმავლობაში პრეტენზიები ჰქონდათ ჭილაძეების მემკვიდრეობაზე, როგორც თავიანთი სამთავროს კუთვნილ მიწა-წყალზე, შეიძლება აიხსნას მხოლოდ იმით, რომ ჭილაძეები

⁸⁷ იხ. ხოსელია, 1973, გვ. 281-282.

⁸⁸ იხ. ხოსელია, 1973, გვ. 283-284.

⁸⁹ სვანეთის ძეგლები, I, 1986, გვ. 114; ჟორდანიას, 1902.

⁹⁰ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 361, 502; ვახუშტი, გვ. 816.

იმთავითვე დადიანების ვასალები იყვნენ და ეს ერთობა ოდიშის საერისთავოს ჩამოყალიბების დროიდან იღებს სათავეს. თავდაპირველად, ჭილაძეთა მამულები, ცხადია, საერისთავოს ფარგლებს შიგნით, ცხენისწყლისა და რიონის მარჯვენა მხარეს იყო განლაგებული. შემდგომში თანდათანობით ფართოვდებოდა აღმოსავლეთისა და სამხრეთ-აღმოსავლეთის მიმართულებით, XIII საუკუნის მეორე ნახევარში თავის საზღვრებში იქცევა ვრცელ მიწა-წყალს საჯავახოს ჩათვლით. ჭილაძეთა სენიორიის ტერიტორიულ გაფართოებასთან ერთად, ბუნებრივია, ფართოვდებოდა იმ საერისთავოს საზღვრებიც, რომლის ქვეშევრდომებიც ისინი იყვნენ.

საჯავახოსა და საჭილაოს „გაღმური“ სოფლების ერთი ნაწილის დაკარგვის (XVI საუკუნის 70-იან – 80-იანი წლები) შემდეგ საჭილაოს რიონის მარცხენა ნაპირის რამდენიმე სოფელი (კუკუთი, კოდორა, ცხეპიჯი, სამარღანო, გულეკარი, ანჯელი) ოდიშის სამთავროს საზღვრებში რჩებოდა⁹¹ და ის მეზობელ პოლიტიკურ ერთეულებთან დავის საგნად არახოდეს ქცეულა.

⁹¹ იხ. სამართლის ძეგლები, III, გვ. 501; კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 113; ქმ, დ. 1866.

ქართლის დედოფლის, თამარ ლიპარტიანის წარმომავლობისათვის

ქართლის მეფეების, გიორგი X-ის (1600–1605) თანამეცხედრე და ლუარსაბ II-ის (1605–1614) დედა, დედოფალი თამარი, რომელიც ამ მეფეების მიერ გაცემულ მრავალ სიგელში იხსენიება¹, ერთი ქრონიკის ცნობით, გიორგი ლიპარტიანის ასული იყო².

ქართულ ისტორიოგრაფიაში სრული უეჭველობით მიხნეულია, რომ თამარ დედოფლის მამა არის იგივე, ისტორიაში კარგად ცნობილი, გიორგი ლიპარტიანი – ოდიშის მთავრის, მანუჩარ დადიანის (1596–1611) უმცროსი ძმა, ლევან II დადიანის (1611–1657) ბიძა და რეგენტი მისი მცირეწლოვანების ხანაში (1611–1614 წწ.). გარდაიცვალა 1623 წ³.

ასეთი იდენტიფიკაციის მართებულობაში სერიოზული კორექტივი შეაქვს თამარ დედოფლისა და დიდი გიორგი ლიპარტიანის ცხოვრების ქრონოლოგიის შეუსაბამობას მათს მამა-შვილობასთან. მართალია, არც ერთი მათგანის დაბადების თარიღები ქრონიკებს არ შემოუნახავთ, მაგრამ ზოგი არაპირდაპირი მონაცემი მათს მამა-შვილობას ეჭვის ქვეშ აყენებს.

გიორგი X-ისა და თამარ დედოფლის შემკვიდრე, ლუარსაბი (შემდგომში ქართლის მეფე ლუარსაბ II) დაიბადა 1592 წ⁴. ეს ნიშნავს იმას, თამარი გათხოვილა

¹ იხ. ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 250-252.

² ცხოვრება საქართველოსა, 1980, გვ. 63.

³ ბერაძე, 1964, გვ. 118; ანთელავა, 1990, გვ. 42-44; ანთელავა, 1999, გვ. 173.

⁴ ჯამბურია, 1983, გვ. 301.

არაუგვიანეს 1591 წლისა. ამ დროს ის იქნებოდა ნაკლებ 12–13 წლის (გათხოვების ასაკი იმ ეპოქაში). აქედან გამომდინარე, ის დაიბადებოდა არაუგვიანეს 1578/1579 წლისა თუ უფრო ადრე არა. ცხადია, მისი მამა ამ დროისათვის ოჯახსმოკიდებული, მოწიფული ასაკის პიროვნებაა. რაც შეეხება დიდ გიორგი ლიპარტიანს, მისი ამ დროისათვის დაოჯახებულობა ნაკლებ დასაჯერებელია. საქმე ისაა, რომ გიორგი ლიპარტიანი დაიბადა არაუადრეს 1575 წლისა⁵. ამიტომ გამორიცხებულია, რომ მას შვილი ჰყოლოდა 1579/1580 წლისათვის. თამარ ლიპარტიანი კი, როგორც ითქვა, ამ თარიღზე გვიან ვერ დაიბადებოდა.

ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი გარემოება.

ცაიშის გულანის ერთ-ერთ მინაწერში ვკითხულობთ: „ადიდნეს ღმერთმან ორთავე შინა ცხოვრებათა ლიპარტიანი ბატონი გიორგი, თანამეცხედრე მათი ბატონის დადიანის ასული ანა, ძე მათი ვამეყი გაზარდე ღმერთო, ამინ“⁶. მინაწერი შესრულებულია გულანის ტექსტის გადამწერის ხელით და თარიღდება 1608 წლით⁷. მინაწერის შემსრულებელი უფალს ევედრება გიორგი ლიპარტიანის შვილის, ვამეყის გაზრდას, ე.ი. ვამეყი ამ დროს მცირეწლოვანია. ძნელი წარმოსადგენია, რომ ადამიანს, რომელსაც 1608 წ. ჰყავს მცირეწლოვანი შვილი, ჰყავდეს ამ უკანასკნელზე, სულ ცოტა, 27–28 წლით უფროსი კიდევ სხვა შვილი.

ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს უარვევო დიდი გიორგი ლიპარტიანისა და თამარ დედოფლის მამის იგივეობა.

⁵ არახამია, 2006, გვ. 69.

⁶ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 191.

⁷ არახამია, 2006, გვ. 70-71.

გამოდის, რომ თამარ დედოფლის მამა ეკუთვნის დიდი გიორგი ლიპარტიანის უფროს თაობას. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომში 1568 წლის ამბების აღწერაში მოხსენიებული „ლიპარტიანი“ (სახელის გარეშე)⁸. ამ ლიპარტიანის შვილად მიანჩიათ მკვლევარებს ცაიშის გულანისა და თ.ჟორდანიას ნაქონი ერთი „ლოცვანის“ მინაწერებში მოხსენიებული მანია ლიპარტიანი⁹, რომელიც ცაიშის გულანის შედგენის დასრულებამდე გარდაიცვალა. ზემოთქმულის გათვალისწინებით, მანია ლიპარტიანი და თამარ დედოფალი დები გამოდიან. თამარ დედოფალს, როგორც ირკვევა, სხვა დაც პეოლია, რომელსაც ზებედე მღვდელ მონაზონის (XVII ს.) ცნობით, ხუარაშანი რქმევია¹⁰.

ზემოთ აღნიშნული იდენტიფიკაციის შემდეგ ცხადი ხდება, რომ ვახუშტის თხზულებაში სახელის გარეშე მოხსენიებულ ლიპარტიანს გიორგი რქმევია. დღეისათვის ცნობილი ყველა ლიპარტიანი ოდიშის მთავართა უმცროსი შტოს ის წარმომადგენლები იყვნენ, რომლებიც სალიპარტიანოს ფლობდნენ¹¹. თამარის, მანიას და ხუარაშანის მამა, გიორგი ლიპარტიანი, რომელიც XVI საუკუნის 60-იან – 80-იან წლებში მოღვაწეობდა, ლევან I დადიანის (1533–1572) ძმა ან ძმისშვილი უნდა ყოფილიყო. მის შემდგომ უნდა მიეღო სალიპარტიანო მამია IV-ის ძეს და მანუჩარ I-ის ძმას, გიორგის.

⁸ ვახუშტი, გვ. 815-816.

⁹ ქრონიკები, 1897, გვ. 536; ბერაძე, 1964, გვ. 116.

¹⁰ გრიგოლია, 1953, გვ. 98.

¹¹ ბერაძე, 1964, გვ. 126-130; სოსელია, 1990, გვ. 88-89.

X-XI სს. მიჯნაზე ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანების შედეგად შეიქმნა ერთიანი სახელმწიფო, რომლის ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული მოწყობა ქართულ სინამდვილეში აღრიდანვე არსებულ საერისთავოთა სისტემას დაემყარა. ერთ-ერთი ასეთი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული დასავლეთ საქართველოში რაჭა-თაკვერის, ოდიშისა და აფხაზეთის საერისთავოებთან ერთად იყო ცხუმის საერისთავოც (ცხუმი ერთ-ერთი უძველესი კოლხური ქალაქის, – დიოსკურიასებასტოპოლისის ადგილობრივი სახელწოდებაა. მისი არაბულ-თურქული ვარიანტია სოხუმი, სუხუმი).

ცხუმის საერისთავო წერილობით წყაროებში პირველად თამარის მეფობის ხანაში (1184–1207) იხსენიება. მისი პირველი ისტორიკოსის თხზულებაში („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“) თამარის გამეფების ახლოდროინდელი ამბების შესახებ თხრობაში ჩამოთვლილია აღმოსავლეთ და დასავლეთ საქართველოს ერისთავები. მატეანის ტექსტის ეს ადგილი ხელნაწერებსა და, შესაბამისად, გამოცემებში მეტნაკლები სისრულითა და განსხვავებული კონიექტურებით არის წარმოდგენილი¹. სხვადასხვა ნუსხათა ვარიანტების გათვალისწინებით აღნიშნული თხზულების ჩვენთვის საინტერესო ფრაგმენტი ასე იკითხება: „და ერისთავნი მის ჟამისანი (იგულისხმება თამარის მეფობის დასაწყისი – გ.ა.) ესენი იყვნეს: ბარამ ვარდანისძე – სუანთა ერისთავი; კახაბერ კახაბერისძე – რაჭისა და თაკვერის ერისთავად; და აფხაზთა ერისთავად ოთაღო შარვაშისძე; ცხუმის ერისთავად ამანელისძე;

* დაიბეჭდა ჟურნალში „ბედია“ № 6-7, 2000.

¹ ქართლის ცხოვრება, 1849, გვ. 283; ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 34.

და ოდიშის ერისთავად ბედიანი². ცხუმის საერისთავოს პირველი მოხსენიება XII საუკუნის 80-იან წლებში³ წყლებით არ ნიშნავს იმას, რომ ეს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული მაინცდამაინც ამ დროს შეიქმნა. აღნიშნული საერისთავო ტერიტორიულად ეგრისის (ლაზიკის) სამეფოს ერთ-ერთი შემადგენელი კუთხის, აფშილეთის შემკვიდრეა. ამაზე მიუთითებს „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყის ნაწილში დაცული ცნობა, რომლის თანახმად ცხუმში VIII საუკუნის 30-იან წლებში აფშილეთის მთავარი ციხე-ქალაქი იყო³.

ცხუმის საერისთავოს, როგორც ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულის ჩამოყალიბება ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს შექმნისთანავე (VIII ს. ბოლო) ივარაუდება და ამ სტატუსით შემოვიდა ის ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს სხვა ადმინისტრაციულ დანაყოფებთან ერთად გაერთიანებული საქართველოს ადგილობრივი მმართველობის სისტემაში XI საუკუნის დასაწყისიდან.

ცხუმის საერისთავოს ფარგლებში მოქცეული იყო ისტორიული აფშილეთი, სანიგეთის ერთი ნაწილი და მისიმიანეთი (მდ.კოდორის ხეობის ზემო წელი)⁴. ეს საერისთავო მოქცეული იყო ოდიშისა და აფხაზთა საერისთავოებს შორის. ცხუმისა და აფხაზთა საერისთავოებს შორის საზღვარი ანაკოფიასთან (აწინდელი ახალი ათონი) ახლოს, მდ.ფსირცხაზე გადიოდა⁵. წყაროებიდან გარკვევით არ ჩანს, თუ სად გადიოდა საზღვარი ოდიშის საერისთავოსთან. სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული მოსაზრებით, ასეთი საზღვარი მდ.დაღლიძვას სანა-

² ანთელავა, 1988, გვ. 46.
³ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 235.
⁴ ლეთოდიანი, 1991, გვ. 67, 114-116.
⁵ ვახუშტი, გვ. 783; ბერაძე, 1967, გვ. 168; ხორავა, 1996, გვ. 34.

პირო ზოლი უნდა ყოფილიყო, ვინაიდან ისტორიული ავშილეთი (რომლის ტერიტორია შემდგომ ცხუმის საერისთავომ მოიცვა) აღმოსავლეთით დალიძგამდე ვრცელდებოდა⁶. წერილობითი წყაროების კრიტიკულმა ანალიზმა უჩვენა, რომ ისტორიული ავშილეთი აღმოსავლეთით ვრცელდებოდა არა მდ.დალიძგამდე, არამედ მდ.კოდორამდე⁷. ცხუმის საერისთავო ძველი ავშილეთის ტერიტორიული შემკვიდრე თუა (ეს კი სადაო არ არის), მაშინ ცხუმის საერისთავოს საზღვარი ოდიშთან იმთავითვე მდ. კოდორი უნდა ყოფილიყო.

ცხუმის ერისთავთა გვარის სახელი წყაროებში „ამანელისძე“, „ემენელასძე“, „ამუნელისძე“ და „ამუნასკირი“ ფორმებით გვხვდება. სწორად უნდა ჩაითვალოს ორი უკანასკნელი ფორმა.

ამუნელისძეები ფეოდალური საქართველოს იმ წარჩინებულ საგვარეულოთა რიგს მიეკუთვნებოდნენ, რომელთაც თავიანთი მაღალი მდგომარეობა გაერთიანებული საქართველოს სამეფო კარზე და სამოხელეო სისტემაში ეგრის-აფხაზეთის სამეფოდან (IX-X სს.) გადმოჰყვათ. ამუნელისძეთა საგვარეულო ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს ძირძველ არისტოკრატებს რომ ეკუთვნოდა, ამას მოწმობს თამარის სამეფო ტახტზე კურთხევის ცერემონიალში ამუნელისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლის მონაწილეობა. საქმე ისაა, რომ მეფის კურთხევის წესი, შემუშავებული და მიღებული ეგრის-აფხაზეთის სამეფოში, გაერთიანებული მონარქიის პერიოდშიც დიდხანს უცვლელი რჩებოდა⁸. „ვინათგან ღიხთ-იმერთგან იყო

⁶ ივაშენკო, 1926, გვ.83; ანნაბაძე, 1959, გვ. 7-8; მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 107-108; ლეთოდიანი, 1991, გვ. 184-185.

⁷ იხ. აქვე, დალიძგა ისტორიულ ქრონიკებში.

⁸ იხ.ჯავახიშვილი, 1984, გვ. 150-151.

წესი დადგმად გვირგვინსა თავსა სამეუფოსა“, ამჟამინდელ თამარის კურთხევის ცერემონიალის აღსასრულებლად „აწვიეს... მთავარეპისკოპოსი ქუთათელი ანტონი საღირის-ძე მოღებად გვირგვინისა, და ცალ-კერძისა კახაბერი, ერისთავი რაჭისა და თაკუერისა, და სრულ ყვეს მოხელეთა სვიანთა და დიდებულთა ვარდანის-ძეთა, საღირის-ძეთა და ამანელის-ძეთა მოღება და დადება ხრმლისა“⁹. როგორც ვხედავთ, თამარის კურთხევაში მონაწილეობდნენ იმ საგვარეულოთა წარმომადგენლები, რომელთა წინაპარი სახლებიც ამ პრეროგატივით იყვნენ აღჭურვილნი ეგრის-აფხაზეთის სამეფო კარზე არსებული ტრადიციით. სწორედ ეს გარემოება გვაძლევს საფუძველს, რომ თამარის კურთხევაში მონაწილე ამუნელისძეთა საგვარეულო ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს დროინდელ დიდგვარიანთა წრეს მივაკუთვნოთ.

ამუნელისძე, მართალია, ერისთავის რანგში ერთადერთხელ იხსენიება (XII ს. 80-იანი წლებისათვის), მაგრამ ამ საგვარეულოს დაწინაურებულ მდგომარეობაზე არაერთი წყარო მოგვითხრობს. ამ დიდგვაროვანი სახლის წარმომადგენელი, თამარი დასავლეთ საქართველოს მეფის, დავით ნარინის (1259–1293) მეუღლე და ამ სამეფოს დედოფალი იყო¹⁰. ცხუმის საერისთავოს გაუქმების (XIII საუკუნის ბოლო – XIV საუკუნის დასაწყისი) შემდგომაც, ეს ფეოდალური სახლი რჩებოდა დასავლეთ საქართველოში ერთ-ერთ წარჩინებულ საგვარეულოდ.

აღნიშნული გვარის წარმომადგენლები XV-XVI სს. წყაროებში ამუნასკირის ფორმით იხსენიებიან. აღსანიშნავია, რომ ნბერძენიშვილის ნააზრევში ამუნასკირი გა-

⁹ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 26-27.

¹⁰ ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, 1984, გვ. 161, 163.

იგივეებულია ქართული მატრიანების ამანელისძე/ამუნასკირისძესთან¹¹.

ერთ-ერთ დოკუმენტში, კერძოდ, მადნარაძეთა სასიხლო სიგელში, რომელიც 1486–1488 წლებით თარიღდება, დასავლეთ საქართველოს დიდებულებთან (აბლაჭელიძე, ჩხეტიძე, ღოღობერიძე, ჩიჯავაძე, ჭილაძე, აფაქიძე, გოშაძე, ქორთოძე) ერთად იხსენიება გავაშუელ ამუნასკირი, რომელსაც იმერთა მეფის კარზე წუხნარხის თანამდებობა სჭერია¹². თოფურძეთა სასიხლო სიგელში, რომელსაც ამ ბოლო დროს 1484–1510 წლებით ათარიღებენ, დასავლეთ საქართველოს სხვა დიდგვარიანებთან (შარვაშიძე, ანნაბაძე) ერთად დასახელებულია უღაშარ ამუნასკირი¹³.

„ამუნასკირი“ „ამუნელისძის“ („ამანელისძე/ემუნელასძე“) მეგრული ფორმაა (ქართული „ძე“, მეგრული „სკირი“, იგივე „შიილი“)¹⁴.

ამუნასკირის გვარის წარმომადგენლის მოხსენიებასთან უნდა გვქონდეს საქმე კიდევ ერთ დოკუმენტში. კერძოდ, საუბარი ეხება წალენჯიხის ჯვარცმის ხატის წარწერას, სადაც ვკითხულობთ: „ღმერთო შეიწყალე ორსავე შინა ცხოვრებასა მნასკირის ასული დედოფალი თუხარან“¹⁵.

ამ წარწერის პუბლიკატორი ეთაყაიშვილი ფრაზას „მნასკირის ასული“ კითხულობს როგორც „მანასკერტელის ასული“¹⁶. ვფიქრობთ, ქარაგმის ამგვარი გახსნა

¹¹ ბერძენიშვილი, 1989, გვ. 363.

¹² კაკაბაძე, სმ, II, 1924, გვ. 21.

¹³ ქრონიკები, II, გვ. 233; საქართველოს სიძველენი, III, გვ. 37; ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 219.

¹⁴ ანთელავა, 1988, გვ. 47.

¹⁵ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 225.

¹⁶ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 225.

უდაო არ არის. წარწერის მიხედვით, დაქარაგმებულ სიტიყვაში არ ჩანს ასონიშნები: კ, ტ, ლ, რაც აუცილებელია ასეთი წაკითხვის დამაჯერებლობისათვის. ყველა მონაცემით, „მნასკირი“ უნდა წავიკითხოთ როგორც – „(ა)მნასკირი“. ასეთ წაკითხვას, ერთი შეხედვით, შეიძლება ეწინააღმდეგებოდეს ის გარემოება, რომ სიტყვის თავში გრაფემა „ა“ არ ჩანს, მაგრამ ეს მოჩვენებითი წინააღმდეგობაა. ხშირად ხდება, რომ წარწერის გამომყვანს სიტყვის დასაწყისში გამორჩება ხოლმე ის ასონიშანი, რომლითაც დაამთავრა წინამავალი სიტყვა, ვინაიდან ეს სიტყვები, როგორც წესი, მიჯრით იწერებოდა და ერთმანეთისაგან არ იმიჯნებოდა. აქაც სწორედ ასეთ ტიპურ მოვლენასთან გვაქვს საქმე. წარწერის გამომყვანმა დაწერა რა სიტყვა „ცხოვრებასა“, მისი უკანასკნელი ასონიშანი ა-ნი მექანიკურად, მომდევნო, ახალი სიტყვის დასაწყის გრაფემად მიიჩნია და ის ხელახლა არ გამოიყვანა. ასეთ შემთხვევებში წინამავალი სიტყვის უკანასკნელი ასონიშანი ფაქტობრივად მომდევნოს დასაწყისიცაა (ასე ვთქვათ, საზიარო ასონიშანია). აქედან გამომდინარე, წარწერის „მნასკირი“ უნდა წავიკითხოთ როგორც „ამნასკირი“, ხოლო მისი ქარაგმის გახსნა იძლევა სხვა წყაროებით ცნობილ ფორმას – „ამ(უ)ნასკირი“.

აღნიშნული ხატის წარწერა უთარიღოა. ე.თაყაიშვილის ვარაუდით (რაც პალეოგრაფიულ ანალიზს ემყარება) ის XVI საუკუნით თარიღდება¹⁷. წარწერის შესრულების თარიღის დაზუსტება მომავლის საქმეა.

ამჯერად ჩემთვის საკმარისია იმის კონსტატაცია, რომ აღმოჩნდა შუაფეოდალური ხანის კიდევ ერთი

¹⁷ იქვე.

წყარო, სადაც ამუნელისძე/ამუნასკირთა გვარის
მადგენელი იხსენიება.

ცხუმის საერისთავოს არსებობა დასავლეთ საქართველოში XIII საუკუნის მიწურულს და XIV საუკუნის დასაწყისში შექმნილ შიდაპოლიტიკურ არეულობას შეეწირა. 1293 წელს გარდაიცვალა დასავლეთ საქართველოს (ღიხთ-იმერის) მეფე დავით ნარინი და სამეფო ტახტზე ავიდა მისი ერთ-ერთი მემკვიდრე, კონსტანტინე (1293–1327). ამ უკანასკნელს განუდგა ძმა მიქაელი. ძმებს შორის გამართული განუწყვეტელი „ბრძოლა-შლილობა და შფოთი და ხდომა“, როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი შენიშნავს, კარგად გამოიყენა ოდიშის ერისთავმა გიორგი I დადიანმა და „მიიტაცა საერისთო ცხოვისაცა და დაიპყრა თვით სრულიად ოდიში ანაკოფიამდე“¹⁸. ეს უნდა მომხდარიყო XIII საუკუნის ბოლოს და XIV საუკუნის დასაწყისში, როდესაც კონსტანტინესა და მიქაელს შორის ბრძოლა განსაკუთრებით იყო გამწვავებული. საქმე ეხებოდა სამეფო ოჯახთან ნათესაობით დაახლოებული ამუნელისძეების სამოხელეო მემკვიდრეობას (იმერთა მეფის კონსტანტინეს და მისი მეტოქე ძმის მიქაელის დედა, დავით ნარინის მეუღლე, როგორც ზემოთ ითქვა, ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი იყო). ამ ფონზე ადვილი წარმოსადგენია იმერთა მეფის კონსტანტინეს უძძიმესი მდგომარეობა, რის გამოც შეიძლებოდა ის შეგუებოდა დედული სახლის მიმძღავრებას დადიანისაგან. დადიანის აღნიშნული ნაბიჯი იმერთა მეფის კონსტანტინეს მხრიდან უპასუხოდ რომ დარჩა, ეს შეიძლება აიხსნას მისი ხელისუფლების არამყარი მდგომარეობით. ან იქნებ განმდგარ ძმასთან, მიქაელთან ბრძოლაში ოდიშის ერისთავის მხარდაჭერით იყო გამოწვეული მეფის „წაყ-

¹⁸ ვახუშტი, გვ. 801.

რუება“ დედისეული სახლის „დამხოვის“ მიმართ. რამ კი ცხადია, საქართველოს სამეფო ხელისუფლების წინაშე დადიანთა მიერ ცხუმის საერისთავოს ტერიტორიის მითვისების ფაქტის სიმწვავე ანუ ამუხელისძეთა მემკვიდრეობის საკითხი ამის შემდგომ მთელი ერთი საუკუნის განმავლობაში არ განელეებულა, მაგრამ ჩვენთვის ცნობილ ყველა შემთხვევაში ეს საკითხი დადიანთა სასარგებლოდ გადაწყდა. ასე მოხდა 1330 წელს, როდესაც გიორგი V ბრწყინვალემ დასავლეთი საქართველო ცენტრალურ ხელისუფლებას დაუქვემდებარა, „მისცა ცხომის საერისთო ბედიელს, ვითარცა პირველ ცხომისა იყო“¹⁹. ამით სამეფო ხელისუფლებამ იურიდიულად გააფორმა ის, რაც მისი სანქციის გარეშე მოხდა²⁰. იგივე გამეორდა XIV საუკუნის მიწურულს, როდესაც საქართველოს მეფემ გიორგი VII-მ (1393–1407) ოდიშის ერისთავს, მამია დადიანს (1396–1412) „მოუბოძა საერისთო ცხომისა... ერთგულობისათვის თვისისა“²¹.

ასეთი სახის „მიცემა“ და „ბოძება“ შექმნილი რეალობის იურიდიული აღიარება და დადასტურება იყო სამეფო ხელისუფლების მხრიდან. წყაროებით არ დასტურდება, რომ გიორგი I დადიანის შემდეგ ცხუმის საერისთავო ოდიშის ერისთავებს დაეკარგოთ ან ის რაღაც დროით მაინც აღედგინოთ²². ამ ორი საერისთავოს შერწყმას და შემდგომში მათი ერთიანობის დაურღვევლობას უფრო სერიოზული ფაქტორები ედო საფუძვლად, ვიდრე ფეოდალთა ნება-სურვილი საკუთარი საგამგებლოს გაფართოებისა ან მეფეთა ქველმოქმედება „მიცემა-

¹⁹ ვახუშტი, გვ. 258.

²⁰ ხორავა, 1996, გვ. 41. ვახუშტი, შეცდომით მოტანილ ცნობაში დადიანს „ბედიელს“ უწოდებს (იხ. ბერაძე, 1982, გვ. 114).

²¹ ვახუშტი, გვ. 269.

²² ხორავა, 1996, გვ. 45-46.

ბოძების“ სახით. ეს ფაქტორები იყო ოდიშისა და ცხუმის საერისთავოების ენობრივი და ეთნიკურ-ტომობრივი ერთობა²³.

²³ ამ საკითხის შესახებ იხ. ნ.აფხაზავა, აფშილთა ეთნიკური ვინაობისათვის. – კრ.: აფხაზეთის ისტორიის პრობლემები, თბ., 1998, გვ. 6-13; დ.ჭუსხელიშვილი, აფშილთა ეთნიკური ვინაობის საკითხისათვის. – შ. არტანუჯი, № 10, 2000, გვ. 17-24.

გურიის ერისთავი პირველად წერილობით წყაროებში XIII ს. 40-იანი წლების ამბების აღწერაში იხსენიება (სახელის გარეშე)¹. წყაროებით ცნობილ მომდევნო ერისთავად ჯუმათის წმ.გიორგის და ბაღლების მაცხოვრის ხატების წარწერებში მოხსენიებული ბეშქენ გურიელი² უნდა მივიჩნიოთ. ამ უკანასკნელს პ.ინგოროყვა იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ალაპებში მოხსენიებულ მანდატურთუხუცეს ბეშქენ ვარდანისძესთან აიგივებდა³. ამ იდენტიფიკაციაზე ქვემოთ იქნება საუბარი. აქ კი რამდენიმე სიტყვით ბეშქენ ვარდანისძის მოღვაწეობის ქრონოლოგიაზე.

აღნიშნული საკითხი საგანგებოდ განიხილა ს.კაკაბაძემ. მისი აზრით, ალაპის ტექსტში დასახელებული ბეშქენ ვარდანისძე მოღვაწეობდა დაახლოებით 1325-1350 წლებში. მართალია, საამისოდ მკვლევრის მიერ არგუმენტირებად მოხმობილი ფაქტების (ალაპების ცოტნე დადიანის მოღვაწეობის განსაზღვრა 1290-1320 წლებით, ბეშქენ ვარდანისძის ნათესაური წრის დაკავშირება გიორგი ალასტანელის სახელუელთან)⁴ რეალურობა საკითხის შემდგომში შესწავლამ არ დაადასტურა⁵, მაგრამ მის მიერ მოცემული ქრონოლოგია სინამდვილესთან რომ ახლოა, თუმცა სხვაგვარი დასაბუთებით, ამაში ქვემოთ დავრწმუნდებით. იგივე უნდა ითქვას პ.ინგოროყვას მოსაზრე-

* გამოქვეყნდა ჟურნალში „მეფეობა“, № 7, 2003.

¹ ასწლოვანი მატიანე, 1987, გვ. 79.

² ბაქრაძე, 1987, გვ. 215, 224.

³ ინგოროყვა, 1963, გვ. 584.

⁴ კაკაბაძე, 1914, გვ. 8-9.

⁵ იხ. მეტრეველი, 1962, გვ. 134.

ბაზე, რომლის თანახმად, ბეშქენ ვარდანისძის მოღვაწეობის ხანაა XIV საუკუნის პირველი მესამედი.⁶

ბეშქენ ვარდანისძის და კიდევ რამდენიმე პირის (სულ 14) ალაპი ჯვრის მონასტრის სულთა მატრიანეში, როგორც ემეტრეველმა გაარკვია, შეტანილია ერთი მწერლის მიერ და ამ ნიშნით ერთიანდება ერთ ტაბულაში⁷. მასში გაერთიანებულ ალაპთაგან ერთ-ერთი ჩაწერილია 1305 წლის შემდეგ, როდესაც ქართველებმა ეგვიპტის სულთნის მიერ ჯერ კიდევ XIII საუკუნის 70-იან წლებში ჩამორთმეული იერუსალიმის ჯვრის მონასტერი დაიბრუნეს. აქედან გამომდინარე ემეტრეველი აღნიშნულ ტაბულაში გაერთიანებულ ალაპებს XIII საუკუნის დამლევითა XIV საუკუნის დამდეგით ათარიღებს⁸, რაც ზოგადად, ცხადია, მართებულია, მაგრამ ამ ალაპებში მოხსენიებული ამა თუ იმ პიროვნების მოღვაწეობის ქრონოლოგიის დადგენისას აუცილებელი ხდება სხვა გარემოებათა გათვალისწინებაც. საქმე ისაა, რომ ჯვრის მონასტრის ქართველებისათვის დაბრუნების თარიღი, 1305 წელი⁹ ალაპთა აღნიშნული ჯგუფის ჩაწერის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია, ზედა ზღვარი კი საძიებელი რჩება. ბეშქენ ვარდანისძის მოღვაწეობის დროის გარკვევისას გათვალისწინებული უნდა იყოს მისი მანდატურთუხუცესობა. XIII-XIV სს. მიჯნაზე დასავლეთ საქართველოში ეს თანამდებობა, როგორც ზემოთ ითქვა, ოდიშის ერისთავს,

⁶ ინგოროევა, 1963, გვ. 584.

⁷ მეტრეველი, 1962, გვ. 134-135.

⁸ მეტრეველი, 1962, გვ. 135.

⁹ ჯვრის მონასტერი, დ.გოთოლელიშვილის აზრით, ქართველებმა დაიბრუნეს 1310 წ. (იხ. გოთოლელიშვილი, 1988, გვ. 39), გ.ჯაფარიძის მოსაზრებით, 1310-1320 წლებს შორის (ჯაფარიძე, 2006, გვ. 291-296).

გიორგი I დადიანს ეჭირა¹⁰. მის მემკვიდრეებს, მამია I-ს (1323–1345) და გიორგი II-ს (1345–1384) ეს სახელო არ ჰქონიათ. ამდენად, ბეშქენ ვარდანისძეს, რომლის მოღვაწეობის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი 1305 თუ 1310 წელია, მანდატურთუხუცესის თანამდებობა შეიძლება მიეწოდებოდა გიორგი I დადიანის გარდაცვალების ანუ 1323 წლის შემდგომ ხანაში.

ბეშქენ ვარდანისძის მანდატურთუხუცესობა მეტყველებს იმაზე, რომ ის, ამავე დროს, რომელიმე მხარის ერისთავიც იყო (ტრადიციულად, სამეფო კარის მოხელეობას „საქვეყნოდ გამრიგე“ მოხელე ითავსებდა). იმის გათვალისწინებით, რომ ვარდანისძეებმა XIII საუკუნის ბოლოს სვანთა ერისთავობა დაკარგეს (უკანასკნელი სვანთ ერისთავი აღნიშნული საუკუნის მეორე ნახევრის მოღვაწე არიშიან ვარდანისძე იყო)¹¹, ბეშქენ ვარდანისძეს სვანთა ერისთავად ვერ მივიჩნევთ. ყოველივე ამას მიუყვართ ზემოთ ხსენებულ ბეშქენ გურიელისა და ბეშქენ ვარდანისძის იგივეობის პინგოროყვასეულ თვალსაზრისთან.

გურიის ერისთავები ვარდანისძეთა საგვარეულოს რომ ეკუთვნოდნენ, ამის შესახებ ჯერ კიდევ ვახუშტი ბაგრატიონი მიუთითებდა. მისი აზრით, 1361 წელს მეფემ, ბაგრატ V-მ ვარდანისძეს სვანთა ერისთავობა ჩამოართვა და გურიის ერისთავად დასვა¹². ვახუშტის მიერ ნაჩვენები თარიღი, როგორც თ.ბერაძემ ცხადჰყო, ხანდა არ არის¹³, თუმცა გურიის ერისთავებად, რომ ერთ ხანს ვარდა-

¹⁰ აღმოსავლეთ საქართველოში მანდატურთუხუცესობა მთელი XIV საუკუნის განმავლობაში სამცხის ათაბაგების, ჯაყულების ხელში იყო (იხ. აქვე, ორი მანდატურთუხუცესი XIV ს. საქართველოში).
¹¹ იხ. ბერაძე, 1983, გვ. 28; ბერაძე, 1999, გვ. 142-143.
¹² ვახუშტი, გვ. 261.
¹³ იხ. ბერაძე, 1983, გვ. 28; ბერაძე, 1999, გვ. 143.

ნისძეთა გვარის წარმომადგენლები იხსენენ, ეს გზითაც დასტურდება.

ვარდანისძეთა გვარიდან გურიის პირველი ერისთავი, ჩანს, ბეშქენი იყო, რომელიც გურიაში შესრულებულ წარწერებში გურიელად (იგივე გურიის ერისთავად) იწოდება.

ბეშქენ ვარდანისძეს უნდა ჩამოეცანა სვანეთიდან გურიაში ვარდანისძეთა საგვარეულო ხატები, რომლებიც საუკუნეების განმავლობაში ჯუმათისა და ღიხაურის ეკლესიებში ესვენა. ჯუმათის საეპისკოპოსო ტაძარში ინახებოდა სვანთა ერისთავის, ვარდან ვარდანისძის (XI ს.) ნაქონი წმ.გიორგის ხატი. ხატის თანადროული წარწერა ვარდან ვარდანისძეს იხსენიებს, გვიან ამოკვეთილი კი ბეშქენ გურიელს. ჯუმათშივე ინახებოდა ივანე სვანთა ერისთავის (XII ს.) კუთვნილი გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატი, რომლის ძველ წარწერაში ივანე სვანთა ერისთავი იხსენიება, გვიანდელში კი კახაბერ გურიელი. ღიხაურის ეკლესიაში ესვენა მარუშიან ვარდანისძის ნაქონი წმ.იაკობის ხატი¹⁴.

ბეშქენ ვარდანისძის შემდგომი გურიის ერისთავი უნდა ყოფილიყო ზარზმის ტაძრის ფრესკაზე გამოსახული „ერისთავთ-ერისთავი, მსახურთუხუცესი, სუანთ ერისთავი სვიმონ გურიელი“¹⁵. ეს უკანასკნელი გამოსახულია ბექა (+1309), სარგის (+1334) და ყვარყვარე (+1361) ჯაყელების გვერდით¹⁶. სკაკაბაძის აზრით, სვიმონ გურიელი ერისთავობდა XIV საუკუნის 40-იან - 50-იან წლებში¹⁷,

¹⁴ ბაქრაძე, 1987, გვ. 99, 218, 220; მესხია, 1979, გვ. 123-124.

¹⁵ თაყაიშვილი, 1905, გვ. 44; ბერიძე, 1955, გვ. 133.

¹⁶ ბერიძე, 1955, გვ. 133-134.

¹⁷ კაკაბაძე, სმ, II, 1925, გვ. 240-242.

პინგოროყვას შეხედულებით, 1350–1370 წლებში¹⁸. თუ ვინაა ვითვალისწინებთ ზარზმის ჯგუფურ პორტრეტზე სვიმონ გურიელთან ერთად გამოსახულ ჯაყელთა ქრონოლოგიას, აგრეთვე იმას, რომ ფრესკების შესრულების დროს ანუ ყვარყვარე ჯაყელის მოღვაწეობის ხანაში სვიმონ გურიელი უკვე აღარ არის ერისთავი და ბერად არის აღკვეცილი (დახატულია ბერის ჩოხაში)¹⁹, ს.კაკაბაძის მოსაზრება უფრო მისაღები ჩანს.

სვიმონ გურიელი, როგორც პინგოროყვა ვარაუდობს, ვარდანისძეთა გვარის წარმომადგენელი უნდა ყოფილიყო²⁰.

1372 წ. ტრაპიზონელი ავტორის, მიქელ პანარეტოსის ქრონიკაში დასახელებულია გურიელი სახელის გარეშე²¹.

ამრიგად, დღეისათვის უცნობია თუ რომელ საგვარეულოს ეკუთვნოდნენ გურიის პირველი ერისთავები. XIV საუკუნის დასაწყისიდან გურიის ერისთავები ვარდანისძეთა გვარის წარმომადგენლები ჩანან.

XIV საუკუნის 80-იან წლებში გურიის ერისთავობა ოდიშელ დადიანთა გვერდითმა შტომ მოიპოვა და სათავე დაუდო გურიელთა ახალ დინასტიას, რომელიც ამ მხარეს 1828 წლამდე განაგებდა.

დადიანთა გვარის წარმომადგენელი გურიის ერისთავად ანუ გურიელად პირველად XIV საუკუნის 80-იან წლებში ჩანს. ამის შესახებ იუწყება ჯუმათის ტაძრის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერა, რომელიც ასე იკითხება: „...მთავარანგელოზო გაბრიელ, მეოხ და მფარველ ექმენ ამა სოფელსა და მერმესა საუკუნესა

¹⁸ ინგოროყვა, 1963, გვ. 586.

¹⁹ თაყაიშვილი, 1905, გვ. 44.

²⁰ ინგოროყვა, 1963, გვ. 586.

²¹ პანარეტოსი, 1960, გვ. 40; იხ. აგრეთვე, გეორგიკა, 1967, გვ. 205.

პატრონთ ერისთავთ-ერისთავს დადიანს გიორგის მეუღლესა მათსა რუსუდანს და ძეთა მათთა მანდატურთუხუცესსა ვამეყს და გურიელსა კახაბერსა, რომლისა ბრძანებითა მოიჭედა... ესე ხატი გაბრიელისა“²².

სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია გარკვეულია, რომ მოტანილ წარწერაში მოხსენიებული გიორგი დადიანი არის ოდიშის ერისთავი გიორგი II, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, გარდაიცვალა 1384 წ.²³

აღსანიშნავია, რომ წარწერა შესრულებულია გიორგი დადიანის სიცოცხლეში, რაზედაც მიუთითებს გამოთქმა: „მეოხ და მფარველ ექმენ ამა სოფელსა და მერმესა მას საუკუნესა“. ვედრების ასეთ ფორმას მიმართავდნენ მხოლოდ მაშინ, როდესაც საუბარი ეხებოდა ცოცხალ პიროვნებას. აქედან გამომდინარე, კახაბერ დადიანი გურიელი ანუ გურიის ერისთავი გახდა 1384 წლამდე, მამის გარდაცვალებამდე. ამ კახაბერ გურიელთან აიგივებენ ლიხაურის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში მოხსენიებულ პატრონ კახაბერს („ყოვლად წმიდარ, მეოხ და მფარველ ექმენ პატრონსა კახაბერს და მისსა მეუღლეს საფიქს“)²⁴. მოტანილ წარწერას მისი პირველი გამომცემელი და ინტერპრეტატორი ღ.ბაქრაძე 1352 წლით ათარიღებდა²⁵, რაც გაიზიარეს ე.თაყაიშვილმა²⁶ და ქ.ჩხატარაიშვილმა²⁷. აღნიშნული დათარიღება, როგორც გაუგებრობით გამოწვეული, სავსებით დასაბუთებულად უარყო თ.ქორდანიამ²⁸ და მისი არგუმენტების დამაჯერებლობა

²² ბაქრაძე, 1987, გვ. 221.

²³ ვახუშტი, გვ. 803; ბაქრაძე, 1987, გვ. 225; კაკაბაძე, 1914, გვ. 11.

²⁴ ბაქრაძე, 1987, გვ. 99; თაყაიშვილი, 1907, გვ. 81.

²⁵ ბაქრაძე, 1987, გვ. 99.

²⁶ თაყაიშვილი, 1907, გვ. 81.

²⁷ ჩხატარაიშვილი, 1990 (II), გვ. 142.

²⁸ ქრონიკები, II, გვ. 183.

გაიზიარა ო.სოსელიამ²⁹. ამასთან დაკავშირებით დასაზღვეო იმასაც, რომ თუ გავაიგივებთ ჯუმათის გაბრიელ მთავარანგელოზის ხატის წარწერის კახაბერ დადიანს და ლიხაურის ხატის წარწერის პატრონ კახაბერს, მაშინ ამ უკანასკნელი წარწერის ბაქრაძისეული დათარიღება (1352) უნდა უარყოფთ, ვინაიდან კახაბერ დადიანი მამის, გიორგი II-ის გარდაცვალებამდე 32 წლით ადრე ერისთავობას ვერ გასწევდა მცირეწლოვანების გამო.

ამრიგად, კახაბერ გურიელის ერისთავობის ხანა XIV საუკუნის 80-იან - 90-იანი წლებით უნდა შემოიფარგლოს.

შემდგომ გურიელად დადიანთა გვარიდან უნდა მივიჩნიოთ ჯუმათის ტაძრის მიქაელ მთავარანგელოზის ხატის ერთ უთარილო წარწერაში მოხსენიებული „ერისთავთ-ერისთავი და სუნათა ერისთავი გიორგი გურიელი“. აღნიშნული წარწერა ასე იკითხება: „ქძალთა მთავარო მიქაელ, მეოხ ექმენით მამკობსა შენსა ერისთავთ-ერისთავსა და სუნათა ერისთავსა გიორგი გურიელსა, ლომასა და მეუღლესა... დედოფალთ დედოფალსა...“³⁰ ლომა, რომელიც გიორგი გურიელის შემდეგაა დასახელებული, კონტექსტის მიხედვით, სხვა არავინ შეიძლება იყოს, თუ არა ამ უკანასკნელის შვილი. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის ერთ-ერთი ალაპი, რომელიც დაწესებულია ლომა დადიან-გურიელისა და მისი თანამეცხედრის ადუსაჯანის სახელზე³¹. ალაპი XV საუკუნის პირველი ნახევრით თარიღდება³².

²⁹ სოსელია, 1954, გვ. 118-119.

³⁰ ბაქრაძე, 1987, გვ. 220.

³¹ მეტრეველი, 1962, გვ. 77, 85, 91.

³² მეტრეველი, 1962, გვ. 27, 141.

ლომას წინამორბედის, გიორგის ერისთავობის ხანადაც ბუნებრივია, აღნიშნული საუკუნის პირველი ათწლეულები მივიჩნიოთ. ამას ირიბად ემოწმება 1408 წელს გაცემული ცირდილასძეთა სასისხლო სიგელი, სადაც იხსენიება „სვანთ ერისთავი გურიელი“³³. ერთმანეთს ემთხვევა ზემოთ მოტანილი წარწერის გიორგი გურიელისა და სასისხლო სიგელის უსახელო გურიელის არა მარტო მოღვაწეობის ქრონოლოგია, არამედ თანამდებობრივი მდგომარეობაც: ორივე წყაროს მიხედვით გურიელი ამავე დროს არის სვანთა ერისთავიც.

უნდა ითქვას, რომ ლომას „დადიან-გურიელობა“ არ შეიძლება მივიღოთ იმის მოწმობად, რომ ის თავის ხელში აერთიანებდა დადიანებისა და გურიელების საგამგებლო ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს – ოდიშისა და გურიის საერისთავოებს. XIV ს. ოდიშის ერისთავთა რიგი კარგადაა ცნობილი და აღნიშნული პიროვნებისათვის იქ ადგილი არ რჩება. ამიტომ ლომას დადიან-გურიელობა იმის მაუწყებლად უნდა მივიჩნიოთ, რომ ის იყო გურიის ერისთავი (გურიელი) და გვართ დადიანი.

ლომა გურიელის გვართ დადიანობა, თავის მხრივ, არკვევს მისი მამის, გიორგი გურიელის გვარსაც და მოღვაწეობის დროსაც. ამ უკანასკნელის მამისშვილობა წყაროებში მითითებული არ არის. ის შეიძლება მივიჩნიოთ კახაბერ დადიანის მემკვიდრედ, რომელმაც, როგორც ეს ხშირად ხდებოდა ქართულ სინამდვილეში, თავის შვილს პაპის სახელი (გიორგი) დაარქვა.

ლომა დადიან-გურიელის მომდევნო ერისთავი ჩანს გიორგი გურიელი, რომელიც თანამეცხედრესთან, დედოფალ ელენესთან და შვილებთან (მამია და ქეიყობადი)

³³ საქართველოს სიძველენი, III, გვ. 434-435; კაკაბაძე, 1913(I), გვ 4-5.

ერთად იხსენიება ღიხაურის სამრეკლოს კედლის, მათის მიქაელ მთავარანგელოზის, შემოქმედის მაცხოვრის, ბაილეთის წმ.თევდორეს ხატების, ბაილეთისა და შემოქმედის ჯვრების წარწერებში³⁴. ყველა წარწერა უთარიღოა. მართალია, დბაქრაძემ ღიხაურის სამრეკლოს წარწერა 1422 წლით დაათარიღა³⁵, მაგრამ თ.ჟორდანიამ ამგვარი დათარიღების უსაფუძვლობაზე მართებულად მიუთითა³⁶. გიორგი გურიელის დროს შეიქმნა შემოქმედის საეპისკოპოსო კათედრა³⁷. ეს ფაქტი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებდა კახაბერ II გურიელის მოღვაწეობის ხანას (მისი ერისთავობის დროს შემოქმედში საეპისკოპოსო კათედრა უკვე არსებობდა) – XV საუკუნის 60-იან წლებს (ამაზე იხ.ქვემოთ).

1463 წლით დათარიღებულ ორალელისძე-კვიტაშვილთა სასისხლო სიგელში იხსენიება ღიპარიტ დადიანის ძე მამია გურიელი³⁸. აქ დასახელებული ღიპარიტ დადიანი სხვა წყაროებითაც კარგად ცნობილი ოდიშის ერისთავი ღიპარიტ პირველია, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, 1470 წელს გარდაიცვალა³⁹. მამია გურიელი (დამახინჯებული ფორმით „მანია“) იხსენიება 1460 წელს საქართველოდან ევროპაში ჩასული ელჩების მოხსენებაშიც⁴⁰.

როგორც ვხედავთ, გურიის ერისთავთა ის რიგი, რომელიც XIV საუკუნის 80-იან წლებში კახაბერ დადიანი-

³⁴ ბაქრაძე, 1987, გვ. 98-130.

³⁵ ბაქრაძე, 1987, გვ. 101-102.

³⁶ ქრონიკები, II, გვ. 183.

³⁷ ნხატარაიშვილი, 1990 (II), გვ. 142-143.

³⁸ საქართველოს სიძველენი, III, გვ. 426.

³⁹ ვახუშტი, გვ. 806.

⁴⁰ ჯავახიშვილი, 1982, გვ. 292-294.

საგან იღებდა სათავეს, ამიერიდან დადიანთა ახლომ
შტომ შეცვალა.

XV საუკუნის 60-იან წლებში, კერძოდ, 1463–1465 წლების ამბების აღწერაში ვახუშტი ბაგრატიონი იხსენიებს კახაბერ გურიელს, რომელიც, მისივე ცნობით, 1483 წელს გარდაიცვალა⁴¹. ზემოთ აღნიშნულ სასისხლო სიგელში მამია გურიელის მოხსენიების თარიღი (1463 წ.) იმდენად ახლოსაა კახაბერ გურიელის სამოღვაწეო ასპარეზზე გამოჩენის ვახუშტის მიერ ნაჩვენებ დროსთან, რომ კახაბერი სრული უჭკველობით მამიას მომდევნო ერისთავად უნდა მივიჩნიოთ.

კახაბერ გურიელის შესახებ ცნობას გვაწვდის შემოქმედის მაცხოვრის ხატის წარწერაც, სადაც ნათქვამია: „ხატო ღვთაებისა, მეოხ და მფარველ ექმენ ერისთავთ-ერისთავსა და სვანთა ერისთავსა გურიელს კახაბერს და თანამეცხედრესა მისსა ანას დედოფალსა და ზურგისა მომჭედელსა და მომჭრელსა და დავასვენეთ ხატი ესე სამიტროპოლიტოსა ხარისხსა ზედა შემოქმედს“⁴². ამ წარწერის კახაბერ გურიელს ო.სოსელია და ქნატარაიშვილი⁴³ აიგივებენ იმ კახაბერ გურიელთან, რომელიც ვახუშტის ზემომოტანილი ცნობით 1483 წელს გარდაიცვალა. ასეთ იდენტიფიკაციას მხარს უჭერს ის გარემოებაც, რომ კახაბერ გურიელის დროს, როგორც მოყვანილი წარწერიდან ჩანს, შემოქმედში უკვე არსებობდა საეპისკოპოსო კათედრა, რომლის შექმნა XV საუკუნის პირველ ნახევარში თავსდება⁴⁴. კახაბერ II გურიელის ერისთავობა, როგორც ჩანს, უწყვეტი არ ყოფილა. როგორც ქვემოთ

⁴¹ ვახუშტი, გვ. 808.

⁴² ბროსე, 1850, გვ. 183. იგივე წარწერა ნაკლები სახით გამოაქვეყნა დ.ბაქრაძემ (იხ. ბაქრაძე, 1987, გვ. 129).

⁴³ სოსელია, 1954, გვ. 134, სქ. 2; ჩნატარაიშვილი, 1990 (II), გვ. 141.

⁴⁴ ჩნატარაიშვილი, 1990 (II), გვ. 143.

დავინახავთ, 1470–1475 წლებში გურიისა და სვანთა ერის
 თავობას ოდიშის ერისთავი, შამადავლა დადიანი
 სებდა. ამ პერიოდში კახაბერ II ხელისუფლებას ჩამოშორებული ყოფილა.

კახაბერის შემდგომი გურიის ერისთავების თანმიმდევრობა და ქრონოლოგია კარგადაა ცნობილი⁴⁵. კახაბერის შემდეგ, 1483–1512 წლებში ერისთავის ტახტზე იჯდა მისი ძე გიორგი⁴⁶. ეს უკანასკნელი 1488 წელს გაცემულ ფალავანდიშვილთა სასისხლო სიგელში იხსენიება როგორც დადიან-გურიელი⁴⁷. სიგელში არსებული რეალიები აშკარად მოწმობენ იმას, რომ გიორგი დადიან-გურიელის საგამგებლოს შეადგენს მხოლოდ გურია⁴⁸. ამ შემთხვევაშიც იგივე ვითარებაა, რაც ლომა დადიან-გურიელთან. დადიანობა აღნიშნავს გიორგის გვარიშვილობას, გურიელობა გამოხატავს თანამდებობრივ მდგომარეობას. ვახუშტი ბაგრატიონისა და სასისხლო სიგელის მონაცემების შეჯერება უჩვენებს, რომ გიორგი გურიელი გვართ დადიანია. ამით ნათელი ხდება მისი მამის, კახაბერ გურიელის გვარიც.

კახაბერ გურიელის მამისშვილობაზე წყაროები პირდაპირ არაფერს გვეუბნებიან. ის მამია გურიელის ძე ან, როგორც ქნხატარაიშვილი ვარაუდობს მისი ძმა და ლიპარიტ დადიანის ძე უნდა ყოფილიყო⁴⁹. ასეა თუ ისე, ერთი რამ ფაქტია: მამია, კახაბერი და გიორგი გურიელები გვართ დადიანები იყვნენ.

⁴⁵ სოსელია, 1990, გვ. 134-140.

⁴⁶ ვახუშტი, გვ. 808.

⁴⁷ კაკაბაძე, სმ, II, 1924, გვ. 24-25.

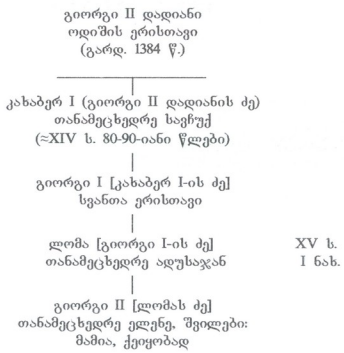
⁴⁸ კაკაბაძე, სმ, II, 1924, გვ. 27.

⁴⁹ ჩხატარაიშვილი, 1990 (II), გვ. 142.

გიორგი კახაბერის ძის შემდგომ, 1512–1533 წლებში გურიის ერისთავი იყო მამია⁵⁰. მართალია, წყაროებს მისი მამის სახელი არ შემოუნახავთ, მაგრამ ის დადიანთა გვართან და წინამორბედ გურიის ერისთავებთან პირდაპირი ნათესაური ხაზით რომ არის დაკავშირებული, ეს უეჭველია. ამის საფუძველს იძლევა ის ფაქტი, რომ მამიას ძე, როსტომ გურიელი (1533–1564) ოდიშში, დადიანების საბატონოში სამემკვიდრეო მამულს ფლობდა⁵¹. როსტომ მამიას ძის შემდგომი გურიელები გურიის უკანასკნელი მთავრის ჩათვლით მისი პირდაპირი შთამომავლები არიან⁵².

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე XIV–XVI საუკუნეებში დადიანთა საგვარეულოს გურიის შტო ასე წარმოგვიდგება:

⁵⁰ სოსელია, 1954, გვ. 134.

⁵¹ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 16; კაკაბაძე, სმ II, 1924, გვ. 27.

⁵² სოსელია, 1954, გვ. 134-140

ლიპარიტ I დადიანი
ოდიშის ერისთავი
(გარდ. 1470 წ.)

|
მამია I (ლიპარიტ I დადიანის ძე)
(. . . 1460-1465)

|
კახაბერ II [მამია I-ის ძე]
სვანთა ერისთავი
თანამეცხედრე ანა
(1465-1470)
(1475-1483)

|
შამადავლა [ოდიშის ერისთავი,
გურიელი და სვანთა ერისთავი]
(1470-1475)

|
გიორგი III (კახაბერ II-ს ძე)
(1483-1512)

|
მამია II [გიორგი III-ის ძე]
(1512-1533)

|
როსტომ (მამია II-ის ძე)
(1533-1564)

საქართველოს სამოციქულო ეკლესიაში ვლადიმერისად წოდებული წმ.ღვთისმშობლის ხატები, როგორც ისტორიული მატრიანეები იუწყებიან, საუკუნეების მანძილზე ესვენა ბედიის, ქუთაისისა და ქვათახევის ტაძრებში (იხ. შენიშვ. 1). ის გარემოება, რომ წმ.ხატის სახელდებაში ვლადიმერნი ფიგურირებს, მიუთითებს მის წარმომავლობით კავშირზე მართლმადიდებლური სამყაროს სასულიერო ცენტრის, კონსტანტინეპოლის ერთ-ერთ უბანთან, რომელსაც ვლადიმერნი ერქვა. კვარტალს ვლადიმერის სახელწოდებით ბიზანტიის დედაქალაქის ჩრდილო-დასავლეთი ნაწილი ეჭირა. მის ფარგლებში იყო მოქცეული ე.წ. „ოქროს რქაც“ ზღვის პირად. ვლადიმერნი მთელ საქრისტიანოში ცნობილი იყო თავისი ეკლესია-მონასტრებითა და მათში დავანებული სიწმინდეებით. განსაკუთრებით სახელგანთქმული იყო ვლადიმერის წმ.ღვთისმშობლის დიდი ეკლესია (იხ.შენიშვ. 2), რომელიც 451 წელს ბიზანტიის კეისრის, თეოდოსი უმცროსის დის, კეთილმორწმუნე პულხერიას თაოსნობით აშენდა „ოქროს რქის“ სიღრმეში, ზღვის პირად (იხ.შენიშვ. 3). პულხერიას მიერ აშენებული ეკლესია მრგვალი ფორმის ე.წ. მარტირიის ტიპისა იყო. შემდგომში, V საუკუნის მეორე ნახევარსა და VI საუკუნეში ეკლესია გააფართოვეს, მიაშენეს ორი ეკვდერი, მიუმატეს ორი აბსიდა და დაამშვენეს მარმარილოს კოლონებით. ტაძარმა საბოლოოდ ჯვრის ფორმა მიიღო, მის ერთ ეკვდერში იდგა ღუსკუმა, სადაც ჩასვენებული იყო წმ.ღვთისმშობლის სამოსელი (კვართი), სარტყელი და სკუფია. მეორე ეკვდერში იყო წმ.ემბაზი. ემბაზზე ესვენა წმ.ღვთისმშობლის ხატი. იქვე, მარცხნივ – მარმარილოსა-

გან გამოკვეთილი ვერცხლით დაფერილი გამოსახულებების
 წმ.ღვთისმშობლისა და ასევე წმ.ღვთისმშობლისავე მარმარილოს ბარილიეფი, რომლის ხელებიდან გადმოსული წმ.წყალი ემბაზში იღვრებოდა.

ამ ტაძარში ესვენა, აგრეთვე, უფლის ძმის, იაკობისა და ზაქარია წინასწარმეტყველის წმ.ნაწილები, მრავალი წმ.ხატი.

ვლაქერნის ეკლესიის ერთ-ერთი მთავარი სიწმინდე იყო წმ.ღვთისმშობლის სამოსელი, რომელიც 474 წელს პალესტინიდან კონსტანტინეპოლში ჩამოაბრძანეს და ამ ეკლესიაში დაასვენეს ბიზანტიის იმპერატორის ლეონ დიდის (457-474) კარისკაცებმა გალბოუსმა და კანდიდმა. ვლაქერნის ტაძარში წმ.სამოსლის დადების დღესასწაულს ანუ ვლაქერნობას მართლმადიდებელი ეკლესიები, მათ შორის საქართველოს ეკლესია, 2 ივლისს (ახ. სტილით 15 ივლისს) დიდი ზეიმით აღნიშნავს (იხ. შენიშვ. 4). წმ.სამოსლის სასწაულებრივმა ძალამ ალყაში მოქცეული კონსტანტინეპოლი ორჯერ (626 წ. და 860 წ.) იხსნა წარმართების მხრიდან განადგურებისაგან.

ვლაქერნის ტაძრის მთავარ სიწმინდეებს, რომლებმაც მას ფართოდ გაუთქვეს სახელი მთელ ქრისტიანულ სამყაროში, წარმოადგენდა წმ.ღვთისმშობლის მოზაიკური გამოსახულება საკურთხეველის კედელზე და მისივე სასწაულებრივი (ნიშოვანი) ხატი. ამ ხატზე გადმოფენილი საფარველი ყოველ პარასკევს სასწაულებრივად ზევით აიწეოდა და წმ.ღვთისმშობლის სახეობა ისე გაბრწყინდებოდა, თითქოს თვით ღვთისმშობელი „სტუმრებოდა“ ხატს¹. ამ სასწაულის გამო მას „ნიშოვან ღვთისმშობელს“ უწოდებენ.

¹ ვრცლად იხ. კონდაკოვი, 1915, გვ. 107-123.

ვლადიმერ შიშევი, წმ.ღვთისმშობლის ეკლესიის მახლობელ
 ლად იდგა იმპერატორების საზაფხულო სასახლე. კეისარ
 იუსტინე უფროსის (518-527) დროიდან დამკვიდრდა ტრა-
 დიცია ამ სასახლიდან ვლადიმერის წმ.ღვთისმშობლის
 ტაძრისკენ იმპერატორისა და მისი კარისკაცების საზეიმო
 მსვლელობისა წმ.წყაროში განსაბანად². ვლადიმერის სა-
 სახლე ჯვაროსნების მიერ დიდი საიმპერატორო სასახ-
 ლის დანგრევის (1204 წ.) შემდეგ ბიზანტიის იმპერატო-
 რების მთავარი რეზიდენცია გახდა, ხოლო ვლადიმერის
 წმ.ღვთისმშობლის ტაძარმა აია-სოფიას ადგილი დაიმ-
 კვირა³.

ვლადიმერის წმ.ღვთისმშობლის ტაძარი 1434 წელს
 ხანძარმა შთანთქა. მასთან ერთად განადგურდა წმ.ღვთის-
 მშობლის მოზაიკური გამოსახულება. ხანძრისგან იხსნეს
 წმ.ღვთისმშობლის სამოსელი, რომლის ნაწილები შემდ-
 გომში სხვადასხვა ქვეყნების ეკლესიებში აღმოჩნდა. მრავ-
 ვალი სიწმინდე უკვალოდ დაიკარგა. ხატის სახელდებაში
 „ვლადიმერის ღვთისმშობელი“ – მინიშნებულია ადგილსამ-
 ყოფელი იმ სახებისა, რომელიც გახდა პირველწყარო ანუ
 პროტოტიპი ამ სახელწოდებით ცნობილი ხატებისა საქ-
 ართველოსა და სხვა ქვეყნებში. ესაა წმ.ღვთისმშობლის
 დიდი ეკლესია კონსტანტინეპოლის ვლადიმერის უბანში.

აღნიშნულ სახელდებაში ნაგულისხმევი, აგრეთვე
 წმ.ღვთისმშობლის იკონოგრაფიის გარკვეული ტიპი, რომელიც
 იდენტური ან მსგავსია ვლადიმერის ტაძარში დაცული
 წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულებისა. ცნობილია, რომ საუკუნეების
 განმავლობაში ქრისტიანულ ხატწერულ ხელოვნებაში ჩამოყალიბდა
 წმ.ღვთისმშობლის იკონოგრაფიის სხვადასხვა ტიპი: ოდიგიტრია (კოზის მანვენებელი

² კონდაკოვი, 1887, გვ. 18; კონდაკოვი, 1915, გვ. 56.

³ კონდაკოვი, 1915, გვ. 60-61.

დედა“); კედრება („აგიოსოროტისა“); აღწვილება („გლიკო-
ფილუსა“, ზოგჯერ „ელეუსასაც“ უწოდებენ)⁴, ორანტი
(„მეოხი“)⁵ და ა. შ.

სპეციალურ ლიტერატურაში ვლაცქერნის ღვთისმშობ-
ლის იკონოგრაფიული ტიპის განსაზღვრაში ჯერ კიდევ
არ არის შეტანილი სრული სინათლე, მაგრამ ერთი რამ
უდაო ფაქტია: წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულება, რომელ-
საც XI საუკუნის ბიზანტიურ⁶ და ქართულ⁷ მონეტებზე
მიემართება სახელწოდება „დედა ღვთისა ვლაცქერნისა“,
ორანტის ტიპისაა. მათზე წმ.ღვთისმშობელი წარმოდგენი-
ლია ნახევარი ტანით, მხრების სიმაღლეზე ზეაწეული
ხელებით; ბედიის მთავარ ხატზე, რომელსაც „ვლაცქერნის
ღვთისმშობელი“ ეწოდება, ყოვლადწმინდა მარიამი წარ-
მოდგენილია ნახევარი ტანით, ზეაღმართული ხელებით,
მკერდზე ქრისტე ემანუელის მედალიონით. ეს იკონოგრა-
ფიული სახესხვაობა „ნიშოვანი (სასწაულებრივი) ღვთის-
მშობლის“ სახელწოდებით არის ცნობილი⁸.

ორანტის ტიპი წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულება ად-
რეული ქრისტიანობის წიაღიდან იღებს სათავეს და თა-
ვისი გენეზისით ამადლების კომპოზიციას უკავშირდება⁹.
ქრისტიანობის ადრეული საუკუნეებიდან (ხატმებრძო-
ლეობის წინა დროიდან) მოღწეულია მრავალი ბიზანტი-
ური საბეჭდავი და ბუნა წმ.ღვთისმშობლის აღნიშნული
ტიპის გამოსახულებით¹⁰. ორანტამ განსაკუთრებით ფარ-

⁴ ლაზარევი, 1971, გვ. 276-313.

⁵ ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1882, გვ. 48-55; კონდაკოვი, 1887,
გვ. 63-75.

⁶ კონდაკოვი, 1887, გვ. 63; ლიხანოვი, 1911, გვ. 49; შამბა, 1987, გვ. 108.

⁷ პახომოვი, 1970, გვ. 63.

⁸ ჭიჭინაძე, 2003, გვ. 79-82.

⁹ კონდაკოვი, 1914, გვ. 60-100.

¹⁰ ლიხანოვი, 1911, გვ. 51.

თო გავრცელება ჰპოვა IX-XIII სს. ბიზანტიურ მონეტებზე, გემებსა და საბეჭდავებზე¹¹. წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულების ეს იკონოგრაფიული სახესხვაობა პოპულარული იყო საქართველოშიც. ვლადკერნის წმ. ღვთისმშობლის აღნიშნული ხატება გამოსახულია XI საუკუნის ქართულ მონეტებზეც, კერძოდ, ბაგრატ IV-ის (1027-1072), გიორგი II-ის (1072-1089) და დავით აღმაშენებლის (1079-1125) სახელით მოჭრილ ვერცხლის ფულებზე¹². გიორგი II-ის ერთ-ერთ მონეტაზე წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულებას ახლავს ბერძნული ზედწერილი: „დედა ღვთისა ვლადკერნისა“¹³ წმ.ღვთისმშობლის გამოსახულებას ორანტის სახით წარმოგვიდგენენ: ახიზის საეპისკოპოსო ტაძრის საკურთხევლის მოზაიკური კომპოზიცია¹⁴; ხახულის ხატის მედალიონი (IX ს.); მარტვილის გულსაკიდი ჯვარი (X ს.); ვარძიისა და მარტვილის (X-XI სს.) ხატების მედალიონები; ვერცხლის ჯვარი უშვულიდან (XI-XII სს. მიჯნა); ქიანის სამწერობელი (X ს. I ნახ.)¹⁵; გელათის მოზაიკური და ზარზმის ფერწერული ფრესკები¹⁶.

ფართოდაა წარმოდგენილი, აგრეთვე, „ნიშოვანის“ სახელწოდებით ცნობილი ვლადკერნის ღვთისმშობლის გამოსახულება XI-XII სს. ბიზანტიურ მონეტებსა და საბეჭდავებზე¹⁷.

ვლადკერნის ღვთისმშობლის ეს იკონოგრაფიული სახესხვაობა (ე.წ. „ნიშოვანი“) წარმოდგენილია ჩვენშიც, კერ-

¹¹ კონდაკოვი, 1915, გვ. 68-70.
¹² კაპანაძე, 1969, გვ. 65; პახომოვი, 1970, გვ. 70-71; შამბა, 1987, გვ. 98-101; დუნდუა, 1992, გვ. 18-26; სილოგავა, 2005, გვ. 227-252.
¹³ პახომოვი, 1970, გვ. 63.
¹⁴ სხირტლაძე, 1991, გვ. 154-160.
¹⁵ დუნდუა, 1992, გვ. 115-125.
¹⁶ კონდაკოვი, 1887, გვ. 21; კონდაკოვი, 1915, გვ. 83.
¹⁷ კონდაკოვი, 1914, გვ. 107-123.

ძოდ, ლაგურკისა (კაღას თემის წმ.კვირიკესა და იველი-
ტას ეკლესია) და ლახუშტის (ლატალის თემი) ეკლესი-
ების ხატებზე¹⁸.

როგორც ითქვა, ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის სა-
ხელწოდებით სხვადასხვა ქრისტიანულ ქვეყნებში გავრ-
ცელებული ხატები შექმნილია კონსტანტინეპოლის ვლა-
ქერნის უბანში მდებარე წმ.ღვთისმშობლის ტაძარში არ-
სებული ხატისა და მოზაიკური გამოსახულების მიხედ-
ვით. საქართველოს ეკლესიაში საუკუნეების განმავლო-
ბაში პატივდებული ბედიის, ქვათახევის, ქუთაისის და ა.შ.
ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატებიც კონსტანტინოპოლუ-
რი პროტოტიპის მიხედვით შესრულებული ასლებია.

ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი ბედიის საკათედრო
ტაძრის მთავარი ხატი იყო. „ბედიის ვლაქერნის ღვთის-
მშობელი“ უადრესად ტევადი შინაარსის მომცველია. ასე
აღინიშნებოდა ა) თვით ხატი, ბ) ტაძარი, რომლის მთა-
ვარი საესავი ის იყო და გ) ეპარქია, რომლის სასული-
ერო ცენტრს ეს ტაძარი წარმოადგენდა.

ბედიის ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატს განუყრე-
ლად უკავშირდება კიდევ ერთი სიწმინდე – წმ.ღვთის-
მშობლის სარტყელი.

გადმოცემის თანახმად, წმ.ღვთისმშობლის მიძინების
შემდეგ მისი სარტყელი თომა მოციქულის ხელში გადა-
სულა. შემდგომ ის მორწმუნეთა ხელში თაობიდან თაო-
ბას გადაეცემოდა, ვიდრე იმპერატორ არკადიუსის დროს
(395-408) არ გადაიტანეს იერუსალიმიდან კონსტანტინე-
პოლში. გარკვეული დროის შემდეგ წმ.სარტყელი ხალკო-
პრატიის (ასე ერქვა კონსტანტინეპოლის ერთ-ერთ უბანს)
ღვთისმშობლის ახალაშენებულ ეკლესიაში დაასვენეს სა-
განგებოდ დამზადებულ ოქროს კიღობანში. აღნიშნული

¹⁸ ჭიჭინაძე, 2003, გვ. 79-81.

ეკლესია ააშენეს 450 წელს იმპერატორ თეოდოსიუსის (408-450) დის, კეთილმორწმუნე პულხერიას თაოსნობით კონსტანტინეპოლის ცენტრში, აია-სოფიასთან ახლოს, ავგუსტონსა და კონსტანტინეს ფორუმს შორის¹⁹. VI საუკუნის დასაწყისში არეულობის დროს წმ.სარტყელი გადაიტანეს კაპადოკიაში (ქალაქი ზილა), საიდანაც იმპერატორ იუსტინიანეს (527-565) განკარგულებით კვლავ ხალკოპრატის ღვთისმშობლის ტაძარში დაასვენეს²⁰. წმ.სარტყლის სასწაულებრივმა ძალამ უკურნებელი სენისაგან იხსნა ბიზანტიის დედოფალი ზოია, იმპერატორის, ღეონ ფილოსოფოსად წოდებულის (886-912) თანამეცხედრე. სწეულ დედოფალს წმ.სარტყლით პირჯვარი გადასახა კონსტანტინეპოლის პატრიარქმა, რამაც დედოფალი მყისიერად განკურნა. ამ სასწაულის აღსანიშნავად დაწესდა ღვთისმშობლის პატიოსანი სარტყლის დადების დღესასწაული ყოველი წლის 31 აგვისტოს²¹. პატიოსანი სარტყლის ნახევარმა ვლადკერის ღვთისმშობლის ხატთან ერთად სამუდამო სავანე კპოვა საქართველოში.

საგანგებო განხილვას მოითხოვს აღნიშნული სიწმინდეების საქართველოში ჩამობრძანების თარიღი. წერილობითი წყაროების მიხედვით, XV ს. დასაწყისში დასავლეთ ევროპელი პილიგრიმები ქართველებს „სარტყლის ქრისტიანების“ სახელწოდებით იცნობდნენ²², რაც „ქრისტიანულ სამეაროში გავრცელებული იმ წერილობითი თუ ზეპირი ტრადიციის გამოძახილი უნდა იყოს, რომელიც ღვთისმშობლის სარტყელს მაინცდამაინც საქართველოს და ქართველებს უკავშირებს“²³. უეჭველია, რომ ქართვე-

¹⁹ კონდაკოვი, 1915, გვ. 294; ხელაია, 2006, გვ. 642.

²⁰ ხელაია, 2006, გვ. 643.

²¹ მურავიოვი, 1848, გვ. 279-280; ხელაია, 2006, გვ. 643.

²² ფერაძე, 1995, გვ. 44,45,72.

²³ ხაზარაძე, 1999(II), გვ. 7.

ლების აღმნიშვნელი ასეთი სახელწოდების („სარტყელის ქრისტიანები“) გაჩენა საქართველოში არსებულ ღვთისმშობლის სარტყელთან უნდა იყოს დაკავშირებული²⁴. აქედან გამომდინარე, XV ს. დამდგვისათვის ღვთისმშობლის პატიოსანი სარტყელი უკვე საქართველოშია.

ყველაზე ადრეული წერილობითი ცნობა, რომელიც პირდაპირ მიუთითებს ღვთისმშობლის სარტყლის არსებობის შესახებ საქართველოში, ეკუთვნის XVII საუკუნეს. ეს ცნობა დაცულია ინსტრუქციაში, რომელიც მისცა რუსეთის საგარეო საქმეების უწყებამ 1639 წ. სამეგრელოს სამთავროში გამოგზავნილ დესპანს ფედოტ ელჩინს. ამ უკანასკნელს, სხვათა შორის, დაევადა შეეკრიბა ცნობები სამეგრელოს წმ.რელიქვიებზე, მათ შორის, ღვთისმშობლის სარტყელზე²⁵.

ყველაზე ადრინდელი წერილობითი ცნობა, საიდანაც ჩანს, რომ ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატი ბედიის ტაძარშია, XVI საუკუნით თარიღდება (იხ. ქვემოთ). ხოლო ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატისა და პატიოსანი სარტყლის ერთობა პირველად წერილობით დაფიქსირებულია 1805 წლით დათარიღებულ დოკუმენტში, სახელდობრ, სამეგრელოს დედოფლის, ნინო ბაგრატიონის წერილში რუსეთის იმპერატორისადმი (იხ. ქვემოთ).

ასეთია ვითარება წერილობითი წყაროების მიხედვით, მაგრამ არსებულა ზეპირსიტყვიერი გადმოცემა აღნიშნული რელიქვიების ბედიის ტაძარში დავანების დროისა და ვითარების შესახებ. ეს გადმოცემა პირველად ჩაიწერეს XIX ს. ავტორებმა და მისი შინაარსის გარკვეული ინტერპრეტაციებიც მოგვცეს (იხ. შენიშვ. 5). აღნიშნული გადმოცემის ინტერპრეტაციის საბოლოო შედეგები

²⁴ საზარაძე, 1999 (I), გვ. 259.

²⁵ ელჩინის ელჩობა, 2005, გვ. 141.

ამჟამად ასე გამოიყურება: დასახელებული რელიქვიები საქართველოში კონსტანტინეპოლიდან ჩამოიტანა საქართველოს მეფის, ბაგრატ IV-ის თანამეცხედრემ, ბიზანტიის კეისრის, რომანოზ არგიროსის (1028-1034) ძმისწულმა ელენემ 1031 წელს და დაასვენეს ბედიის ტაძარში²⁶.

აღნიშნულ თვალსაზრისს მიუღებელს ხდის რამდენიმე გარემოება. ჯერ ერთი, ბაგრატ IV-ისა და ელენე დედოფლის ქორწინების თითქმის თანადროულ ქართულ და ბიზანტიურ მატრიანეებში („მატიანე ქართლისა“, სემბატ დავითის-ძე, გიორგი კედრენე, იოანე ზონარა) ელენე დედოფლის მიერ დასახელებული რელიქვიების საქართველოში ჩამოტანის შესახებ არაფერია ნათქვამი. XVIII საუკუნის ავტორები, ვახტანგ VI თავის 1708 წელს გამოცემულ სიგელში²⁷ და ვახუშტი ბაგრატიონი (1745 წ.)²⁸, რომლებიც ელენე დედოფლის სახელს უკავშირებენ უფლის სამსჭვალის და ოქონის ჯვარცმის ხატის ჩამოტანას საქართველოში, არაფერს ამბობენ იმავე დედოფლის მიერ ვლადქერნის ხატის და პატიოსანი სარტყლის ჩამოსვენების შესახებ; მეორე, ისტორიული წყაროები მოწმობენ, რომ ბედიის საკათედრო ტაძრის მთავარი (თავი) ხატი არის ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატი. ასე მაგ., ბედიის ტაძრის მთავარ ხატს ასე მიმართავენ ბედიელი ეპისკოპოსები: გერმანე ჩხეტიძე (XVI ს.) – „ყოვლად წმიდა დედოფალო, ვლადქერნის ღვთისმშობელო“²⁹; ნიკოლოზ მხეიძე (XVII ს.) – „ბედიისა და ვლადქერნის ღვთისმშობელო“³⁰; მესამე, ბედიის საკათედრო ტაძარი იმთავითვე წმ.ღვთისმშობლის სახელზე აშენდა. ამაზე მიუთი-

²⁶ ხაზარაძე, 1999 (II), გვ. 6-7.
²⁷ ქრონიკები, III, გვ. 26.
²⁸ ვახუშტი, გვ. 144.
²⁹ ქორდანი, 1983, გვ. 137.
³⁰ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 297.

თებს ტაძრის სატფურების მომენტისთვის დამზადებული ბარძიმის წარწერა: „წმიდაო ღვთისმშობელო, მეონ ქვეყნა წინაშე ძისა შენისა ბაგრატ აფხაზთა მეფესა და დედასა მათსა გურანდუხტ დედოფალსა, ამის ბარძიმისა შემწირველთა, ამის საკურთხეველის შემამკობელთა და ამის წმიდისა საყდრისა აღმაშენებელთა, ამინ“³¹. ის ფაქტი, რომ ბედიის ტაძრისათვის ბარძიმის შემწირველნი წმ.ღვთისმშობელს მიმართავენ, მოწმობს იმას, რომ თვით ტაძარი წმ.ღვთისმშობლის სახელზეა აგებული და იმასაც, რომ საყდრის მთავარი ხატი წმ.ღვთისმშობლისაა. წარწერიდან ისიც ჩანს, რომ ტაძრის მშენებლობა და სატფურება უკვე დამთავრებულია და იქვე ბრძანდება მთავარი ხატი, რომლისადმი მიმართვით იწყებენ თხრობას თავიანთი ქველმოქმედების შესახებ მეფე და დედოფალი. ბედიის ტაძრის მშენებლობა კი 999 წ. დასრულდა³², ბარძიმის წარწერაც ამ დროის ვითარებას ასახავს. ასე რომ, ბედიის ეკლესია იმთავითვე წმ.ღვთისმშობლის სახელზე აიგო, რაც თავისთავად გულისხმობს იმასაც, რომ მშენებლობის დამთავრებისთანავე (999 წ.) იქვე დაასვენეს მთავარი ხატი ე.ი. წმ.ღვთისმშობლის ხატი. ბედიის ტაძრის მთავარი ხატი კი, როგორც XVI-XVIII სს. წყაროები გვიჩვენებენ, სახელდობრ ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატია. მაშასადამე, ბედიის ტაძრის თავი ხატი იმთავითვე ვლაქერნის ღვთისმშობლისა იყო. სხვა დასკვნის გამოტანის საშუალებას ისტორიული ცნობები არ იძლევიან.

აღნიშნულ დასკვნას ეწინააღმდეგება ზეპირგადმოცემის ანალიზზე დამყარებული ზემოთ განხილული თვალსაზრისი, რომლის თანახმად ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი (პატიოსან სარტყელთან ერთად) ბედიის ტაძარში

³¹ ჩუბინაშვილი, 1940, გვ. 2.
³² ქრონიკები, I, გვ. 137.

დაასვენეს 1031 წ. - ბაგრატ IV-ის და ელენეს ქორწინების შემდეგ. გამოდის, რომ ბედიის ტაძრის მთავარი ხატი ტაძრის აგებიდან 30 წლის შემდეგ დაუსვენებიათ იქ, ან მთავარი ხატი 1031 წლამდე სხვა ყოფილა და ამ დროს შეუცვლიათ ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატით. ასეთი რამ ყოველად წარმოუდგენელია. ეკლესია ყველა დროში, როგორც წესი, ამა თუ იმ წმინდანის (ან წმინდანთა კრებულის) სახელზე ფუნდებოდა. მის მთავარ ხატს სწორედ იმ წმინდანის (ან წმინდანთა კრებულის) ხატი წარმოადგენდა, ვის სახელზედაც ის აიგო. ტაძარში, ცხადია, სხვა წმინდანთა ხატებიც ესვენა, მაგრამ თავი ხატი ერთი იყო და ის არასდროს იცვლებოდა. ეკლესიაც მთავარ ხატზე გამოსახული წმინდანის სახელზე იხსენიებოდა (მაგ. ილორის წმ.გიორგი, ხეთის მთავარანგელოზი, ვერგეტის სამება...). ყოველივე ეს, ვფიქრობ, საკმაოდ საფუძველს იძლევა იმისთვის, რომ უნდობლობით მოვეყიდოთ ზემოთ მოტანილ თვალსაზრისს იმ ნაწილში, რომელიც ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატის ბედიის ეკლესიაში დასვენების თარიღს ეხება.

ამრიგად, ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი X ს. ბოლოს უკვე საქართველოში იმყოფებოდა, როდესაც ის ახალაშენებულ ბედიის საკათედრო ტაძარში დააბრძანეს, როგორც მთავარი ხატი.

ბედიის მთავარი ხატის ამაზე ადრინდელი ისტორია წერილობით წყაროებს არ შემოუნახავს, მაგრამ არაპირდაპირი მონაცემების გათვალისწინებით შესაძლებელია ზოგიერთი ვარაუდის გამოთქმა. აქ, უწინარეს ყოველისა, უნდა გავითვალისწინოთ ბედიის საეპისკოპოსოს დაარსების ისტორიული ვითარება. IX-X საუკუნეებში ეგრის-აფხაზეთის სამეფოში ინტენსიურად მიმდინარეობს კონსტანტინეპოლის საპატრიარქოს დაქვემდებარებული ზღვის-

პირა საეპისკოპოსოების ქვეყნის სიღრმეში გადმოტანის პროცესი, რასაც თან სდევდა ეგრისის ეკლესიის გაერთიანება დედა-ეკლესიასთან – მცხეთის საკათოლიკოსოსთან. სწორედ ამ ფონზე შეიქმნა ბედიის საეპისკოპოსო. მემბტანე გვაუწყებს: ბაგრატ III-მ „აღაშენა საყდარი ბედიისა და შექმნა საყდრად საეპისკოპოსოდ, მოცვალა მუნ გუდაყვსა საეპისკოპოსო“³³.

გუდაყვა (აწინდელი გუდავა გალის რაიონში) ბერძნულ წყაროებში ზიდანეოსად იწოდება³⁴. ზიდანეოსის საეპისკოპოსო, როგორც ფასიდის სამიტროპოლიტოში შემავალი ეპარქია, ბიზანტიურ წყაროებში VII საუკუნიდან იხსენიება³⁵. სწორედ ეს გუდაყვა//ზიდანეოსის საეპისკოპოსო კათედრა გადაიტანა ბაგრატ III-მ ბეღიაში. ეს, ცხადია, გუდაყვის საეპისკოპოსო ტაძარში დაცული სიწმინდეების მისსავე შემცველ ახალ ტაძარში, ბეღიაში გადასვენებასაც გულისხმობდა, როგორც ეს მოხდა ფასიდის სამიტროპოლიტოს გაუქმებისა და მის ნაცვლად იმავე ბაგრატ III-ის მიერ ქუთაისის საეპისკოპოსოს დაარსების დროს (XI ს. დასაწყისში), როდესაც ფასიდის სამიტროპოლიტო საყდრის – პალიასტომის ტაძრის მთავარი ხატი, პალიასტომის წმ.ღვთისმშობლის ხატი ქუთაისში, ახალაშენებულ საეპისკოპოსო ტაძარში დაასვენეს³⁶, როგორც უკვე ამ ახალი ტაძრის თავი ხატი, რომელსაც ამიერიდან ასე მიმართავენ: „ქუთათისისა და პალიასტომის ღვთისმშობელო“³⁷.

აღნიშნული ფაქტის ანალოგიით, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ვლადიკერის წმ.ღვთისმშობლის ხატი ბედიის

³³ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 281.
³⁴ გეორგიკა, 1952, გვ. 413.
³⁵ იქვე, გვ. 130.
³⁶ გამყრელიძე, 1987, გვ. 104; ბერაძე, 2001, გვ. 2.
³⁷ ნიკოლეიშვილი, 2001, გვ. 41, 57.

ტაძარმა გუდაყვა//ზიდანეოსის ეკლესიიდან შემკვიდრებული
 ბით მიიღო. რაც შეეხება წმ.სარტყელს, არაა გამორიცხული, რომ მისი ნახევარი მართლაც ელენე დედოფლის მიერ იყოს ჩამოტანილი საქართველოში (1031 წ.) და შეერთებული ბუღის მთავარ ხატთან.

გუდაყვის (ზიდანეოსის) საყდარში თუ როდის შეიძლება დაბრძანებულიყო ვლადკერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი, ამასთან დაკავშირებით შეიძლება ანგარიშგასაწევი იყო პიოსელიანის მიერ ჩაწერილი გადმოცემა, რომლის თანახმად ვლადკერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი ქართველებს ბიზანტიის კეისარმა, ერაკლემ (610-641) უსახსოურა³⁸. ცნობილია, ერაკლე კეისრის განსაკუთრებული დამოკიდებულება ეგრიისსადმი, რომელიც მისი ძირითადი პლაცდარში იყო ირანის წინააღმდეგ ხანგრძლივ ომში³⁹. ბიზანტიისათვის ამ სამკედრო-სასიცოცხლო ომში ეგრიისის მოკავშირეობას კეისრისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამიტომ გამორიცხული არაა, რომ მოკავშირე ეგრისელთა კეთილგანწყობის განსამტკიცებლად ან სულაც მადლიერების ნიშნად მას ასეთი ნაბიჯი გადაეღა.

ვლადკერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი ბუღის ტაძარში იმყოფებოდა საეპისკოპოსოს არსებობის მთელ მანძილზე (იხ. შენიშვ. 6). XVIII ს. 60-იან წლებში, როდესაც ბუღის საეპისკოპოსომ ფუნქციონირება შეწყვიტა, ვლადკერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი მარტვილის (ჭყონდიდის) საკათედრო ტაძარში დაასვენეს⁴⁰.

აღნიშნული წმინდა ხატი XVIII ს. ბოლოს იმერეთის მეფის, სოლომონ II-ის ხელში მოხვედრიდა. ამის თაობაზე პიოსელიანი გვაუწყებს, რომ სოლომონ მეორემ

³⁸ იოსელიანი, 1866, გვ. 17.

³⁹ აღექსიძე, 1968, გვ. 203; ლომოური, 1991, გვ. 111-122.

⁴⁰ ხორავა, 2000, გვ. 41.

წმ.ხატის ძალით ჩამოართვა ოდიშის მთავარს, გრიგოლ დადიანს⁴¹, ალბათ სამეგრელოში ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს. გრიგოლ დადიანის მეუღლემ, ნინო დედოფალმა თხოვნით მიმართა თავის გვირგვინოსან მამას, ქართლ-კახეთის მეფეს გიორგი XII-ს (1798-1800), რათა დახმარებოდა წმ.რელიკიის სამეგრელოში დაბრუნების საქმეში⁴². გიორგი XII-მ იმერეთში სოლომონ მეორესთან საგანგებო დავალებით გაგზავნა ალექსანდრე მაცაშვილი და დავით აბაზაძე⁴³. როგორც ირკვევა, სოლომონ მეორეს აღნიშნული წმ.ხატის გიორგი XII-ის მოციქულებისათვის გადაუცია, რომლებსაც ის თბილისში წაუბრძანებიათ და გიორგი მეფისათვის მიუერთმევიათ. სამეგრელოს დედოფალმა, ნინო ბაგრატიონმა არაერთხელ სცადა წმ.ხატის სამეგრელოში დაბრუნება, მაგრამ ამ განზრახვისაგან მუდამ თავს იკავებდა, რადგან არ იყო დარწმუნებული, რომ საამისოდ წარვლენილ პირებს სოლომონ II იმერეთის სამეფოზე მშვიდობიანად გაატარებდა.

გიორგი XII-ის გარდაცვალების (1800 წ.) შემდეგ წმ.ხატის მისი მემკვიდრის, დავით ბატონიშვილის ხელში გადავიდა. ეს უკანასკნელი 1803 წელს პეტერბურგში გადასახლეს და წმ.ხატის თან წაიღო⁴⁴. მამის გარდაცვალების შემდეგ ნინო დედოფალმა თბილისსა და პეტერბურგში მრავალჯერ მიმართა თავის ძმას, დავით ბატონიშვილს წმ.ხატის სამეგრელოში დაბრუნების თხოვნით, მაგრამ ამაოდ. დავით ბატონიშვილი სხვადასხვა გარემოებათა მომიჯნავეებით ყოველთვის უარით პასუხობდა

⁴¹ იოსელიანი, 1978, გვ. 222.
⁴² აქტები, 1868, გვ. 504.
⁴³ იოსელიანი, 1978, გვ. 200.
⁴⁴ აქტები, 1868, გვ. 504.

დედოფლის კანონიერ მოთხოვნას⁴⁵. მაშინ სამეგრელოს/ მესვეურებმა და ნინო დედოფალმა მიზნის მისაღწევად ერთობ ორიგინალური საშუალება გამოიხატეს. 1805 წელს ნინო დედოფალმა და სამეგრელოს მმართველმა საბჭომ სამთავროს საქმეების მოსაწესრიგებლად რუსეთის იმპერატორთან, ალექსანდრე პირველთან წარგზავნა საგანგებო დეპუტაცია ნიკო და ბეჟან დადიანებისა და კარის დეკანოზის, იოანე იოსელიანის შემადგენლობით, რომელიც პეტერბურგში ჩავიდა 1806 წ.⁴⁶ დეპუტაციას დაეწვალა ვლადიკავკასიის წმ.ღვთისმშობლის ხატის საკითხის საბოლოოდ მოგვარება. ამ საკითხზე დეპუტაციას ორი წერილი მიჰქონდა. ერთი ნინო დედოფლისა, იქამად უკვე პეტერბურგში ჩასახლებული დავით ბატონიშვილისადმი და მეორე მთავარმართებლის პავლე ციციანოვის მოხსენება იმპერატორისადმი. ნინო დედოფალი დავით ბატონიშვილისაგან მოითხოვდა ვლადიკავკასიის წმ.ღვთისმშობლის ხატის დეპუტაციისათვის გადაცემას, რათა ამ უკანასკნელს წმ.ხატი რუსეთის იმპერატორისათვის ეძღვნა საჩუქრად⁴⁷. ნინო დედოფალი დარწმუნებული იყო იმაში, რომ წერილის ადრესატი ამ განზრახვას წინ ვერ აღუდგებოდა და წმ.ხატს უსიტყვოდ გადასცემდა დედოფლის წარგზავნილებს. პ.ციციანოვი თავის მოხსენებაში იმპერატორს თხოვდა, რომ მიეღო დეპუტაციის მიერ მირთმეული წმ.ხატი, მაგრამ თავისთვის კი არ დაეტოვებინა, არამედ იმავე დეპუტაციასთან ერთად გამოეგზავნა სამეგრელოში. მოვუსმინოთ თავად მომხსენებელს: „ამასთან ვბედავ დავძინო ჩემი უქვეშევრდომილესი აზრი ამ ხატის შესახებ. როგორც ცნობილია, მეგრელები ქრისტეს რჯულის გულ-

⁴⁵ ხელაია, 2006, გვ. 646.
⁴⁶ აქტები, 1868, გვ. 504.
⁴⁷ აქტები, 1868, გვ. 504.

მხურვალე მორწმუნეები არიან და სამეგრელოსთვის უდრის ბედნიერებად მიაჩნიათ ამ ხატის მათთვის დაბრუნება, რადგან მასზე ამყარებენ უღრმეს სასოებას. თავზე დამტყდარ ყველა უბედურებას ისინი მიაწერენ იმ გარემოებას, რომ დაკარგეს თავიანთი ქვეყნის მფარველი ამ ხატის სახით. ამიტომ ამ დეპუტაციასთან ერთად მისი დაბრუნება დიდ სიხარულს გამოიწვევს სამთავროში და მეგრელებზე მოახდენს ისეთსავე დიდი შთაბეჭდილებას, როგორც მოახდინა წმ.ნინოს ჯვრის დაბრუნებამ საქართველოში⁴⁸.

ნინო დედოფალი და პ.ციციანოვი, როგორც ჩანს, შეთანხმებულად მოქმედებდნენ. ამ შეთანხმებულმა გეგმამ შედეგიც გამოიღო. დავით ბატონიშვილმა, როგორც მოხალღონელი იყო, დაუბრკოლებლად გადასცა წმ.ხატი სამეგრელოს დეპუტაციას, ამ უკანასკნელმა კი ის წმ. ღვთისმშობლის სარტყელითურთ, მიცემული დავალების შესაბამისად, იმპერატორს მიაერთვა. აღექსანდრე პირველის ბრძანებით წმ.ხატი დროებით პეტერბურგის საიმპერატორო რეზიდენციის კარის ეკლესიაში დაასვენეს და ძვირფასი თვლებითაც შეამკეს⁵⁰.

იმპერატორმა, პ.ციციანოვის თხოვნისამებრ, წმ.ხატის საჩუქრად მიღება არ ინება. ამის შესახებ ნინო დედოფლისადმი გამოგზავნილ 1806 წ. 31 მაისის რესკრიპტში ის წერდა: „უუწყო რა მეგრელების ძველისძველი სასოება და რწმენა ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატისადმი, ვუბრუნებ მას საჩუქრად თქვენს ოჯახს და მთელ მეგრელობას“⁵¹

სამეგრელოს დეპუტაცია, რომელმაც სანკტ-პეტერბურგში თითქმის ერთი წელი დაჰყო, სამშობლოში ვლად-

⁴⁸ აქტები, 1868, გვ. 513-514; ხელაია, 2006, გვ. 647-648.

⁵⁰ აქტები, 1869, გვ. 177.

⁵¹ იქვე.

ქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატთან ერთად დაბრუნდა ბოლოოდ აღდგა სამართლიანობა – წმინდა რელიკიის თავის მრევლს დაუბრუნდა, რაშიც განუზომელი წვლილი მიუძღვის ნინო დედოფლის საზრიანობას და დაუცხრომელ სწრაფვას მიზნისაკენ.

რუსეთის იმპერატორი თავის 1806 წ. 31 მაისის რესკრიპტში იძლეოდა განკარგულებას, რომ ნინო დედოფლის მიერ შერჩეულ ადგილზე აგებულიყო ეკლესია ვლადქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატის სახელზე (რისთვისაც ხაზინას თავიდან 2000 ჩერვონეცი უნდა გაეღო) და წმ.ხატიც იქ დაესვენებინათ⁵². ამასთანავე, ალექსანდრე პირველმა გამოთქვა სურვილი, რომ ადგილი, სადაც ეს ეკლესია აშენდებოდა, ქცეულიყო სამეგრელოს მთავართა ძირითად რეზიდენციად, შემდგომში კი, ეს ადგილი მცხოვრებთა რაოდენობის ზრდის კვალობაზე ქცეულიყო ქალაქად, რომელსაც გრიგოლ დადიანის პატივსაცემად უნდა დარქმეოდა გრიგორიოპოლი⁵³.

სანკტ-პეტერბურგიდან დაბრუნების (1806 წ.) შემდეგ ვლადქერნის ხატი, როგორც წყაროებიდან ჩანს, კვლავ მარტვილის ტაძარში დაუსვენებიათ. აქ იმყოფებოდა ხატი ჯერ კიდევ 1837 წელს⁵⁴ ამავე პერიოდის ერთი ხელნაწერის ცნობით „მარტვილის მონასტერში ასვენია ხატი ვლადქერნის ღვთისმშობლისა და შიგ მდებარეა სარტყელი“⁵⁵.

იმპერატორის ალექსანდრე პირველის მითითება ვლადქერნის ხატის სახელზე ეკლესიის აშენების სისრულეში მოიყვანა სამეგრელოს მთავარმა ლევან V დადიანმა, რომ-

⁵² იქვე.
⁵³ იქვე; მუენარგია, 2002, გვ. 30-31.
⁵⁴ აქტები, 1869, გვ. 439.
⁵⁵ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1947, გვ. 248.

ლის თაოსნობით ეკლესიის მშენებლობა დაიწყო დიდში, მთავრის სასახლის გვერდით 1825 წელს დასრულდა 1830 წელს⁵⁶

ა.მურავიოვი, რომელიც 1846 წელს ზუგდიდში იმყოფებოდა და აღნიშნულ ეკლესიაში საკვირაო ღიბორგისა და დაესწრო, ვრცლად მოგვითხრობს ამ ეკლესიის მთავარი სიწმინდის, წმ.ღვთისმშობლის სარტყელის შესახებ, რომელიც მას უხილავს საგანგებოდ მისთვის დამზადებულ ჩასახვევებელში საკურთხეველის წინ⁵⁷. მიუხედავად იმისა, რომ ა.მურავიოვი საუბრობს მხოლოდ წმ.სარტყელზე და არაფერს გვეუბნება ვლაქერნის ხატის შესახებ, რომელსაც, როგორც ვიცით, განუყრელად თან ახლდა წმ.სარტყელი, ვლაქერნის ხატიც აღნიშნულ ეკლესიაში წმ.სარტყელთან ერთად უნდა ვიგუფვოთ (იხ. შენიშვ. 7). ამას შესანიშნავად ადასტურებს მ.ბროსე, რომელიც ა.მურავიოვის სტუმრობიდან ერთი წლის შემდეგ (1847 წ.) იმყოფებოდა ზუგდიდში და იმავე ეკლესიაში იხილა ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი სარტყელთან ერთად⁵⁸.

როგორც ითქვა, ჯერ კიდევ 1837 წლის დასაწყისში ვლაქერნის ხატი წმ.სარტყელითურთ მარტვილის ეკლესიაში ესვენა. როგორც ბარონი როზენი 1837 წ. 29 იანვრის წერილში გრაფ ნესელროდეს აუწყებდა, სამეგრელოს მთავარს, ლევან დადიანს განზრახული ჰქონია ვლაქერნის ხატი მარტვილის მონასტრიდან მისსავე სახელზე აშენებულ ზუგდიდის სასახლის კარის ეკლესიაში გადმოესვენებინა⁵⁹. ზუსტად არ ვიცით, თუ როდის აღსრულ-

⁵⁶ აქტები, 1869, გვ. 439; თაყაიშვილი, 1913, გვ. 198.

⁵⁷ მურავიოვი, 1848, გვ. 282.

⁵⁸ ბროსე, 1849, გვ. 53.

⁵⁹ აქტები, 1869, გვ. 439.

და მთავრის ეს განზრახვა, მაგრამ 1846 წელს, როგორც ზემოთ ვნახეთ, წმ.ხატის სარტყელითურთ უკვე აღნიშნული ეკლესიაში იყო დასვენებული.

ყირიმის ომის (1853-1856) დროს, 1855 წლის შემოდგომაზე სამეგრელოს სამთავროს ოსმალეთის მხრიდან ოკუპაციის საფრთხე დაემუქრა. ამის გამო ეკატერინე დედოფლის განკარგულებით, ვლადიკერნის ხატი ზუგდიდის ეკლესიიდან დადიანების საზაფხულო რეზიდენციაში, გორდის სასახლეში გადაასვენეს. მალე ოკუპაციის საფრთხე რეალობად იქცა. ოსმალებმა დაიკავეს სამეგრელოს სამთავროს ერთი ნაწილი, მათ შორის, ზუგდიდი. უკანდახევისას, 1856 წლის იანვარში ოკუპანტებმა დაწვეს და იავარპყვეს სამეგრელოს მთავართა ზუგდიდის სასახლეები, სადაც სრულფასოვანი ცხოვრების განახლება ოცი წლის შემდეგ გახდა შესაძლებელი. მანამდე ვლადიკერნის ხატის ადგილსამყოფელად გორდის სასახლე რჩებოდა. წმ.ხატისა და სარტყელის ჩასახვენებლად ეკატერინე დედოფალმა ახალი კიდობანი შეიძინა, რომელიც საიმპერატორო კარის ფაბრიკაში იყო დამზადებული 1857 წელს.⁶⁰ ერისთავი 1867 წელს დაწერილ ნაშრომში გვამცნობს, რომ აღნიშნული ხატი ამ დროს (1867 წ.) ეკატერინე დედოფლის გორდის სასახლეშიაო⁶¹. წმ.ხატი სარტყელთან ერთად იმავე სასახლეში უნახავს ჟმურის XIX ს. 70-იან წლებში⁶². აღნიშნული ხატი, როგორც ჩანს, გორდის სასახლეში ესვენა ეკატერინე დედოფლის გარდაცვალებამდე (1882 წ.).

ამის შემდეგ ის კვლავ ზუგდიდის კარის ეკლესიაში დაუბრძანებიათ. ცნობილია, რომ უკვე 1903 წლისათვის ამ

⁶⁰ მეუნარგია, 2002, გვ. 30-31.

⁶¹ ერისთავი, 1873, გვ. 71.

⁶² ჟურნალი, 1884, გვ. 192.

ეკლესიაშია წმ.სარტყელი⁶³, რაც მოწმობს იმასაც, ვლადკერნის ხატიც, რომელსაც მუდმივად თან ახლდა წმ. სარტყელი, ამ დროს ამავე ეკლესიაშია. ამის შემდგომ წმ. ხატი სარტყელითურთ ნიკო მინგრელსკის (უმცროსის) განკარგულებით კარის ეკლესიიდან სასახლის მუზეუმში დაუბრძანებიათ, სადაც ის უნახავს ი.მეუნარგიას⁶⁴. 1913 წელს, როდესაც ე.თაყაიშვილი სამეგრელოში სიძველეთა შესასწავლად მოგზაურობდა, ეს სიწმინდეები ეკლესიაში აღარ იყო, ისინი, ადგილობრივთა გადმოცემით, თავად მინგრელსკის (იგულისხმება ნიკო მინგრელსკი უმცროსი – გ.ა.) გაუტანია ეკლესიიდან⁶⁵, როგორც ჩანს, სასახლის მუზეუმში დასახვენებლად.

1914 წლის დეკემბერში დადიანების ზუგდიდის სასახლეების მოურავს თურქების შემოსევის შიშით განძეულობასთან ერთად ვლადკერნის ხატი ეკატერინესეული სასახლის პირველ სართულზე საგანგებოდ მოწყობილ სამაღლაგში შეუნახავს⁶⁶.

1919 წელს დეკემბერში საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის განკარგულებით შექმნილ კომისიას ე.თაყაიშვილის მეთაურობით დაევალა სამეგრელოს ყოფილი მთავრების სასახლის ქონებიდან ისტორიული ღირებულების მქონე ნივთების შერჩევა და თბილისში გადატანა. ამ კომისიის გადაწყვეტილებით, ვლადკერნის ხატი სხვა ძვირფასეულობასთან ერთად გადაიტანეს თბილისში და შესანახად გადასცეს საქართველოს ბანკს⁶⁷.

⁶³ ცხოვრება ღვთისმშობლისა, 1996, გვ. 37.
⁶⁴ მეუნარგია, 2002, გვ. 31.
⁶⁵ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 198-199.
⁶⁶ ჟორდანიას, 1983, გვ. 23-25.
⁶⁷ იქვე, გვ. 32-35, 40.

1921 წელს საბჭოთა რუსეთის მიერ ოკუპირებული საქართველოს მთავრობა ემიგრაციაში, საფრანგეთში წავიდა და თან წაიღო ქვეყნის სამუზეუმო განძეულობა, მათ შორის, ვლაქერნის ხატი, რომელიც საქართველოს დაუბრუნდა 1945 წელს.⁶⁸ დაბრუნების შემდეგ ვლაქერნის ხატი გადაეცა საქართველოს ხელოვნების მუზეუმს, სადაც იმყოფება დღესაც. წმ.სარტყლის ადგილსამყოფელი დღეისათვის უცნობია.

ქვათახევის სახელგანთქმული მონასტრის მთავარი სიწმინდე ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი იყო. ამ სამონასტრო კომპლექსის მთავარი ეკლესია მის სახელზე იყო აშენებული და აღნიშნული წმ.ხატიც აქ ესვენა. ამის შესახებ სავსებით მკაფიო მითითებებია დაცული XII-XIII საუკუნეების წერილობით წყაროებში⁶⁹.

ქვათახევის მონასტრის მთავარი ეკლესია XII-XIII სს. მიჯნაზეა აშენებული⁷⁰. გადმოცემით, მონასტრის დაარსება დავით აღმაშენებელს მიეწერება⁷¹, თუმცა მისი მეფობის დროინდელი ნაგებობის კვალი სამონასტრო კომპლექსის ტერიტორიაზე დღეისათვის აღარ შემორჩა.

თემურ-ლენგის ურდოებმა (1386 წ.) ქვათახევის აყვავებული მონასტერი უმოწყალოდ დაარბიეს, ტაძარი ცუცხლს მისცეს, იქ შეხიზნული მონაზვნები, მღვდლები, ქალები და ბავშვები ცოცხლად დაწვეს⁷². მონასტრის მესვეურებმა, იგრძნეს რა მტრისგან მოსალოდნელი უბედურება, მონასტრის სიწმინდეები, მათ შორის, მონას-

⁶⁸ ამირანაშვილი, 1978, გვ. 52.

⁶⁹ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1980, გვ. 182; კაკაბაძე, 1915, გვ. 23; ქრონიკები, II, გვ. 344, 419; ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 459; ხელნაწერთა აღწერილობა, 1985, გვ. 165.

⁷⁰ ზაქარაია, 1978, გვ. 41-76.

⁷¹ კაღენდარი, 1852, გვ. 257.

⁷² ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 328, 452.

ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატი ქუთაისის თედრო („ბაგრატის“) ტაძარშიც ესვენა. ამის შესახებ მოგვითხრობს რუსი ელჩი ალექსი იეველიევი, რომელიც 1650-1651 წლებში დიპლომატიური მისიით იმყოფებოდა იმერეთის სამეფოში. ელჩი დაწვრილებით აღწერს იმერეთის ეკლესია-მონასტრებს და მათ სიწმინდეებს. ქუთაისის საყდრის წმ.ხატებს შორის ის ასახელებს ვლაქერნის ღვთისმშობელს. ტაძრის „აღსავლის კარების მარცხენა მხარეს – მოგვითხრობს ელჩი – ვლაქერნის ყოვლად წმინდა ღვთისმშობლის ხატია მარადიული ყრმით, ადგილობრივი (ქართული) ხელოვნებისაა, გვირგვინი და შუა ნაწილი ოქროთი არის მოჭედილი, გვირგვინის სამკაული მინანქრით არის შემკული, ღვთისმშობლის გვირგვინში ღაუჟარდისფერი დიდი იაგუნდებია ჩასმული, გვერდებზე მიმაგრებული, ოქროს პატარა კიდობანი. გვითხრეს, რომ შიგ წმინდა თომა მოციქულის ნაწილებიაო. ხატს არშიები, ბუდე და ბუდის კარები ამოტვიფრული ვერცხლით აქვს მოჭედილი, კარებზე საუფლო დღესასწაულებია, ბუდეზე, აგრეთვე, დღესასწაულებია და წმინდანებიც, მოჭედილობა ოქროშია დაფერილი“⁷⁵.

იმავე ელჩის ანგარიშიდან ჩანს, რომ ეს წმ.ხატი XVI საუკუნის II ნახევარში, ევდემონ ჩხეტიძის კათალიკოსობის დროს (1557-1578) უკვე ქუთაისის ტაძარში ბრძანებულა⁷⁶. აღნიშნული რელიკვია ბაგრატის ტაძარში ესვენა XVII ს. ბოლოს⁷⁷. (იხ. შენიშვ. 8).

ქუთაისის ტაძრის ამ წმ.რელიკვიის შემდგომი ბედის შესახებ ცნობები, სამწუხაროდ, არ შემონახულა. არც იმის შესახებ შემოგვრჩა სანდო ცნობები, თუ როდის

⁷⁵ იეველიევის ელჩობა, 1969, გვ. 60, 138.

⁷⁶ იქვე, გვ. 138.

⁷⁷ ვახუშტი, გვ. 847.

შენიშვნები:

1. პეტრიწონის (ბულგარეთი, ბანკოვო) ქართველთა მონასტრის მთავარ, წმ.ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიაში დღესაც ასვენია წმ.ღვთისმშობლის ფერწერული ხატი, რომელზედაც გადაკრულია ვერცხლის მოჭედილობის ორი ფენა. პირველი მათგანი ეკუთვნის ქართველ ოსტატებს და გაკეთებულია 1311 წელს, მეორე – ვინმე პეტკუ ხამრი ღომისას და გაკეთებულია 1819 წელს¹.

1311 წლის მოჭედილობაზე წმ.ღვთისმშობლის თავის გამოსახულების ორსავე მხარეს განლაგებულ მედალიონებზე წერია (ბერძნულად): „დედა ღვთისა“, ხოლო მედალიონების ქვემოთ, ორსავე მხარეს დამაგრებულ სწორკუთხევიან ფირფიტებზე ბერძნულადვე წერია: „ვლადქერნისა“. მაშასადამე, მედალიონებისა და ფირფიტების წარწერათა მიხედვით, ხატიზე გამოსახულია „დედა ღვთისა ვლადქერნისა“.

ხატის ფერწერა ხანძრისაგან იმდენად დაზიანებულია, რომ არ ჩანს წმ.ღვთისმშობლის და მარადიული ყრმის სახეები, განირჩევა მხოლოდ დედის თავის გამოსახულების საერთო კონტურები და ხელები, ყრმისაგან კი მხოლოდ მარცხენა ხელი².

ნღისახოვის აზრით, გამოსახულების შემორჩენილი ნაწილის მიხედვით ხატი ელესას ტიპისაა და მოჭედილობის ფირფიტების წარწერა „ვლადქერნისა“, რაც ორანტის იკონოგრაფიულ ტიპს გულისხმობს, არ შეესაბამება თვით ხატიზე მოცემულ გამოსახულებას წმ.ღვთისმშობლისას. აქედან გა-

¹ შანიძე, 1971, გვ. 356, 360; ურუშაძე, 1969, გვ. 36.

² შანიძე, 1971, გვ. 357.

მომდინარე, ნ.ღიხაძის საეკლესიო მართებულად მიიხსნება, რომ აღნიშნული ფირფიტები ადრე სხვა ხატს ეკუთვნოდა, საიდანაც გადმოიტანეს პეტრიწონის აღნიშნულ ხატზე 1311 წელს, ხელმეორედ მოჭედვის დროს³.

სამწუხაროდ, დღეისათვის უცნობია ხატი, რომელსაც ეკუთვნოდა თავიდან ფირფიტები წარწერით „ვლაქერნისა“.

ქუთაისის ისტორიულ მუზეუმში დაცულია ერთ-ერთი ხატიდან დარჩენილი ვერცხლის ფირფიტის ფრაგმენტი, რომელიც თავის დროზე ხატის ზურგზე ყოფილა დაკრული სამ ნაწილად (თვით ხატი დაკარგულია). ფირფიტები ქუთაისის მუზეუმში 1926 წ. გუმათის (მდებარეობს ქუთაისთან ახლოს) მთავარანგელოზის ეკლესიიდან შესულა. აღნიშნულ ფირფიტებზე დაზიანებული ასომთავრული წარწერაა, რომელიც ქარაგმების გახსნით ასე იკითხება: „ქრისტე, მე, ბედიელმან გერმანე ჩხეტიძემან მოვაჭედინე ხატი ესე წმიდად დაწერილი საწინამძღვროსა ვლაქერნისა საჯსრად სულისა ჩემისა, ამინ. ქრისტე, ჩხოტიძეთა ბადრ(ს) და შედანს შეუნდენეს ღმერთმან; მათთა მკვევალთა ყოველთა: მარეხიას და ას(...), ანშიბაია(ს) შეუნდვენ) ღმერთმან“⁴.

წარწერაში მოხსენიებული გერმანე ჩხეტიძე ბედიის ეპისკოპოსი იყო XVI-XVII სს. მიჯნაზე⁵.

მკვლევრები მიიხსენებენ, რომ წარწერაში საუბარია ბედიის ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატის მოჭედვაზე⁶, მაგრამ ვფიქრობ, ასე არ უნდა იყოს. საქმე ისაა, რომ წარწერაში „ვლაქერნის ღვთისმშობელი“ აღნიშნავს არა ხატს, არამედ ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატის სამყოფელ ეკლესიას – ბედიის ტაძარს. საბოლოოდ, წარწერის შინაარსი მე ასე მესმის: ეპისკოპოსმა გერმანე ჩხეტიძემ მოაჭედინა

³ ღიხაძე, 1911, გვ. 136.
⁴ ნიკოლეიშვილი, 2001, გვ. 32.
⁵ ხორავა, 2001, გვ. 36.
⁶ ხორავა, 2000, გვ. 32, 35.

ბედის მთავარი ეკლესიის საწინამძღვროს კუთვნილი წერული („დაწერილი“) ხატი.

საწინამძღვრო, როგორც ცნობილია, წარმოადგენდა ამ თუ იმ დიდ ეკლესიასთან არსებულ დამოუკიდებელ საკულტო დაწესებულებას, ჩვეულებრივ, სასაფლაო-ეკვდერს, მიშენებულს მთავარ ეკლესიაზე, ზოგჯერ, ცალკე ეკლესიას მთავარი ეკლესიის გაღავნის შიგნით ან გარეთ, მის სიახლოვეს. საწინამძღვრო იქმნებოდა ცალკეული პიროვნების და ადამიანთა ჯგუფისათვის (ოჯახი, საგვარეულო) საფლავზე და მისი ძირითადი დანიშნულება იყო მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად წირვა-ლოცვისა და აღაპის გადახდა⁷.

ბედის ვლაქერნის წმ.ღვთისმშობლის სახელობის მთავარ ეკლესიასთან არსებულ სწორედ ასეთ საწინამძღვროში ყოფილა დახვეწებული ხატი, რომელიც ეპისკოპოს გერმანე ჩხეტიძეს მოუჭედინებია. ასე რომ, აღნიშნული წარწერა არ ეხება ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატს. საერთოდაც, წარწერაში არაა მითითებული, თუ რომელი წმინდანის ხატი მოაჭედვინა გერმანე ჩხეტიძემ. თავად ხატი კი, როგორც ითქვა, დაკარგულია.

2. ვლაქერნის უბანში ღვთისმშობლის სახელზე სხვა ეკლესიაც (ვარდა დიდისა) აშენდა, სადაც, აგრეთვე, ღვთისმშობლის ხატი ესვენა. ეს ხატი წინ უძღოდა ბიზანტიის კეისრის ჰერაკლეს (610-611) ლაშქარს სპარსეთთან ომში. დიდი ხნის შემდეგ, 1653 წ., როცა ბიზანტიის დედაქალაქი უკვე ოსმალთა ხელში იყო, აღნიშნული ხატი რუსეთის მეფეს ალექსი რომანოვს მიართვეს. ამ უკანასკნელმა მოსკოვთან ახლოს საგანგებოდ ამ ხატის დასასვენებლად ეკლესია ააშენა. ამ ადგილს, სადაც ეს ეკლესია აშენდა, ვლახერნსკოე დაარქვეს. მოგვიანებით ხატი უსპენსკის ტა-

⁷ ღომინაძე, 1954, გვ. 145-157.

ძარში დაასვენეს⁸. ნ.კაპტრევის აზრით, ეს ხატი არის ვლადიკავკასიის მცირე ეკლესიიდან, არამედ დიდი ტაძრიდან და ეს ის ხატია, რომელმაც კონსტანტინეპოლი დაიფარა VII ს-ში სპარს-სკვითთა შემოსევისაგან. ახელაია ფიქრობს, რომ ეს მოსაზრება ნაკლებად სარწმუნოა.⁹

3. ვლადიკავკასიის დიდი ტაძარი, ზოგი ცნობით, მარკიანეს კეისრობის (450-457) დროს – 450—453 წლებში აშენდა¹⁰, ზოგი ცნობით, ლევ I დიდის (457-474) იმპერატორობის ხანაში¹¹.
4. ძველ ქართულ ლიტურგიკულ კრებულებში წმ.ღვთისმშობლის სამოსელი ზოგჯერ გაიგივებულია წმ.სარტყელთან. ასე მაგ.: XI საუკუნის სინაქსარში ვკითხულობთ: „თუესა იელისსა ბ (2), დადებაჲ პატიოსნისა სამოსლისა წმიდისა ღმრთისმშობლისაჲ, რომელ არს ვლადიკავკასიისა“¹². ასევეა სხვა მრავალ ხელნაწერში¹³. 1736 წ. შედგენილი ერთი „სადღესასწაულო“ გვაუწყებს: „თუესა იელისსა ბ (2), დადებაჲ პატიოსნისა სარტყელისა წმიდისა ღმრთისმშობლისაჲ ვლადიკავკასიისა“¹⁴. ასეა კიდევ რამდენიმე ხელნაწერში. ცნობილია, რომ პატიოსანი სარტყელის დღესასწაული დაწესებული იყო 31 აგვისტოს¹⁵. აღსანიშნავია, რომ ორივე დღესასწაული ერთი და იმავე განგებით აღინიშნებოდა¹⁶. შეიძლება ამითაც იყოს გამოწვეული პატიოსანი სამოსლისა და სარტყ-

⁸ ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1882, გვ. 681.

⁹ ხელაია, 2006, გვ. 651-653.

¹⁰ კონდაკოვი, 1887, გვ. 14.

¹¹ ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1882, გვ. 681.

¹² ხელნაწერთა აღწერილობა, 1974, გვ. 224.

¹³ მეტრეველი, 1998, გვ. 177; ხელნაწერთა აღწერილობა, 1976, გვ. 21; ხელნაწერთა აღწერილობა, 1985, გვ. 166.

¹⁴ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1974, გვ. 247.

¹⁵ იქვე, გვ. 225; ხელნაწერთა აღწერილობა, 1976, გვ. 22; ხელნაწერთა აღწერილობა, 1985, გვ. 167.

¹⁶ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1985, გვ. 167.

ლის გაიგივება ზოგიერთ შემთხვევაში. ასეთი გაიგივება აისახა პატიოსანი სარტყლის საქართველოში ჩამოტანის შესახებ არსებულ გადმოცემაშიც, რომელიც დაფიქსირებულია პიოსელიანთან (იხ. ქვემოთ, შენიშვნა №5).

5. პიოსელიანისათვის ცნობილი ყოფილა გადმოცემა, რომლის მიხედვით ღვთისმშობლის სამოსლის ნაწილი (ცხოველმყოფელი ჯვრის ნაწილთან ერთად) ქართველებს უსახსოვრა ბიზანტიის კეისარმა ურაკლემ ირანელებთან ომში გაწეული თანადგომისათვის. იმავე გადმოცემით, ცხოველმყოფელი ჯვრის ნაწილი ორად დანაწილდა და აღავერდისა და ნიქოზის ტაძრებში დაიდო, ხოლო ღვთისმშობლის სამოსლის ნაწილით დამშვენდა ვლაქერნის ხატი სამეგრელოში¹⁷.

ქვათახევის მონასტრის რელიქვიების შესახებ არსებული გადმოცემა, რომელიც ასევე პიოსელიანთან არის ფიქსირებული, იუწყება, რომ ღვთისმშობლის სამოსლის ნაწილი და პინაკი საბერძნეთიდან, კონსტანტინეპოლიდან, ბერძენთა მეფის ასულის, ელენე დედოფლის მიერ არის ჩამოტანილი. იმავე გადმოცემით, ღვთისმშობლის ნაწილი ქვათახევის ტაძრის საძირკველში დაუტანებიათ¹⁸.

მოტანილი ორი გადმოცემა ღვთისმშობლის სამოსლის ნაწილის შესახებ წინააღმდეგობაშია ერთმანეთთან. ამ წინააღმდეგობიდან გამოსავალს იძლევა იმის დაშვება, რომ პირველ მათგანში ღვთისმშობლის სამოსელი გაიგივებულია სარტყელთან, როგორც ამას ადგილი ჰქონდა წერილობით ძეგლებშიც (იხ. ზემოთ, შენიშვნა № 4).

როგორც ირკვევა, გადმოცემას შემოუნახავს ვერსია, რომლის თანახმად წმ.ღვთისმშობლის სარტყელი ჩვენი წინაპრებისათვის საჩუქრად გადმოუცია ურაკლე კეისარს და აღნიშნული რელიკვია სამეგრელოში არსებულ ვლაქერნის ხატს შეერთებია.

¹⁷ იოსელიანი, 1866, გვ. 17.

¹⁸ იოსელიანი, 1973, გვ. 97, 99.

ამკარაა, რომ ამ შემთხვევაში გადმოცემა ეხება ბუდის ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატს და პატიოსან სარტყელს.

გადმოცემა პატიოსანი სარტყელის საქართველოში ჩამოტანის შესახებ, სადაც ფიგურირებს საქართველოს ბიზანტიელი დედოფალი, ცნობილი გახდა ა.მურავიოვისათვისაც სიძველეთა შესასწავლად საქართველოში მოგზაურობის დროს (1846 წ.) ამ გადმოცემის მიხედვით, აღნიშნული სარტყელის ნახევარი საქართველოში ჩამოუტანია ბაგრატ კურაპალატის მეუღლეს, ბიზანტიის იმპერატორის, რომანოზ არგიროსის ასულს¹⁹.

გადმოცემის ვარიანტს იცნობს ჟ.მურიეც. ამ ვარიანტის თანახმად, ღვთისმშობლის სარტყელის ნახევარი და ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატი საქართველოში ჩამოიტანა და ბუდიის ტაძარში დაასვენა ბიზანტიის კეისრის, რომანოზის ასულმა ელენემ, როცა ის საქართველოს მეფის ბაგრატის მეუღლე გახდა და ხატი და სარტყელის ნაწილი თავიდან ბუდიის ტაძარში დაასვენეს²⁰.

ა.მურავიოვის ინტერპრეტაციით, გადმოცემაში მოხსენიებული ელენე დედოფალი და ბაგრატ კურაპალატი X ს. დასასრულის მოღვაწეები არიან²¹. ჟ.მურიეს აზრით, ელენე დედოფალი და მისი მეუღლე ბაგრატ კურაპალატი XI საუკუნეში ცხოვრობდნენ²².

ახელაიას მიანნია, რომ ა.მურავიოვთან დაცული გადმოცემის ბაგრატ კურაპალატი საქართველოს მეფე ბაგრატ მესამეა და სავსებით შესაძლებლად თვლის, რომ ბაგრატ მესამეს ცოლად ჰყოლოდა იმპერატორ რომანოზ არგიროსის ასული. მისი აზრით, ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატი და პატიოსანი სარტყელის ნახევარი სწორედ ამ უკანასკნელს ჩამოუტანია საქართველოში. რაც შეეხება ბაგრატ

¹⁹ მურავიოვი, 1848, გვ. 280.

²⁰ მურიე, 1884, გვ. 199.

²¹ მურავიოვი, 1848, გვ. 280.

²² მურიე, 1884, გვ. 182.

IV-ის მეუღლეს, ელენე დედოფალს, რომელიც ბაგრატ IV-ს ცოლად მისცა იმპერატორმა რომანოზ არგიროსმა და ამ უკანასკნელის ძმის, ბასილის ასული, ახელაიას აზრით, არაფერი აქვს საერთო ვლადკერნის ხატის და ხარტყლის საქართველოში ჩამოტანასთან²³. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობაზე დაყრდნობით ახელაია აღნიშნავს, რომ ბაგრატ IV-ის მეუღლეს, ელენე დედოფალსაც ჩამოუტანია ბიზანტიიდან წმ.რელიქიები, ქრისტეს სამსჯავლი და სასწაულმოქმედი ხატი, მაგრამ ეს იყო არა ვლადკერნის, არამედ ოქონის ხატი²⁴.

გადმოცემის ელენე დედოფალი ქმურიეს, ეთაყაიშვილის და ნახარაძის აზრით, ბაგრატ IV-ს თანამეცხედრეა, იმ კორექტივით, რომ ის რომანოზ არგიროსის ასული კი არ იყო, როგორც გადმოცემა იუწყება, არამედ მისი ძმისწული, ბასილის ასული²⁵. ასეთია ზეპირი გადმოცემები და მათი ინტერპრეტაციები ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატისა და პატიოსანი ხარტყლის ნაწილის საქართველოში ჩამოტანის შესახებ.

6. ახელაია ფიქრობდა, რომ ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატი ბედიის ტაძრიდან ზუგდიდში გადაასვენეს XVI საუკუნეში, ლევან I დადიანის (1532-1572) ბრძანებით, რაც გამოწვეული იყო ამ დროს სამეგრელოს მთავართა რეზიდენციის ბედიიდან ზუგდიდში გადმოტანით²⁶. ახელაიას მიერ ამ ნაშრომის დაწერის შემდგომ გამოვლენილი წყაროები მოწმობენ, რომ დასახელებული ხატი ბედიის ტაძარში ესვენა XVIII ს. 60-იან წლებამდე. ასე მაგალითად, პავლე აღუპოელი 1664 წელს ბედიის ტაძარში მოხვევია ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატს²⁷.

²³ ხელაია, 2006, გვ. 645.

²⁴ იქვე.

²⁵ ხარაძე, 1999 (I), გვ. 258.

²⁶ ხელაია, 2006, გვ. 618, 642.

²⁷ მასალები, 1973, გვ. 96.

7. ა.შურავიოვის მონათხრობში შეიმჩნევა ერთი თავისებურების ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ ღვთისმშობლის სარტყელზე და ერთხელაც არ ახსენებს ბედიის ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატს, მაშინაც კი, როცა სხვა წერილობითი ცნობების მიხედვით, დანამდივლებით ცნობილია, რომ სარტყელი და ხატი ერთადაა და არა განცალკევებულად. ასე მაგალითად, ა.შურავიოვი ვრცლად საუბრობს ნინო დედოფლის სახელით დეპუტაციის მიერ ღვთისმშობლის სარტყელის აღუქსანდრე I-სათვის მირთმევის, ამ უკანასკნელის მიერ მისი შემკობის, სამეგრელოში დაბრუნების და ეკლესიის აშენების შესახებ და არც ერთხელ არ იხსენიებს ხატს, მაშინ როდესაც ნამდივლად ვიცით, რომ აღუქსანდრე I-ს მიაართვეს ხატი სარტყელთან ერთად. აქედან გამომდინარე მართებულია დავასკვნათ, რომ ყველაფერი, რასაც ა.შურავიოვი მოგვითხრობს ღვთისმშობლის სარტყელის თავგადასავლის შესახებ საკუთრივ საქართველოში, ვრცელდება ბედიის ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატზეც, რომელსაც ამ დროსათვის განუყრელად თან ახლდა აღნიშნული სარტყელი.

8. ქუთაისის ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატის თავგადასავლის შესახებ ისტორიულ წყაროებს მეტად სავალალო ცნობები შემოუნახავს. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, იმერეთის სამეფო ტახტისათვის გამართულ ბრძოლაში გიორგი II გურიელმა მეფესთან ერთ-ერთი შეტაკების შემდეგ (1683 წ.) „განსძარცვა ხატი ვლაქერნისა ღვთისმშობელი და ჰყო სამკაულად თვისად“²⁸. რერისთავი²⁹ და ი.მკუუნერგია³⁰. გიორგი გურიელს შეცდომით მიაწერენ ბედიის ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატის გაძარცვას. შეცდომა გამოწვეულია იმით, რომ ვახუშტის არ დაუკონკრეტებია, თუ რომელ ეკლესიას ეკუთვნოდა გურიელის მიერ

²⁸ ვახუშტი, გვ. 837.

²⁹ ერისთავი, 1873, გვ. 70.

³⁰ იველიძის ელნობა, 1969, გვ. 138.

შეურაცხყოფილი ხატი, ხოლო რ.ერისთავისა და ი.მეუნანკისათვის (ისევე, როგორც დღეს ფართო საზოგადოებისათვის) ქართულ ეკლესიაში ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატის სახელწოდებით ცნობილი იყო ერთადერთი ანუ ის, რომელიც ბეღიაში ესვენა და ვახუშტის აღნიშნული ცნობაც სწორედ მასზე (ბეღიის ხატზე) გააგრძელეს. ვახუშტის აღნიშნულ ცნობას, რომ ქუთაისის ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატს ეხება და არა ბეღიისას, ნათელყოფს ის გარემოება, ბრძოლა ტახტისათვის მეფესა და გურიელს შორის იმერეთის ტერიტორიაზე, ქუთაისის სანახებში მიმდინარეობდა. ასე რომ, ამ ბრძოლების დროს ბეღიის ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატი, რომელიც ამ დროისათვის მარტვილის ტაძარში ესვენა, შორს იყო ბრძოლის ასპარეზიდან და, შესაბამისად, მიუწვდომელი რჩებოდა გურიელისათვის.

რ.ერისთავი იმასაც იუწყება, რომ ბეღიის ვლადქერნის ხატი იმერეთის მეფეს ალექსანდრესაც გაუძარცვავს³¹. ის უთითებს რომელიღაც „ქართულ ხელნაწერს“. სინამდვილეში, ალექსანდრე იმერთა მეფეს (1721-1752), როგორც ვახუშტი ბაგრატიონი³² და ნიკო დადიანი³³ მოგვითხრობენ, გაუძარცვავს არა ბეღიის, არამედ გელათის ხახულის ღვთისმშობლის ხატი.

9. ქუთაისის ვლადქერნის ღვთისმშობლის ხატის წინა ისტორიის შესახებ ა.იველევი ადგილობრივ ინფორმატორებზე დაყრდნობით წერს: „გვიამბებს, რომ ის, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატი, კონსტანტინეპოლიდან არის მოტანილი და წინათ ვლადქერნის საყდარში იდგაო. იმ ხატითაო, კონსტანტინე მეფემ, თავისი ქალიშვილი აკურთხაო, როცა მას იმერეთის მეფე დავითზე ათხოვებდაო, ამ ქალმა კი ხატი

³¹ ერისთავი, 1873, გვ. 70.

³² ვახუშტი, გვ. 914.

³³ დადიანი, 1963, გვ. 177.

ქუთაისში თან წამოასვენაო. ამ ხატის მიერ დიდი წაულები ხდებაო. იმ ხატს დიდძალი სამოსელის გასაწვობი, ოქროს მონეტები, ძვირფასი ქვების სამკაულები, ყოველგვარი საეკლესიო ჭურჭლეულობა, აუარებელი თველები და მარგალიტები ჰქონდაო. ეს დამატებითი სიმდიდრე შემდგომ სხვა მიზნებით გამოუყენებიათ.³⁴ იმავე ელნის ცნობით, რომელიც მისთვის გენათელ მიტროპოლიტს, ზაქარიას მიუწოდებია, იმერეთის მეფის დავითის ბიზანტიელ თანამეცხედრეს, რომელსაც ხსენებული ხატი ღვთისმშობლისავე სხვა ორ ხატთან (წმინდა ნაწილებითურთ) დაჯვართან ერთად ქუთაისის საყდარში დაუსვენებია, ირინე რქმევი³⁵.

აიველევის მონათხრობი მრავალმხრივია საინტერესო. უწინარეს ყოვლისა, ვლადქერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატის ქუთაისის ტაძარში დასვენების თარიღის გასარკვევად.

ცნობა ამ საკითხის შესახებ საკმაოდ ბუნდოვანია. ვინ არის იმერეთის მეფე დავითი, რომლის თანამეცხედრე ირინე ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინეს ასული ყოფილა? იმერეთის მეფეს დავითის შესახებ აიველევის ზაქარია მიტროპოლიტმა ისიც უამბო, რომ გელათის მონასტრის ერთ-ერთი ალაყაფის კარი „ყიზილბაშთა ქვეყნიდან არის მოტანილიო, დარუბანდის ციხე-სიმაგრიდანო, იმ დროს, როცა დავით იმერეთის მეფემ ყიზილბაშთა ქვეყანა დალაშქრაო“³⁶. ელნი იმასაც იუწყება, რომ ეს დავით მეფე მონასტრის ალაყაფის კარებთან არის დასაფლავებულიო³⁷. ადვილი მისახვედრია, რომ საუბარი ეხება დავით აღმაშენებელს (1089-1125). საქმე ისაა, რომ დარუბანდის კარებში, ფაქტობრივად, განჯის კარები იგულისხმება, რომელიც, მართალია, დემეტრე პირველმა 1138 წ. განჯაზე ლაშქრო-

³⁴ იველიევის ელნობა, 1969, გვ. 60, 138.

³⁵ იქვე, გვ. 131.

³⁶ იველიევის ელნობა, 1969, გვ. 128.

³⁷ იქვე, გვ. 135.

ბის დროს ჩამოსხნა და გელათის მონასტერს შესწირა³⁸. მაგრამ ამ ფაქტმა თაობების მესხიერებაში გარკვეული ცვლილებები განიცადა: კარების ჩამოტანა მიეწერა დემეტრე პირველის მამას, დავით აღმაშენებელს, ხოლო განჯის კარები დარუბანდის კარებად იქნა გადააზრებული. სწორედ ამგვარად სახეცვლილი ინფორმაცია მიაწოდეს რუს ელჩს, მაგრამ ამჯერად მთავარი ისაა, რომ რუსეთის ელჩის ქართველი ინფორმატორები „იმერეთის მეფის დავითის“ ქვეშ დავით აღმაშენებელს გულისხმობენ.

ა.იევლევისათვის ქართველ მეგზურებს ისიც უთქვამთ, რომ „იმერეთის მეფის დავითის“ თანამეცხედრე ბიზანტიის იმპერატორის კონსტანტინეს ასული ირინე ყოფილა. ცხადია, ეს ცნობა რეალობას მოკლებულია, ვინაიდან დავით აღმაშენებელს ბერძენი თანამეცხედრე არ ჰყოლია და მის თანამედროვე ბიზანტიის იმპერატორთაგან კონსტანტინე არავის რქმევია. ჯ.გამახარია ვარაუდობს, რომ შესაძლოა აღნიშნულ გადმოცემაში იგულისხმებოდეს დავით VI ნარინი, რომელმაც 1267 წელს შვირთო ბიზანტიის იმპერატორის მიხეილ VIII პალეოლოგოსის ასული³⁹, რომელსაც მარიამი ერქვა⁴⁰. აღნიშნულ გადმოცემაში ისტორიული სინამდვილის ანარეკლის ძიებისას უნდა გავითვალისწინოთ ის გარემოება, რომ უკვე XVII საუკუნისათვის ჩვენს წინაპრებს ცოტა არ იყოს ბუნდოვანი წარმოდგენა ჰქონიათ ქართულ ტაძრებში არსებული რელიქვიების ჩამოტანის დროისა და თაოსანთა შესახებ. ეს კარგად ჩანს იქიდან, რომ უცხოელების (ქრ.კასტელი, პ.ზახარიევი, ფ.ელჩინი, ა.იევლევი) შეკითხვაზე, თუ საიდან, როდის ან ვის მიერ არის ჩამოტანილი საქართველოში ესა თუ ის სიწმინდე, მასპინძლები ბუნდოვან პასუხებს იძლეოდნენ, რაც, მათივე განმარტებით, სათანადო ცნობების უქონ-

³⁸ ასათიანი, 1968, გვ. 41; სტუფნაძე, 1985, გვ. 43.

³⁹ გამახარია, 2005, გვ. 226.

⁴⁰ ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 182.

ლობით ან მატრიანეების დაღუპვით იყო გამოწვეული, რომელიმე სიწმინდის გამომგზავნის ვინაობის დაკონკრეტებისას კი ასეთად ყოველთვის ბიზანტიის იმპერატორს კონსტანტინე დიდს (306-337) ასახელებდნენ⁴². ყოველივე ეს ქუთაისის ვლადკერნის ღვთისმშობლის ხატის ისტორიის შესწავლისას აღნიშნული გადმოცემების მიმართ ფრთხილ დამოკიდებულებას გვკარნახობს.

⁴¹ იხ. გამახარია, 2005, გვ. 235, 270, 271.

⁴² იქვე, გვ. 291; კასტელი, 1977, გვ. 176.

ქიანის მთავარანგელოზთა ხატი სამეგრელოში სხვა სიწმინდეებთან ერთად ოდითგანვე გამორჩეული პატივისცემით სარგებლობდა. ის ილორის, ყულიშკარის, სუჯუნის ხატების გვერდით ძლიერმოქმედი ხატის სახელით იყო ცნობილი.

სოფელი ქიანი, სადაც მთავარანგელოზთა ხატის სახელობაზე ეკლესია აშენდა და სადაც თვით ხატი ესვენა, წერილობითი წყაროების მიხედვით, ისტორიული სამეგრელოს ჩრდილო-დასავლეთ ნაწილში, მდინარე ენგურსა და კოდორს შორის მოქცეულ ტერიტორიაზე მდებარეობდა. ამას მოწმობს ქიანის მთავარანგელოზის ხატზე 1640 წელს ამოკვეთილი წარწერა, რომელიც გვაუწყებს, რომ ლევან II დადიანმა მოაჭედვინა და თვალმარგალიტით შეამკობინა მთავარ-ანგელოზის ხატი და დაასვენა ქიანის მონასტერში. ამავე დროს ქიანის მონასტრის წინამძღვარს დააკისრა ვალდებულება, რომ წელიწადში ორჯერ აღნიშნული ხატი მონასტრიდან კვიტაურის სასახლის საჯვარეში გადაესვენებინა¹. კვიტაური (აწინდელი კუტოლი) მდებარეობს მოქვისწყლის ხეობაში. ქიანიდან კვიტაურში ხატის გადასვენების შესაძლებლობა მათი ტერიტორიული სიახლოვის მანევრებელია. მხარის ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის შედეგად განისაზღვრა ქიანის ზუსტი ადგილმდებარეობა. დღეისათვის დადგენილია, რომ სოფელი ქიანი მდებარეობს მოქვისწყლის ხეობაში, ფანავის ქედზე, აწინდელი ოჩამჩირის რაიონის ჯგერდის თემის ტერიტორიაზე. ნასოფლარს ამჟამად აფსუები „ქიანისის“ (ქიანის სალოცავს) ან „ქიანაბაა“ (ქიანის ციხეს) ეძახიან².

¹ ხუსკივაძე, 1975, გვ. 38; ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 150-151.

² ხორავა, 1996, გვ. 153.

ამ სოფელში ეკლესიის არსებობის შესახებ ექვთიმე მცხეთელის ცნობა მოგვეპოვება თვით ეკლესიის სამწერობლის (რაპიდის) ასომთავრულ წარწერაში: „სახელითა ღმრთისაითა, მე, გიორგი მეფემან დაესხენ ესე სამწერლობელნი ამას ეკლესიასა ქიანს, სალოცველად სულისა ჩემისათვის“³.

წარწერა უთარიღოა, ამიტომ გარკვევით არ ჩანს კონკრეტულად რომელმა გიორგი მეფემ შესწირა სამწერობელი ქიანის ეკლესიას. თვით სამწერობლის შექმნის თარიღის შესახებ წინასწარი მოსაზრება გამოთქვა ეთაყაიშვილმა. მისი ვარაუდით, სამწერობელი, ხელობის მიხედვით, XIII-XIV სს-ში უნდა იყოს შექმნილი, ხოლო მის წარწერაში მოხსენიებული მეფე გიორგი XIV საუკუნის ამ სახელის მქონე საქართველოს მეფეებს შორის არის საძიებელი. აღნიშნული სამწერობელი, როგორც ხელოვნების ძეგლი, საგანგებოდ შეისწავლა გ.ჩუბინაშვილმა. მისი დასკვნით, ხატი-სამწერობელი მტკიცედ თარიღდება X საუკუნით⁴. გამომდინარე იქიდან, რომ ხატი X საუკუნეშია შექმნილი, მისი ქტიტორი მეფე გიორგიც იმავე საუკუნეშია საძიებელი. სოფელი ქიანი, სადაც მეფე გიორგიმ აღნიშნული ხატი მთავარანგელოზთა ეკლესიაში დაასვენა, X საუკუნეში ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს საზღვრებში იყო მოქცეული. ამდენად, ხატის ქტიტორი ეგრის-აფხაზეთის მეფეა. X საუკუნეში ეგრის-აფხაზეთის მეფე, რომელსაც გიორგი ერქვა, იყო გიორგი II, რომელიც მეფობდა 922-957 წლებში⁵.

³ ეთაყაიშვილი, 1913, გვ. 238.

⁴ ჩუბინაშვილი, 1957(I), გვ. 210.

⁵ ლორთქიფანიძე, 1973, გვ. 429.

ამრიგად, ქიანის ხატი-სამწერობელი შეიქმნა X კუნის პირველ ნახევარში, 922–957 წლებს შორის ქიანის მთავარანგელოზთა ეკლესიისათვის.

ამის შემდგომ ვიდრე XVII საუკუნემდე ქიანის ეკლესიისა და მისი სიწმინდეების შესახებ წერლობითი წყაროები დუმიან.

იტალიელი მისიონერი არქანჯელო ლამბერტი, რომელიც სამეგრელოში მოღვაწეობდა 1636–1649 წლებში, გვაუწყებს, რომ ძველად ქიანის ეკლესია საეპისკოპოსო საყდარი ყოფილა, ხოლო მისი სამეგრელოში ყოფნის დროს მონასტერი⁶.

ქიანის საეპისკოპოსო კათედრის არსებობა ისტორიული წყაროებით არ დასტურდება. გასაკვირი არაა, რომ ძველი ამბების გადმოცემაში არქ.ლამბერტს შეცდომა მოსულა. სულ სხვაა მისი, როგორც თვითმხილველის მონათხრობი თავისი თანადროული ფაქტების შესახებ. არქ.ლამბერტის სამეგრელოში მოღვაწეობის დროს ქიანის ეკლესია მართლაც სამონასტრო სახანე იყო. ამას მოწმობს ლევან II დადიანის ბრძანებით 1640 წ. ხატზე ამოკვეთილი ზემოთ აღნიშნული წარწერა, სადაც იხსენიება „ქიანის წინამძღვარი“⁷. წინამძღვარი კი ამ ეპოქაში, როგორც ცნობილია, მონასტრის მეთაურს ერქვა.

1640 წელს ლევან II დადიანმა ქიანის მონასტრისათვის მოატკედინა და თვალ-მარგალიტით შეამკობინა მთავარანგელოზის ხატი. ეს ქიანის ეკლესიის მეორე ხატია, რომელიც წერილობითი წყაროებით არის ცნობილი (ესეც ამჟამად ინახება ზუგდიდის ისტორიულ მუზეუმში).

ამის შემდგომ, როგორც ისტორიული წყაროები გვაუწყებენ, ქიანის სამწერობელს სოფელ ობუჯში (აწინდუ-

⁶ ლამბერტი, 1938, გვ.

⁷ ხუსკივაძე, 1978, გვ. 38; ისტორიული საბუთები, 1959, გვ. 150-151.

ლი წალენჯიხის რაიონი) ვხედავთ. ამას ადასტურებს სამეგრელოს სამთავროს ფაქტიური გამგებლის, ტანტის მცირეწლოვანი მემკვიდრის რეგენტის კაცია ჩიქოვანის მიერ 1681 წელს გაცემული სიგელი და ზეპირსიტყვიერი გადმოცემები ქიანის ხატის შესახებ.

აღნიშნული სიგლის დედანი ინახებოდა ობუჯელი შენგელაიების ოჯახში და თაობიდან თაობას გადაეცემოდა. ასე მიიღო ის მემკვიდრეობით ცნობილმა მწერალმა და საზოგადო მოღვაწემ ლეო შენგელაიამ (ქიანელმა). მწერლის ნებართვით დასახელებული სიგელი გადაიწერა (1921 წ.) და გამოაქვეყნა (1925 წ.) ისტორიკოსმა ს.კაკაბაძემ.

მოგვაქვს სიგლის ტექსტი: „[ჩვენ, სახელ]ოვნად აღმატებულმა ჩიქუანმა ბატონმა კაციამ გავაბჟკვეთ მამაში შერგელაია და გამახადი კაკანია და ჩვენთან თვითონ ბატონიშივილი და საუსტანი შარვაშიძე და მურზაყანი ამნაბაძე დავისწართ, საწივარს უყურეთ, უსამართლობით და გარდადგომით არა გაგვიჩენიათ რა. მამაშის თეთრი კაკანიას ბეური დაედუა თავს: ოთხი კარგი ვერცხლის თასები, ექვსი ოქროს ბეჭედი, ერთი მარგალიტის საყბოური, ორი ტყავი, სამი დარეის საგულე, ოთხი კაბა, სამი პერანგი, ერთი ზარბაზის სარტყელი, ერთი ქათიბი, ერთი ტყავკაბა, სამი ყორული, ორი კემუხთის მაშა, ორი ფოსთალი, ოთხი ჯორაბი, ორი თავსაკარი მუყაიშისა, ოთხი ღაჩაქი, ათი ვერცხლის ქინძისთავი, სუფრა, ტაშტი და წურწუმა. ამას გარეთ, ვერცხლის მოჭედილი თვალიანი კოლოფი, ორი კაკლის ნალბაქი, ექვსი თეთრი საინი, ერთი თეთრი ხაღინა, ერთი საბანი და ერთი ქუნთი, ერთი სადაფის სარკე. ამას გარეთ ერთი მატყლის ფართალი, თავს კარგი ქამხა, ოცი ღაინი, ერთი ხანჯარი, ერთი კარგი მშვილდი, ერთი სახთანნი, სამი ასღანი ვერ-

ცხლი. ესენი ყველა კაკანია გამახადის დაატყდა. გამახადის
ჯეთ, მაგრამ გარდასახადი ვერა იშოვა რა. მისი შვილი
გაუზი, ორი სასახლე [ადგილი] მევალესათვის მიეცა,
სხვა ვერაფერი გარდისხადა. ამასობაში შემოგვეხვეწა კა-
კანია და ამის გარდასახადით ხატის კლიტის არჩივი
დაგვანება. ეს კლიტე გამახადის არ არი, მამაში შერგე-
ლაიასათვის მიგვიცემია. სხვა შერგელაიას ამაშიდ არა
ურევია რა. მამაშის და მის შვილებს ასე მკვიდრად
ქონდეს. ვინც ეს მოშალოს და წაართვას, მას მეორედ
მოსვლას ჩვენი ცოდვის მუქაფი ქრისტეს მეუფის წინაშე
ისიმც გაიკითხვის. ამის მოწამე მღივანი ქაიხოსრო არის
და ეს წიგნი მე დამიწერია“⁸.

მოტანილი სიგლის მონაცემებით ირკვევა შემდეგი:
სასამართლომ გამახადი კაკანია ამხილა მამაში შერგე-
ლაიას ოჯახის გაქურდებაში. ნაქურდალის ანაზღაურებას
გამახადი კაკანიას ქონება ვერ აუვიდა. ამიტომ მისივე
თხოვნით და სასამართლოს თანხმობით საზღაურში „ხა-
ტის კლიტე“ დათმო. სასამართლომ „ხატის კლიტე“ და-
ზარალებულ მამაში შერგელაიას გადასცა.

სიგელში არ არის აღნიშნული, თუ რომელი ხატის
კლიტეზეა საუბარი, თუ როგორ მოხვდა აღნიშნული
კლიტე გამახადი კაკანიას ხელში ან რომელი სოფლის
მკვიდრნი არიან შერგელაია და კაკანია. აქ, უკვე, სიტყვა
ეკუთვნის ხალხურ გადმოცემას, რომელიც ს.კაკაბაძეს ჩა-
უწერია სოფელ ობუჯში (1921 წ.). ამ გადმოცემის თა-
ნახმად, კაკანიას გვარის წარმომადგენელს აფხაზეთში
მოუპარავს ქიანის ხატი და ობუჯში დაუსვენებია. ამ
კაკანიას შთამომავალს გაუქურდავს შენგელაიას ოჯახის
რძლის მზითევი, რის გამოც კაკანიას ხატი გადაუცია

⁸ კაკაბაძე, სმ, I, 1925, გვ. 248-249.

შენგელაიასათვის⁹. პ.ცხადაიას მიერ ჩაწერილი გადმოცემის მიხედვით, ობუჯელი კაკაჩიების წინაპარი, რომელმაც ხატი ჯგერდის ეკლესიიდან გადმოსვენა, სოფელ კვიტოულიდან ყოფილა¹⁰.

ხალხური გადმოცემა და ზემოთ მოტანილი 1681 წლის სიგელი ავსებენ ერთმანეთს. მათი მონაცემის შეჯერების შედეგად ირკვევა შემდეგი: სიგელში დასახელებული გამახადი კაკაჩია და მამაში შერგელაია ობუჯის მკვიდრნი არიან; სიგელში ნახსენები ხატი იგივე ქიანის ხატია, რომლის ადგილსამყოფელი სოფელი ობუჯია; კვიტოულელ კაკაჩიას ქიანის ხატი ობუჯში ენგურს გადმიდან [„აფხაზეთიდან“] მოუტანია 1681 წელზე ადრე [ამ წელს ქიანის ხატი უკვე ობუჯშია]. ხატის ადგილსამყოფელის შეცვლა აიხსნება მისი პირვანდელი, მშობლიური ტაძრის გაუქმებით. როგორც ზემოთ ვნახეთ, 1640 წელს ქიანის ეკლესია მოქმედი იყო, რაც იმასაც გულისხმობს, რომ მისი სიწმინდეები, მათ შორის, სამწერობელი, იქვე ესვენა, 1681 წელს ის უკვე ობუჯშია. ამ პერიოდში, დაახლოებით 40 წლის ფარგლებში ქიანის სამწერობელი მოქვისწყლის ხეობის სოფელ ქიანიდან ჭანისწყლის ხეობის სოფელ ობუჯში იქნა გადასვენებული. რამ გამოიწვია ხატის ადგილსამყოფლის შეცვლა?

დროის აღნიშნული მონაკვეთი სამეგრელოს სამთავროს ისტორიაში ძნელბედობის ხანაა. ამ პერიოდში (XVII ს. 70-იან წლებში) აფხაზთა ცალკეული საფეოდალოები შერვაშიძეების მეთაურობით და მათი მოკავშირე ჩრდილო-კავკასური ადიღეური თემები სარგებლობენ რა სამეგრელოს სამთავროში შექმნილი შიდაპოლიტიკური არეულობით, განუწყვეტლივ ღაშქრავენ სამეგრელოს ტე-

⁹ იქვე, გვ. 248.

¹⁰ ცხადია, 2000, გვ. 173.

რიტორიას მდ.კოდორის აღმოსავლეთით. განსაკუთრებული ბუელი რისხვა დაატყდა თავს სამეგრელოს მოსახლეობას კოდორსა და ღალიძგას შუა. მოსახლეობის აწიოკებას, დატყვევებას, აყრა-გასახლებას თან სდევდა ეკლესიამონასტრების ძარცვა-რბევა. ამ პერიოდში სამეგრელოში მყოფი იერუსალიმის პატრიარქი დოსითეოსი წერდა, რომ აფხაზებმა გააჩანაგეს სამეგრელო. აიკლეს ეკლესიები და მონასტრები: მოქვი, ხოფი, ქიანი, ზუგდიდი და მთელი ქვეყანა დიოსკურიიდან [აწინდელი სოხუმი (-გ.ა.)] ცხენისწყლამდე და რიონამდე¹¹. სათარეშოდ ქცეული მხარის ეკლესიამონასტრებიდან ჯვარ-ხატები, საეკლესიო წიგნები და სხვა სიწმინდეები შედარებით უსაფრთხო ადგილებში ენგურს გამოლმა გადმოიქონდათ. ამ დროს გადმოიტანეს მარტვილში ვლაქერნის ღვთისმშობლის ხატი ბელიიდან და სახარება მოქვიდან, ზუგდიდისა და ხობის ეკლესიებში – მოქვის ტაძრის ხატები. სწორედ ამ ტალღას გადმოიყვანა ქიანის სიწმინდეებიც ენგურს გამოლმა მდებარე ადგილებში: ქიანის მთავარანგელოზის ხატი, რომელიც 1640 წელს ლევან II დადიანმა შეამკობინა, ჭოლაში (აწინდელი ჩხოროწყუს რაიონი) დაასვენეს, ხოლო ქიანის სამწერობელი ობუჯში¹². ამის შემდეგ ობუჯში საგანგებოდ ამ ხატისათვის ააშენეს ხის ეკლესია, რომელსაც ქიანის ეკლესია დაერქვა. ასე გადმოიყვანა ხატს იმ სოფლის სახელწოდება, სადაც მისი მშობლიური ეკლესია იდგა, თავის ახალ სამკვიდროში, ობუჯში, ამიერიდან ქიანის ხატი და ობუჯი განუყრელი ერთობა გახდა.

ზემოთ მოტანილ სიგელში მოხსენიებულ კვიტოულელ კაკაიას (სამწუხაროდ მისი სახელი უცნობია) ამ ძნელბედობის ეამს ქიანის ხატი-სამწერობელი საფრთხი-

¹¹ სელეზნიოვი, 1847, გვ. 46.
¹² ხორავა, 1996, გვ. 112.

საგან განურიდებია, ობუჯში საიმედო ადგილას დაუბინა
 ვებია და თვითონაც აქ დასახლებულა. ცხადია, კაკანია
 ამას ძალუელად, მოთარეშეთაგან შეუძნეველად თუ შეძ-
 ლებდა. ამიტომ ზეპირი გადმოცემის ცნობა ხატის
 „აფხაზეთიდან მოპარვის“ შესახებ უნდა გავიგოთ რო-
 გორც ხატის წამოსვენება მოთარაშეებისაგან შეუძნევე-
 ლად. მან ხატი „მოპარა“ ეკლესიის შემმუსვრელებს და
 არა ეკლესიას. ამიტომაც ობუჯელი კაკანიას შთამო-
 მავლები სამართლიანად ამაყობენ თავიანთი შორეული
 წინაპრით, რომელმაც ეს ღვთის სათნო საქმე უანგაროდ
 აღასრულა.

ქიანის ხატი-სამწერობელი ობუჯში ახალაშენებულ
 ეკლესიაში დაუსვენებიათ, ხოლო მისი კლიტე (იგულის-
 ხმება სამწერობლის ჩასახვენებლის გასაღები) კაკანიას
 გვარის წარმომადგენელს ებარა.

ცნობილია, რომ ხატის კლიტის მცველობა ძალზე
 პრესტიჟული და შემოსავლიანი საქმე იყო. ეკლესიის
 შემოსავლიდან ხატის კლიტის მცველი განსაზღვრულ
 წილს ღებულობდა. სწორედ ამიტომ ნაითვალა გამახადი
 კაკანიასათვის დაკისრებული საკმაოდ დიდი საზღაურის
 ტოლფასად ხატის კლიტის არჩივის ანუ ეკლესიის შემო-
 სავლიდან მისი კუთვნილი წილის მამაში შერგეგლიასა-
 თვის გადაცემა.

1681 წლიდან 1923 წლამდე, ობუჯის ეკლესიის და-
 ხურვამდე, ქიანის ხატის კლიტე მამაში შერგეგლიას და
 მის პირდაპირ შთამომავლებს ებარათ.

ქიანის ხატის შესახებ ცნობები სამეცნიერო ლიტე-
 რატურაში XIX საუკუნეში შემოდის მიმოქცევაში. ამ
 დროისათვის აღნიშნული ხატი სოფ. ობუჯში ესვენა. აქ
 უნვენებენ მის ადგილსამყოფელს მარი ბროსე (1847 წ.)
 და ე.თაყაიშვილი (1913 წ.). თუ როგორ და როდის მოხვდა

აღნიშნული სიმწინდე ქიანიდან ობუჯში, ამის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი. აქ კი კიდევ ერთხელ უნდა დავაზუსტოთ „ქიანის ხატის“ იდენტიფიკაციის საკითხი. ქიანის ეკლესიაში, როგორც ითქვა, მთავარანგელოზების ორი ხატი ესვენა, რომლებმაც დღემდე მოაღწიეს. უეჭველია, რომ ქიანის ტაძარში სხვა წმინდანთა ხატებიც იყო. ამ სიწმინდეთაგან ობუჯსა და მის მიდამოებში სახელწოდება „ქიანის ხატი“ კონკრეტულად მხოლოდ ერთმა მათგანმა, სახელდობრ, სამწერობელმა დაიმკვიდრა. ხალხის წარმოდგენაში „ქიანის ხატი“ სწორედ ამ სამწერობელთან იქნა გაიგივებული, რომელიც ქიანიდან ობუჯში გადმოასვენა კაკაჩიამ. ამას მოწმობს მ.ბროსეს მითითება, რომ ობუჯი არის სამწერობლის ადგილსამყოფელი¹³. ამასვე ადასტურებს სიძველეთა შესასწავლად სამეგრელოში მოგზაურობის დროს (1910–1911) თაყაიშვილის მიერ აღწერილი ერთი შემთხვევა: „...როცა ჩვენ მოვედით წალენჯიხას... იმაჟამად იქ მყოფმა ადგილობრივმა გამომძიებელმა... გვაუწყა, რომ მომრიგებელ მოსამართლესთან მოწმეების დასაფიცებლად მოსვენებულია სოფელ ობუჯიდან ძველი ხატი, რომელსაც დიდი სახელი და პატივი აქვს სამეგრელოში. ეს ძლიერ ხატად არის მიჩნეული და საყურადღებო საქმეების გარჩევის დროს მოწმეებს აფიცებენო. ხატის გასინჯვამ, დაგვარწმუნა, რომ იგი ვერცხლისაა, ოქროთი დაფერილი, არის ღამაზი ხელობისა“¹⁴.

ს.მაკაღათია აღნიშნავს, რომ ქიანის მიქელ-გაბრიელის ხატი თავისი სიძლიერით ცნობილია წალენჯიხის რაიონში. ეს ხატი დასვენებული იყო სოფელ ობუჯში და მასზე აფიცებდნენ ქურდებს, ავაზაკებს და მოწმეებს.

¹³ ბროსე, 1850, გვ. 8-9.
¹⁴ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 238.

ხატი წარმოადგენდა ვერცხლის სამწერობელს, ოქროს დაფერიდს... მასზე, სხვათაშორის, გამოსახული მწინდა მიქაელი და წმინდა გაბრიელი. ობუჯის ქიანის ხატი ეკუთვნოდა შენგელაიას გვარს და მნათეებსაც ამ გვარიდან ირჩევდნენ¹⁵.

შერგელაია (შენგელაია) სამეგრელოს ძირძველი აზნაურული გვარია. ამ საგვარეულოს წარმომადგენელი წერილობით წყაროებში პირველად XVI საუკუნეში იხსენიება. მხედველობაში მაქვს შერგილაძეთა სასისხლო სიგელი, რომელიც გაცემულია იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის მიერ 1554 წელს. სიგელში მეფე აღნიშნავს: „მოვიდეს წინაშე ჩვენსა ჩვენნი დიდად ერთგული და ნამსახურნი თავსდებით აზნაურისშვილნი, შერგილაძენი ჯაკვა და მათნი შვილნი მათე და მომავალნი მათი ყოველივე და სახლისშვილნი, რაითამცა დაგვეაჯნეს და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება მათი, შევიწყალეთ და უბოძეთ სასისხლო სიგელი ესე“. მეფის განაჩენის დამამტკიცებელთა შორის დასახელებულია მეფის მანდატურთუხუცესი და ოდიშის ერისთავი ლევან I დადიანი¹⁶.

ჯაკვა შერგილაძე, როგორც ეხედავთ, მეფის აზნაური ყოფილა. სასისხლო სიგელი გაცემულია ოდიშის სამთავროს, როგორც პოლიტიკური ერთეულის ჩამოყალიბების კვირაძალში. სიგლის გაცემის დროს ოდიში იურიდიულად ჯერ კიდევ იმერეთის სამეფოში შემავალი ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეული ანუ საერისთავოა, რომელზეც იმერეთის მეფის ხელისუფლების უზენაესობა, მართალია, ფორმალურად, მაგრამ ჯერ კიდევ ვრცელდება, სადაც მეფეს ჯერ კიდევ ჰყავდა თავისი ქვეშევრდომი აზნაურები, მათ შორის, ჯაკვა

¹⁵ მაკალათია, 2006, გვ. 349.
¹⁶ ქრონიკები, II, გვ. 397-398.

შერგილაძე. აღნიშნული სიგელის გაცემიდან ორთხუთმეტი წელიწადში, 1556 წ. ოდიშის საერისთავოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული ერთეულიდან პოლიტიკურ ერთეულად ტრანსფორმაციის ხანგრძლივი პროცესის დასასრული იურიდიულად გაფორმდა, რაც გამოიხატა ოდიშის ერისთავის ხელმწიფედ კურთხევაში. ამიერიდან შერგილაძეები, ისე როგორც ოდიშის სხვა სამეფო აზნაურები, ხელმწიფე დადიანების აზნაურებად იქცნენ.

გვარსახელი შერგელაძე/შერგილაძე, როგორც ქართული გვარების უმეტესობა, ნაწარმოებია საკუთარი სახელიდან შერგელი//შერგელა. სამეგრელოსა და აფხაზეთში, როგორც მთელ საქართველოში, თავადაზნაურთა გვარები ძე ბოლოსართით ფორმდებოდა (მაგალითისათვის, ავაქია-ავაქიძე, გოშუა-გოშოძე, უვანია-უვანიძე, თოფურია-თოფურიძე, დგებია-დგებუაძე და ა.შ.). გვარსახელი შერგელაძე ადგილობრივ გამოითქმოდა შერგელაიად. სწორედ ეს ფორმა დასტურდება ზემოთ მოტანილ 1681 წლის სიგელში. XIX საუკუნეში შერგელაიამ მიიღო შენგელაიას ფორმა.

ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ: ქიანის ხატის სახელწოდებით ცნობილი სამწერობელი შეიქმნა 922-957 წლებს შორის ეგრის-აფხაზეთის მეფის, გიორგი II-ის დაკვეთით და დაასვენეს სოფელ ქიანის მთავარანგელოზთა სახელობის ეკლესიაში. სოფელი ქიანი მდებარეობს მოქვისწყლის სათავეებთან, ფანავის ქედზე (აწინდელი ოჩამჩირის რაიონის ჯგერდას თემის ტერიტორიაზე).

XVII საუკუნის 70-იან წლებში აღნიშნული ხატი-სამწერობელი კაკაიას გვარის წარმომადგენელმა ქიანის ეკლესიიდან ობუჯში გადმოასვენა. ამ დროიდან ობუჯის ეკლესიას, სადაც ქიანის სამწერობელი იქნა დასვენებუ-

ლი, ქიანის ეკლესია ეწოდა. ობუჯში ქიანის ხატის მცველები თავდაპირველად კაკაჩიას გვარის წარმომადგენლები იყვნენ.

1681 წელს სამეგრელოს უზენაესი სასამართლოს გადაწყვეტილებით ქიანის ხატის კლიტე ჩამოერთვა გამახადი კაკაჩიას და გადაეცა აზნაურ მამაში შერგელაიას. ამ დროიდან მოკიდებული ხატის მცველები იყვნენ მამაში შერგელაიას პირდაპირი შთამომავლები.

ქიანის ხატი-სამწერობელი 1923 წლიდან ზუგდიდის ისტორიულ მუზეუმშია.

ქიანის ეკლესიასა და მის სიწმინდეებზე საუბრისას არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ სამეგრელოს სოფლებში, ნოღაში, თამაკონსა და გურძემში (მარტვილის რაიონი) დადასტურებულ ტოპონიმს „ნაქიანუ“-ს. ნოღაში „ნაქიანუ“ („ნაქიანარი“) ჰქვია ადგილს, სადაც ერთ დროს ქვაჯვარი ყოფილა აღმართული. იქვე, ახლოს დგას ციხე, რომელსაც ჯაიანების ციხეს უწოდებენ. ციხის მიდამოებში დამოწმებულია მიკროტოპონიმები: „ჯაიანიშ ნოხორი“ („ჯაიანის ნასახლარი“), „ჯაიანიშ ნამარან“ („ჯაიანის ნამარნევი“)¹⁷. ამრიგად, ადგილს ნოღაში, ჯაიანების კარმიდამოში, სადაც ერთ დროს აღმართული ყოფილა ქვაჯვარი, ადგილობრივნი „ნაქიანუს“ ეძახიან. ფორმა „ნაქიანუ“ ყოფილობას გამოხატავს, ისევე როგორც „ნოხორი“, „ნამარანუ“ და ა.შ., რაც გულისხმობს იმას, რომ თავდაპირველად ადგილის სახელწოდება „ქიანი“ ყოფილა, ხოლო „ნაქიანუ“ გვიანდელი მოვლენაა. მაშასადამე, ნოღაში, ჯაიანების კარმიდამოში აღმართული იყო ქვაჯვარი „ქიანის“ სახელწოდებით. ბუნებრივად იბადება კითხვა, რატომ უნდა დარქმეოდა ქვაჯვარს სოფლის სახელწოდება ქიანი? ვფიქრობ, აქ არა სოფელი ქიანი,

¹⁷ ელიავა, 1977, გვ. 153-160.

არამედ ქიანის ეკლესია იგულისხმება. ამის საფუძველზე იძლევა შემდეგი: შუა საუკუნეების საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული ამა თუ იმ ეკლესიის სახელზე დაშორებულ ადგილებში ქვაჯვარების (სტელების) აღმართვის პრაქტიკა. დანიშნულების მიხედვით, ამ ქვაჯვარებს სხვადასხვა შინაარსობრივი დატვირთვა ჰქონდათ¹⁸. ნოღაში, ჯაიანების სამოსახლოში ქვაჯვარი აღუმართავეთ ქიანის ეკლესიის სახელზე. საკითხავია, რა კავშირი ჰქონდათ ნოღელ ჯაიანებს ქიანის ეკლესიასთან? ისტორიული წყაროები ასეთ კავშირს, მართალია, ირიბად, მაგრამ მაინც ავლენენ. ჯაიანები ჯერ კიდევ XVI საუკუნეში (თუ უფრო ადრე არა), ქიანის სიახლოვეს, ჭალასა (აწინდელი ჭლოუ ოჩამჩირის რაიონში) და ფშიაში (აწინდელი ფშიაფი) მკვიდრობდნენ. XVII საუკუნის დასაწყისში ჯაიანები აქედან უკვე წასულები არიან, რასაც მოწმობს შემდეგი. 1611/12. წწ. გაცემული ერთი დოკუმენტის მიხედვით, სოფლები ჭალა და ფშია „ჯაიანისეულად“ იხსენება¹⁹. 1621 წელს შედგენილი ბიჭვინთის სათოლიკოსოს ემა-მამულების ნუსხაში სოფელ ჭალაში იხსენიება „სასახლე ნაჯაიანუ“²⁰. ჭლოუში ამ ბოლო დრომდე შემორჩენილი იყო უბნის სახელწოდება ნაჯაიანუ²¹. „ჯაიანისეული“ და „ნაჯაიანუ“ ორივე ყოფილობას გამოხატავს, რაც იმასაც ნიშნავს, რომ XVII საუკუნის დასაწყისისათვის ჯაიანები აქ აღარ მკვიდრობენ. ჭალიდან და ფშიაფიდან წამოსულ ჯაიანებს ახალ სამკვიდროზე, ნოღაში თავიანთი სალოცავის, ქიანის ეკლესიის სახელზე ქვაჯვარი აღუმართავეთ. ეს ქვაჯვარი ახალ

¹⁸ იხ.ჯავახიშვილი, 1998; მანაბელი, 1998.

¹⁹ კაკაბაძე, სმ, II, 1925., გვ. 182.

²⁰ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 434.

²¹ ზუხბაია, 2000, გვ. 77.

ადგილზე დედაეკლესიას (ქიანისას) განასახიერებდა მისსავე სახელს ატარებდა.

რაც შეეხება გურძემის „ნაქიანუს“, დღეს ამ ადგილზე ეკლესიის ან რაიმე საკულტო დანიშნულების ნაგებობის ნაშთი არ ჩანს. მაგრამ აქაც ერთ დროს (ძნელი სათქმელია რა დროიდან) ქიანის სახელწოდების ეკლესია ან ქვაჯვარი უნდა ყოფილიყო.

ქიანის სახელწოდების ეკლესია ყოფილა სოფელ თამაკონშიც (მარტვილის რაიონში). სოფლის ერთ ადგილს შემორჩა სახელწოდება „მექიანეშ ოხვამე“ [„მექიანის სალოცავი (ეკლესია)“]²², ხოლო იქვე არსებულ სასაფლაოს „ქიანიშ ოთხორუ“ („ქიანის სასაფლაო“)²³. ადგილობრივ მოსახლეობაში დაცული გადმოცემით, „მექიანეები“ ერქვათ ჯანაშიას გვარის ერთი შტოს წარმომადგენლებს, რომლებიც მემკვიდრეობით „ქიანის მეხატურები“ ანუ ქიანის ეკლესიის (ხატის) მსახურები იყვნენ. აქედან გამომდინარე „მექიანეშ ოხვამე“ თავისთავში გულისხმობს ქიანის ეკლესიას (ხატს), რომელსაც მექიანე ემსახურება.

სავსებით დასაშვებია, რომ ქიანის ეკლესიის სხვადასხვა ხატები იმ დროს დაებრძანებინათ გურძემსა და თამაკონში, როდესაც იმავე ეკლესიის ერთ-ერთი ხატი კაკაჩიამ ობუჯში დაასვენა.

²² ელიავა, 1977, გვ. 161.
²³ ცხადია, 2000, გვ. 173.

ღასავლეთ საქართველოში ღალიკვას სახელწოდებით ცნობილია მღინარე, რომელიც აწინდელი გაღისა და ონამჩირის რაიონებს მიჯნავს ერთმანეთისავან. სოფელი და მღინარე ღალიკვა წერილობით წყაროებში XVII საუკუნიდან იხსენიება. 1628 წლით დათარიღებული ერთი საბუთის მიხედვით, ოდიშის მთავარს, ღევან დაღიანს (1611–1657) ბიჭვინთის საკათოლიკოსო საყდრისათვის შეუწირავს სასახლე და ყმა-გლეხები სოფელ ღალიკვაში¹. იმავე საბუთის შინაარსი ღალიკვას შესახებ ცნობითურთ გამჟორებულია დასავლეთ საქართველოს კათოლიკოსების, მაღაქია გურიელისა (1616–1639) და გრიგოლ ღორთქიფანიძის (1696–1742) მიერ შედგენილ დოკუმენტებში².

აღნიშნული ტოპონიმი „Echarisgas“–ის ფორმით გვხვდება იტალიელი მისიონერის (სამეგრელოში მოღვაწეობდა 1630–1649 წლებში) არქანჯელო ღამბერტის მიერ შედგენილ რუკაზე³. ღამბერტისეული „Echarisgas“ მკვლევართა მიერ, სავსებით მართებულად, მიჩნეულია „ღალიკვას“ ღათინურ გაღმოცემაღ⁴. ღამბერტი, ამავე დროს, მღინარეს, რომღის სანაპიროზეც თავის რუკაზე სოფელ ღალიკვას უჩვენებს, „Echaris“-ს უწოდებს⁵. თ.ბერაძე, სრულიად სამართლიანად, თვღის, რომ ამ ფორმით ღამბერტი აღნიშნავს მდ.ღალიკვას⁶, ხოლო თვით ჰინდრო-

* ღაიბუკღა უურნაღში „ენგური“, № 1-2, 1998.

¹ კაკაბაძე, 1921(I), გვ. 41.

² სამართღის ძეგლები, III, გვ. 476, 500, 501.

³ ბერაძე, 1971, № 32, გვ. 56.

⁴ ინგოროყვა, 1954, გვ. 175; ბერაძე, 1967(I), გვ. 69.

⁵ ღამბერტი, 1938, გვ. 179; ბერაძე, 1971, გვ. 56.

⁶ ბერაძე, 1967(I), გვ. 137-138.

ნიმი „Echaris“– (ეხარის) კბერულაგას და თბერაძეს მიან ნიათ მდ.ღალიძგას ერთი შენაკადის, მდ.ოხურის სახელწოდების ლათინურ გადმოცემად, ვინაიდან, როგორც ისინი ფიქრობენ, ოხურის სახელწოდება ლამბერტს, შვედლომით, ღალიძგაზე გადააქვს⁷.

უფიქრობ, ლამბერტისეული „ეხარისის“ ამგვარი ეტიმოლოგია და იდენტიფიკაცია საეჭვოა. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს ერთი გარემოება: ლამბერტი სოფლის სახელწოდებას „Echarisgas“-ის ფორმით გადმოსცემს, სადაც Echaris მეგრულ „ღალს“ („ღელე“, მდინარე, ნაკადული), ხოლო „gas“ – „ძგა“-ს („ძგიდე“, კიდე, ნაპირი) შეესატყვისება. ამ ტოპონიმის პირველი ნაწილი (Echaris) იმ მდინარესაც მიემართება, რომლის ნაპირადაც ნახევნებია პუნქტი ღალიძგა („Echarisgas“). როგორც ვხედავთ, მეგრული „ღალი“ ლამბერტთან გადმოიცემა როგორც „ეხარის“, რაც, თავის მხრივ, მდინარის სახელწოდებაში „ღალ“ კომპონენტის არსებობას ადასტურებს. ეს კი „ეხარისის“ ოხურისაგან წარმომავლობას მიუღებელს ხდის, თუმცა ფონეტიკურად ეს უკანასკნელი უფრო ახლოს დგანან ერთმანეთთან. გამოდის, რომ განსახილველ მდინარეს ლამბერტის დროს უბრალოდ „ღალი“ ერქვა ან მისი სახელწოდება (თუ ის იმ დროს „ღალიძგა“ იყო) რაღაც მიზეზით სრული სახით ვერ მოგვცა.

მდინარის სახელწოდება სრული ფორმით – ღალიძგა – დასტურდება პავლე ალექსეელის თხზულებაში, რომელიც 1664–1666 წლებში საქართველოში მოგზაურობის შედეგად შეიქმნა⁸. ამ დროიდან მოკიდებული ამ სახელწოდებით მდინარე და სოფელი არაერთ ქართულ და უცხოურ წერილობით ძეგლში იხსენიება.

⁷ ბერულავა, 1951, გვ. 64; ბერაძე, 1967, გვ. 69-70.

⁸ მასალები, 1973, გვ. 70.

ჩვენს ისტორიოგრაფიაში მდ.ღალიძგა გაიგივებულია ძველქართული წყაროების ეგრისწყალთან. ასეთი იდეოლოგიკაცია სათავეს იღებს ვახუშტი ბაგრატიონის თხზულებიდან (1745 წ.). ცნობილია, რომ მდ.ღალიძგას ვახუშტი თავისი თხზულების ტექსტში და რუკაზეც ყველგან ეგრისწყალს უწოდებს⁹.

ნიკო დადიანი, რომელიც თავის „ქართველთ ცხოვრებაში“ ძირითადად ვახუშტის თხზულებას მისდევს, როგორც წესი, იმეორებს ვახუშტის ცნობებს ღალიძგასა და ეგრისწყლის იგივეობის შესახებ¹⁰. ვახუშტის და ნ.დადიანის ეს შეხედულება გაიზიარა პ.ინგოროვეამ და ახალი არგუმენტებიც მოიტანა მის სასარგებლოდ¹¹. შემდგომში ამ მოსაზრებამ ფართო აღიარება მოიპოვა სამეცნიერო თუ პოპულარულ ლიტერატურაში.

ჯერ შევეხოთ ვახუშტის ცნობებს. კარგა ხანია შენიშნულია, რომ ვახუშტი ეგრისისა და ეგრისწყლის შესახებ მსჯელობისას ლეონტი მროველის (XI ს.) ცნობებიდან ამოდის¹². რაიმე ახალი მასალა ღალიძგა-ეგრისწყლის იგივეობის შესახებ მას არა აქვს. ხოლო რაც შეეხება ლეონტი მროველის მიერ არაერთხელ მოხსენიებული ეგრისწყლის ლოკალიზაციას, ამ საკითხზე ისტორიოგრაფიაში აზრთა სხვადასხვაობაა. თუ რომელი მდინარე ეგულება ლეონტი მროველს ეგრისწყლის სახელწოდების ქვეშ, ამის ამოცნობას უკავშირებენ მისსავე მითითებას ქალაქ ეგრისის მდებარეობის შესახებ. ლეონტი კი წერს: „ხოლო ამან ეგროს (მეგრელთა ეპონიმი - გ.ა.) აღაშენა ქალაქი და უწოდა სახელი თვისი

⁹ ვახუშტი, გვ. 845, 863, 887; ბერაძე, 1971(II), გვ. 63.

¹⁰ დადიანი, 1963, გვ. 153.

¹¹ ინგოროვეა, 1954, გვ. 127-128.

¹² ბერაძე, 1967, გვ.

ეგრისი. აწ მას ადგილსა ჰქვიან ბედია“¹³. ამ ცნობიდან გამომდინარე ივ.ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „ლეონტი მროველი ამტკიცებს, რომ ქეგრისს „აწ ჰქვიან ბედია-ო“. ამიტომ, ალბათ, მას ეგრისის წყალი იქვე, ბედიის მახლობლად ეგულებოდა... მაშინ ეგრისწყლად მდ. ოხოჯი უნდა ყოფილიყო“¹⁴. უნდა ითქვას, რომ ლეონტის ცნობები არ იძლევა საფუძველს იმის სამტკიცებლად, რომ მის წარმოდგენაში ქალაქ ეგრისისა და მდ.ეგრისწყლის ასეთი ტერიტორიული სიახლოვე იგულისხმება, ასეთი რამ არსაიდან ჩანს. ამიტომ ძნელია გავიზიაროთ აზრი, რომლის თანახმად, ლეონტი მროველს ქალაქი ეგრისი, მერმინდელი ბედია, მაინცდამაინც უშუალოდ ეგრისწყლის სანაპიროზე ეგულება (ლეგენდარულ ქალაქ ეგრისზე კი, მაგრამ რუისის ეპისკოპოსს დასაველეთ საქართველოს ერთ-ერთი სახელგანთქმული საეკლესიო ცენტრის, ბედიის მდებარეობაზე რომ ზუსტი ცოდნა არ ჰქონოდა, ძნელი წარმოსადგენია). ამიტომ არ არის აუცილებელი რომ ლეონტი მროველს ეგრისწყალში ის მდინარე ეგულისხმა, რომლის ნაპირასაც ბედია მდებარეობს.

ვახუშტისათვის კი ამოსავალი, როგორც ითქვა, ლეონტის ცნობებია. ამ ცნობებით მას შეექმნა, უნდა ითქვას, მცდარი შთაბეჭდილება, რომ თავის დროზე ქეგრისი, მერმინდელი ბედია, მდ.ეგრისწყლის სანაპიროზე აშენდა. ამ მცდარი დასკვნიდან გამომდინარე, ვახუშტი აკეთებს სხვა დასკვნასაც, სახელდობრ, ის მდინარე, რომლის ნაპირზეც მდებარეობს ბედია, იგივე ეგრისწყალია. სწორედ ამითაა გამოწვეული ის უზუსტობანი, რაც ესოდენ თვალში საცემია ვახუშტის ტექსტში ეგრის-

¹³ ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 19.

¹⁴ ჯავახიშვილი, 1983, გვ. 23.

წყლის სათავესა და მიმართულებების აღწერასა და კაზე კალაპოტის გამოხაზვაში¹⁵, მაგრამ მისივე ცნობებიდან აშკარად ჩანს, რომ ეგრისწყლად მას მდ.ღალიძგა წარმოუდგენია¹⁶.

მართალია, ვახუშტის ბუნდოვანი წარმოდგენა აქვს ენგურის დასავლეთით მდებარე ტერიტორიის ისტორიულ გეოგრაფიაზე¹⁷. მაგრამ ერთი რამ აშკარად ჩანს: მას ეგრისწყალი ის მდინარე ჰგონია, რომელსაც ჩვენთვის ცნობილი სხვა წყაროებით ღალიძგა ჰქვია. ამიტომ ნ.დადიანი და მეცნიერული ისტორიოგრაფიის წარმომადგენლები ვახუშტისეული ეგრისწყალში, სავსებით მართებულად, ღალიძგას გულისხმობენ. ეს იმ უბრალო მიზეზით, რომ ვახუშტისათვის ეს ასეა. მაგრამ ეს საკითხის მხოლოდ ერთი მხარეა. მართალია ასე ფიქრობს ვახუშტი, მაგრამ ეს სრულებით არ ნიშნავს იმას, რომ მის მიერ მოცემული ღოკალიზაცია-იდენტიფიკაცია ღეონტისეული ეგრისწყლისა სწორია ანუ ღეონტიც ეგრისწყალში ღალიძგას გულისხმობდა. თ.ბერაძემ დამაჯერებლად აჩვენა, რომ ღეონტისეული ეგრისწყალი იგივე ენგურია¹⁸. აქვე უნდა შევნიშნო, რომ ქალაქი ეგრისი (გვიანდელი ბედია), ღეონტი მროველთან რომ იხსენიება, მისივე ცნობებიდან თუ ამოვალთ, არ არის აუცილებელი მაინცდამაინც ენგურის სანაპიროზე ვეძიოთ, როგორც ამას თ.ბერაძე ფიქრობს¹⁹.

ვახუშტისა და ნიკო დადიანის თვალსაზრისს ღალიძგასა და ეგრისწყლის იგივეობის შესახებ პინგოროყ-

¹⁵ ბერაძე, 1967(II), გვ. 63.

¹⁶ ვახუშტი, გვ. 783, 845, 86-887.

¹⁷ ბერაძე, 1967(II), გვ. 63.

¹⁸ ბერაძე, 1967, გვ. 141.

¹⁹ იქვე.

ვა ღეონტიხეულ ვერისწყალზეც ავრცელებს. ამის მოწმობად მას მიანნია ისიც, რომ არქანჯელო ღამბერტს ღალიძგა მოხსენიებული აქვს სახელწოდებით „ეკარისი“, რაც იგივე ვერისია – აღნიშნავს მკვლევარი. ეს გარემოება პინგოროვეას მიანნია იმის მოწმობად, რომ მდ.ღალიძგას შერჩენილი ჰქონია ძველი სახელწოდება „ვერისწყალი“ XVII-XVIII საუკუნეებამდე²⁰.

როგორც თ.ბერაძემ ცხადჰყო, ღამბერტისეულ – **Echaris**-ს, რომელსაც პინგოროვეა „ეკარისად“ კითხულობს, არავითარი კავშირი არა აქვს ვერისთან²¹, ამასთანავე როგორც ზემოთ ვნახეთ, „ეხარის“ „ღალის“ შესატყვისია და არა „ვერისისა“. აქედან გამომდინარე ვერისწყალი რომ მდ.ღალიძგას ძველი სახელწოდება იყო, არ დასტურდება. ამრიგად, ღეონტი მროველის მიერ მოხსენიებული ვერისწყალი მდ.ენგურს მიემართება; ვახუშტის აზრი ვერისწყლისა და ღალიძგას იგივეობის შესახებ ემყარება ღეონტი მროველის ცნობების არასწორ ინტერპრეტაციას; ვახუშტისა და მასზე დამოკიდებული ნ.დადიანის გარდა, არც ერთი ქართული თუ უცხოური წყაროს ავტორი ღალიძგას ვერისწყალთან არ აიგივებს.

ახლა შევეხოთ საკითხს, თუ როდის იყო ღალიძგა სასაზღვრო მდინარე. „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწილის იმ მონაკვეთში, რომელიც ტრადიციული შეხედულებით ღეონტი მროველისა და ჯუანშერის ავტორობითაა ცნობილი, გატარებულია თვალსაზრისი, რომლის თანახმად აღექსანდრე მაკედონელის დროიდან (ძვ.წ.IV ს.) ვახტანგ გორგასლის მეფობამდე (V ს. II ნახევარი) საზღვარი ვერისსა და „საბერძნეთის“ (იგულისხმება რომი

²⁰ ინგოროვეა, 1954, გვ. 128.

²¹ ბერაძე, 1967, გვ. 136-138.

და ბიზანტია) სამფლობელოებს შორის ეგრისწყაღს გადიოდა²². ამ ეგრისწყალს მკვლევარები: პინგოროვეს, ზანაბაძე, დმუსხელიშვილი, დ.ლეთოდიანი²³ და სხვა იგივე დალიძად მიიჩნევენ. როგორც ითქვა, ასეთი გაიგივების საფუძველს თვით წყაროს ტექსტი არ იძლევა, ვინაიდან ლეონტისა და ჯუანშერის მიერ ეგრისსა და „საბერძნეთს“ შორის საზღვრად დასახელებული ეგრისწყალი არის ენგური და არა დალიძა.

სამეცნიერო ლიტერატურაში საყოველთაოდ გაერცელებულია მოსაზრება, რომლის თანახმად მდ.დალიძა ერთ დროს წარმოადგენდა საზღვარს ლაზთა (მეგრელთა) და აფშილთა განსახლების ტერიტორიებს შორის. ამ მოსაზრებას საფუძვლად უდევს VI ს. ბიზანტიელი ავტორის, პროკოპი კესარიელის შემდეგი ცნობა: „ქალაქ აფსარუნტიდან ქალაქ პეტრამდე და ლაზთა საზღვრებამდე, სადაც ექვსინის პონტო თავდება, ერთი დღის სავალი გზა არის. პონტო რომ თავდება აქ ქმნის ნახევარმთავარის მსგავს ნაპირს. ამ ნახევარმთავარის გადასავალი უდრის ხუთასორმოცდაათ სტადიონს... ნახევარმთავარის იმ ერთ დასაწყისში, რომელიც აზიისა არის, მდებარეობს ქალაქი პეტრა, ხოლო მის პირდაპირ, მეორე ნაპირას, ევროპის ნაწილში აფსილების ქვეყანაა“²⁴. ამ ცნობის ინტერპრეტაცია პირველად მოგვცა მ.ივაშენკომ. მისი მოსაზრებით, შავი ზღვის ნახევარმთავარის მსგავსი ნაპირის დასასრული დაახლოებით მდ.დალიძის შესართავის მიდამოებს ემთხვევა. აქედან დასკვნა: ეთნიკური საზღვარი ლაზთა და აფშილთა შორის მდ.დალიძაზე

²² ქართლის ცხოვრება, 1955, გვ. 24, 146, 177.
²³ ანაბაძე, 1959, გვ. 7; მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 110-111; ლეთოდიანი, 1991, გვ. 15.
²⁴ პროკოპი კესარიელი, 1934, გვ. 126.

გადის²⁵. შემდგომში ეს მოხაზრება გაიზიარეს ხანაბაძე, დ.მუსხელიშვილმა, დ.ლეთოდიანმა და სხვ.²⁶

პროკოპი კესარიელის მიერ აღწერილი ნახევარმთვარის მსგავსი ნაპირის დასასრული (სამხრეთიდან ჩრდილოეთის მიმართულებით) რომ დალიძგას შესართავის სანახებია, ამის დამადასტურებლად მკვლევართა მიერ მოტანილია შემდეგი ძირითადი არგუმენტები: ა) შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპიროს ნახევარმთვარისებური მოხაზულობა სწორედ მდ.დალიძგასთან მთავრდება²⁷; ბ) 550 სტადიონი, რომელიც დაახლოებით 100 კმ. უდრის, პეტრადან (აიგივებენ ციხისძირთან) ილორამდე, დალიძგას შესართავამდე უწევს²⁸; გ) „დალიძგა“ სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს დეღე კიდისა, მდინარე საზღვრისა²⁹.

შევეხთ თითოეულ არგუმენტს ცალ-ცალკე. პირველი საბუთი, როგორც ვნახეთ, ნახევარმთვარის მოხაზულობის მსგავსი ნაპირის დასასრულის განსაზღვრაა. მაგრამ ამ ნაპირის დასასრულის მაინცდამაინც დალიძგასთან დადება უდაო არ არის. ამასთან დაკავშირებით მართებულად მიმანია თვალსაზრისი, რომლის თანახმად შავი ზღვის აღმოსავლეთი მორკალული ნაპირის ანუ „ნახევარმთვარას“ – დასასრული ანუ ჩრდილოეთი კიდე მდ.კოდორის შესართავთან მიდის და სწორედ ამ მდინარის შემდეგ სახლობენ აფსილები³⁰.

მეორე არგუმენტად მოხმობილია მანძილის სიდიდე, რაც „ნახევარმთვარას“ დასაწყისიდან, პეტრა-ციხისძირი-

²⁵ ივაშენკო, 1926, გვ. 83.
²⁶ ხანაბაძე, 1959, გვ. 7-8; მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 107-108; ლეთოდიანი, გვ. 184-185.
²⁷ მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 108.
²⁸ ივაშენკო, 1926, გვ. 83; ლეთოდიანი, 1991, გვ. 185.
²⁹ ინგოროყვა, 1954, გვ. 108; ლეთოდიანი, 1991, გვ. 185.
³⁰ ლომოური, 1993, გვ. 79.

დან ჩრდილო-დასავლეთის მიმართულებით 550 სტადიონის შეადგენს. 550 სტადიონი, თუ პროკოპი კესარიელს მხედველობაში აქვს ოლიმპიური სტადიონი (184 მ. ან 192 მ.) უდრის დაახლოებით 101–105 კმ, თუ ნაგულისხმევია ატიკური სტადიონი (177 მ.). მაშინ ის დაახლოებით 97–98 კმ-ის ტოლია. როგორც ითქვა 550 სტადიონის ათელის წერტილად ანუ „ნახევარმთვარის“ დასაწყისად აღებულია ციხისძირი, რომელთანაც გაიგივებულია პროკოპის მიერ ნახსენები ციხე-ქალაქი პეტრა. ასეთ ლოკალიზაციას იზიარებს ყველა ზემოთ დასახელებული მკვლევარი. ამ ბოლო დროს გამოითქვა განსხვავებული თვალსაზრისი, რომლის თანახმად პროკოპისეული პეტრა ლოკალიზებულია თანამედროვე ხოფასთან³¹. ამ გარემოებას გარკვეული კორექტივი შეაქვს „ნახევარმთვარა“ ნაპირის დასაწყისის განსაზღვრაში. დგება საკითხი: „ნახევარმთვარას“ დასაწყისის და 550 სტადიონის გადაზომვისათვის ათელის წერტილად ციხისძირი მივიჩნიოთ თუ ხოფა. თუ ასეთად ციხისძირს მივიღებთ, 550 სტადიონი ეგრისწყლის შესართავს არ გადასცილდება, თუ ხოფას-ენგურის შესართავს. არც პირველ და არც მეორე შემთხვევაში 550 სტადიონი დალიძეამდე არ მიდის. ამავე დროს თუ გავითვალისწინებთ იმასაც, რომ „ნახევარმთვარა“ ნაპირი ჩრდილოეთით მდ.კოდორის შესართავამდე აღწევს, მაშინ უნდა ვაღიაროთ, რომ პროკოპი კესარიელის მიერ „ნახევარმთვარა“ ნაპირის დასაწყისსა და დასასრულს შორის ნახსენები მანძილი (550 სტადიონი) ზუსტი არ არის.

მესამე არგუმენტი, როგორც ითქვა, ჰიდრონიმ დალიძეას ეტიმოლოგიაა. უნდა ითქვას, რომ „დალიძეა“ (თავდაპირველი ფორმა „დალი(შ)ძეა“) პინგოროყვამ არასწორად განმარტა. დალიძეა სიტყვა-სიტყვით არის „დე-

³¹ გრიგოლია, 1994, გვ. 11-78.

ლის კიდე, მდინარის ნაპირი“ და არა „ღელე კიდისა, მდინარე საზღვრისა“. ამ ჰიდრონიმის სწორი ეტიმოლოგია თავის დროზე მოგვცა ი.ეიფშიძემ. მკვლევარი წერდა: „ღალიძგა **Галидзга, река в самурдзакано (букв, берег: реки)**“³². რატომღაც, ეს სწორი ეტიმოლოგია შემდგომში იგნორირებულ იქნა.

ტოპონიმთან მიმართებაში „ღალიძგა“ ასე უნდა განიმარტოს: „ღელის კიდეზე, ღელის ნაპირზე მდებარე“. მსგავსი აგებულების ტოპონიმი – „წყარიძგა“ – დასტურდება რიონის ხეობაშიც³³. „წყარიძგა“ – „წყლის კიდე, წყლის ნაპირს“ ნიშნავს, ხოლო დასახლებულ პუნქტთან მიმართებაში იმასვე, რასაც „ღალიძგა“.

როგორც ვხედავთ, „ღალიძგას“ ეტიმოლოგიურად არავითარი კავშირი არა აქვს საზღვრის, მიჯნის ცნებასთან. ღალიძგა თავდაპირველად ერქვა დასახლებულ პუნქტს (აწინდელი ბესლახუბა), რომლის სახელწოდება შემდეგ მდინარეზეც გადავიდა.

ამრიგად, პროკოპი კესარიელის ცნობები მეგრელთა (ღაზთა) და აფშილთა ეთნოგრაფიულ საზღვრად მდ.ღალიძგას არ გულისხმობს. ასეთად, მისი მონაცემების მიხედვით, მდ.კოდორი ჩანს.

მეგრელთა და აფშილთა ეთნოგრაფიული საზღვარი რომ მდ.ღალიძგა იყო, ამის მოწმობად მიხნეულია თეოდოსი განგრელის ცნობებიც, რომლებიც VII ს. 60-იანი წლების ვითარებას ასახავენ. თეოდოსი განგრელის „მოსახსენებლის“ ბერძნული ვერსიის მიხედვით, ბიზანტიიდან დევნილი ანასტასი აპოკრისიარი ღაზთა პატრიკოსმა მოათავსა „იმ ციხეში, რომელსაც თუსუმესი ეწო-

³² ეიფშიძე, 1994, გვ. 563.
³³ კაკაბაძე, 1921(I), გვ. 43; სამართლის ძეგლები, III, გვ. 476-477, 481, 500, 503, 676, 731, 767.

დება და რომელიც მდებარეობს სოფელ მოქვის ზემოთ, აფსილიის მხარის საზღვარზე... აბაზგებისა და ალახთა ტომის მახლობლად, ხუთი სიმიის მანძილზე სოფელ ჯიხახორადან, ე.ი., იმავე ღაზთა ქვეყნის... პატრიკოსისა და მაგისტროსის გრიგოლის პირველი სახლიდან³⁴. მოტანილი ფრაგმენტი იმავე თხზულების ძველქართულ თარგმანში (XII ს.) ასე იკითხება: ანასტასი გამოკეტეს ციხეში „თუსუმიწ წოდებულსა, კიდესა აფსილიაძსასა მდებარესა... მახლობლად აფხაზთაძსა, ვითარ ხუთ უტევან განშორებულად ქსიხახორისა სოფლით, სადა შენ არს სახლი გრიგოლი... პატრიკოსისა და ღაზთა სოფლისა მაგისტროსისაა“³⁵, მოტანილ ამონაწერებში დასახელებული თუსუმეს//თუსუმი და ჯიხახორას ზუსტი ლოკალიზაცია არ ხერხდება, მაგრამ მათ სიახლოვეს არსებული მოქვის მდებარეობა კარგადაა ცნობილი. ის დალიძეს დასაველეთით, მდ.მოქვისწყლის შუა წელზეა. თეოდოსი განგრელის ზემოთ მოტანილი ცნობა, რომლის თანახმად თუსუმეს ციხე ყოფილა მოქვთან „აფსილიის მხარის საზღვარზე“, სამეცნიერო ლიტერატურაში გაგებულია როგორც მითითება აფშილეთის აღმოსაველეთის საზღვარზე ანუ დალიძეაზე³⁶.

წყაროს ამგვარი ინტერპრეტაცია უდაო არ არის. თეოდოსის სიტყვები „აფსილიის მხარის საზღვარზე“ („კიდესა აფსილიაძსასა“), ვფიქრობ, ისე უნდა გავიგოთ, რომ მოქვი და მის სიახლოვეს განლაგებული თუსუმესი და ჯიხახორა აფშილეთის საზღვართან ახლოს მდებარეობენ, მაგრამ არა აფშილეთის შიგნით, უფრო ზუსტად, მოქვი და მისი მიდამოები აფშილეთის ფარგლებში არ

³⁴ თეოდოსი განგრელი, 1941, გვ. 50.

³⁵ კეკელიძე, 1955, გვ. 307.

³⁶ მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 110.

იგულისხმება, მის საზღვართან ახლოს კი. ასეთ ხევეაში „აფსილიის მხარის საზღვარი“ („კიდე აფსილი-ადსი“) მოქვის დასავლეთით არის საძიებელი და საკმარ მანძილით სცილდება ღალიძგას. წინააღმდეგ შემთხვე-ვაში წყაროს ავტორს არაფერი უშლიდა ხელს აღენიშნა ამ პუნქტების აფშილეთში მდებარეობა.

აფშილეთის აღმოსავლეთი საზღვრის საკითხთან და-კავშირებით ყურადღებას იქცევს თეოდოსი განგრელის სხვა ცნობაც, რომლის თანახმად მაქსიმე აღმსარებლის ერთ-ერთი მოწაფე ერთხანს იმყოფებოდა „აბაზგიის მახ-ლობლად ერთ ციხეში, რომელსაც სკოტორი ეწოდება“³⁷. იმავე თხზულების ლათინური თარგმანის მიხედვით, რომელიც ეკუთვნის IX ს. მოღვაწეს, ანასტასი ბიბლიოთე-კარს, სკოტორის ციხე აფშილეთში მდებარეობს³⁸. სკო-ტორი იგივე კოდორია – დასახლებული პუნქტი მდ.კოდო-რის მარჯვენა ნაპირზე³⁹. განხილული ცნობის მიხედვით, აფშილეთი მდ.კოდორის დასავლეთითაა, თუ შევაჯერებთ თეოდოსი განგრელის ცნობებს მოქვისა და სკოტორის შესახებ, ასეთ სურათს ვღებულობთ – აფშილეთი მოქვის-წყლის დასავლეთითაა, კოდორის მარჯვენა ნაპირი უკვე აფშილეთის ტერიტორიაა.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე საყურადღებო ცნო-ბას შეიცავს ანონიმური „სომხური გეოგრაფია“. ამ თხზულების ვრცელი რედაქციის მიხედვით, ავაზოვ ქვე-ყანას, „რომელიც არის აფშილეთი და აფხაზეთი“, მდ. დრაკონი ანუ ვეშაპი განყოფს ეგრის ქვეყნისაგან⁴⁰. ამ ცნობაში, როგორც მკვლევარნი ფიქრობენ, იგულისხმება

³⁷ თეოდოსი განგრელი, 1941, გვ. 42.

³⁸ იქვე, გვ. 42. შენიშვნა 4.

³⁹ ინგოროყვა, 1954, გვ. 156.

⁴⁰ კუდრიავეცკვი, 1922, გვ. 91.

აფშილთა და აფხაზთა პოლიტიკური გაერთიანება⁴¹ მდ. დ. ღრაკონი (ვეშაპი) იგივე მდ.კოდორია⁴². როგორც არ დათარიღდეს აღნიშნული ცნობა, ე.ი. მივიჩნევთ მას IV-V სს. მიჯნის⁴³ თუ VII ს. დასაწყისის⁴⁴ ვითარების ამსახველად, ამ შემთხვევაში ამას არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს. მთავარი აღნიშნულ ცნობაში ისაა, რომ აფხაზეთთან პოლიტიკურად გაერთიანებული აფშილეთის აღმოსავლეთი საზღვარი მდ.კოდორზე გადის.

ამრიგად, ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ ღალიძგა VI-VII საუკუნეებში არ ყოფილა სასაზღვრო მდინარე არც ეთნოგრაფიულ და არც პოლიტიკურ ერთეულებს შორის.

თუ თვალს გავადევნებთ მოვლენების განვითარებას შემდგომ ხანებში, ღალიძგას სასაზღვრო დანიშნულებაზე XVII ს. მიწურულამდე საუბარიც ზედმეტია. ცნობილია, რომ აფხაზთა სამთავროს (აფშილეთითურთ) აღმოსავლეთმა საზღვარმა VIII საუკუნეში მდ.კოდორიდან კელასურამდე გადაიწია⁴⁵.

VIII-IX სს. მიჯნაზე ჩამოყალიბებული ეგრის-აფხაზეთის სამეფო მთელ დასავლეთ საქართველოს მოიცავდა. აღნიშნული სამეფოს ტერიტორიულ-ადმინისტრაციული დაყოფის შესახებ ცნობები თითქმის არა გვაქვს. ამ ხარვეზის შევსება სცადა ვახუშტი ბაგრატიონმა. მისი შეხედულებით, ეგრის-აფხაზეთის პირველმა მეფემ, ლეონ II-მ ქვეყანა დაყო რვა საერისთავოდ. მათ შორის ასახელებს ცხუმის და ბედიის საერისთავოებს, რომელთაც

⁴¹ მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 117; ლეთოდიანი, 1991, გვ. 14-16.

⁴² ანნაბაძე, 1959, გვ. 65; მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 98.

⁴³ მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 98-99.

⁴⁴ ლეთოდიანი, 1991, გვ. 15-17.

⁴⁵ ანნაბაძე, 1959, გვ. 67-68; მუსხელიშვილი, 1977, გვ. 79-80.

ერთმანეთისაგან ეგრისწყალი მიჯნავდა⁴⁶. ცნობილია, რომ ვახუშტი ეგრისწყალს დალიძეასთან აიგივებს. ამდენად, მისი თვალსაზრისით, აღნიშნულ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს მდ.დალიძეა განყოფს ერთმანეთისაგან. საინტერესოა თუ რას ემყარება ვახუშტის ეს შეხედულება. თუ თვალს გავადევნებთ ვახუშტის ცნობებს IX-X სს-ის ეგრის-აფხაზეთის საერისთავოების შესახებ და მათ მთლიანობაში განვიხილავთ, ცხადი გახდება, რომ ვახუშტისათვის ამოსავალია ძველი „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა მონაცემები. ამ უკანასკნელთა მიხედვით, შედარებით მოგვიანო ხანისათვის, XII-XIII სს. დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე რამდენიმე, მათ შორის, ცხუმის და ოდიშის საერისთავოები იხსენიება. ოდიშის საერისთავოს წინამორბედად ვახუშტი ბედიის საერისთავოს მიიჩნევს, მის ერისთავებს კი ბედიელებს უწოდებს. დღეისათვის კარგადაა ცნობილი, რომ არავითარი ბედიის საერისთავო არ არსებობდა⁴⁷, მაგრამ მისი არსებობაც რომ ვირწმუნოთ, საზღვრის სისწორე მაინც საეჭვოა. საქმე ისაა, რომ აღნიშნული საერისთავოს აღმოსავლეთ მიჯნად ეგრისწყალ-დალიძეას გამოცხადება გამომდინარეობს ვახუშტის იმ მცდარი კონცეფციიდან, რომელიც მან ლეონტი მროველისა და ჯუანშერის ზემოთ აღნიშნული ცნობების თავისებური ინტერპრეტაციით შეიმუშავა და რომელთა თანახმად ეგრისწყალი (ვახუშტისათვის დალიძეა) უბეჭელესი დროიდან („აღექსანდრობითგან“) სასაზღვრო მდინარეს წარმოადგენს. გარდა ამ კონცეფციისა, რომლის ქვაკუთხედს ეგრისწყლისა და დალიძეას იდენტიფიკაცია შეადგენს, სხვა რაიმე ახალი მასალა (ლეონტი მროველისა და ჯუან-

⁴⁶ ვახუშტი, გვ. 272.

⁴⁷ ბერაძე, 1967, გვ. 160.

შერისაგან განსხვავებული) აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას ვახუშტის არა აქვს. მის ხელთ არსებული წყაროები კი ასეთი დასკვნის საფუძველს არ იძლევა. ამიტომ ვახუშტის ჩვენება, რომ ეგრის-აფხაზეთის სამეფოს არსებობის ხანაში (IX-X სს.) ბედიისა და ცხუმის საერისთავოებს შორის საზღვარი მდ.ეგრისწყალ-დალიძგაზე გადიოდა, შეუძლებელია რეალური ვითარების ამსახველად მივიჩნიოთ.

გამოთქმულია ვარაუდი, რომლის თანახმად XII-XIII საუკუნეებში დალიძგა საზღვარი უნდა ყოფილიყო ოდიშისა და ცხუმის საერისთავოებს შორის⁴⁸. რაც, არსებითად, მდ.დალიძგას სახელწოდების პინგოროფიკაციულ ეტიმოლოგიას და ვახუშტის ცნობებს ემყარება.

XIII-XIV სს. მიჯნაზე ცხუმის საერისთავო ოდიშის საერისთავომ შეიერთა, რის შედეგად ეს უკანასკნელი უშუალოდ გაუმეზობლდა აფხაზეთა საერისთავოს. ამ დროიდან საზღვარი ოდიშისა და აფხაზეთა საერისთავოებს შორის ანაკოფიასთან (ახლანდელი ახალი ათონი) მდ.ფსირცხაზე დაიდო⁴⁹. XV საუკუნის მეორე ნახევრიდან მოკიდებული აფხაზი ფეოდალებისა და მათი მოკავშირე ჩრდილოკავკასიელი ტომების გამუდმებული მოწოდის შედეგად ოდიშის საერისთავოს (შემდგომში სამთავროს) დასავლეთი საზღვარი თანდათანობით აღმოსავლეთისაკენ მოიწევს და XVII საუკუნის 30-იან წლებში მდ.კელასურზე, 40-იან - 50-იან წლებში კი კოდორზე გადმოინაცვლებს. აქ შენერებულ იქნა მთიელთა ტალღა XVII საუკუნის 80-იან წლებამდე. იმავე საუკუნის 80-იან - 90-იან წლებში აფხაზი ფეოდალების, შერვაშიძეების მეთაურობით აფხაზეთა და ჩრდილოკავკასიელმა ადიღეურმა ტომებ-

⁴⁸ ბერაძე, იქვე, გვ. 168; ხორავა, 1996, გვ. 35.
⁴⁹ ხორავა, 1996, გვ. 36.

მა ისარგებლეს რა დასავლეთ საქართველოში შექმნილი ფეოდალური ანარქიით, მიიტაცეს ოდიშის სამთავროს ტერიტორია კოდორიდან ენგურამდე. იმავე საუკუნის ბოლოს მიტაცებული მიწა-წყალი სამფლობელოებად დაინაწილეს ზეგნაყ შერვაშიძის მემკვიდრეებმა. მათ შორის უფროსს, როსტომს წილად ხვდა ტერიტორია მდინარეებს ბზიფსა და კოდორს შორის; მომდევნო ჯიქეშიას მდ. კოდორსა და მდ. დალიძგას შუა; უმცროს ყვაპუს დალიძგადან ენგურამდე⁵⁰. მალე, XVIII საუკუნის დასაწყისში ოდიშის მთავარმა მიტაცებული ტერიტორიის ერთი ნაწილი ენგურიდან დალიძგამდე (რომელსაც ყვაპუ შერვაშიძის მემკვიდრის, მურზაყანის სახელის მიხედვით სამურზაყანო დაერქვა) კვლავ დაიბრუნა⁵¹. სწორედ ამ დროიდან ხდება დალიძგა სასაზღვრო მდინარე. აქედან მოკიდებული 1840 წლამდე (სამურზაყანოში რუსული ადმინისტრაციის შემოსვლამდე) მდ. დალიძგა წარმოადგენდა მიჯნას ოდიშის სამთავროსა და შერვაშიძეთა სამფლობელოებს შორის.

აქვე უნდა ითქვას რამდენიმე სიტყვა ე.წ. „შუა სოფლის“ შესახებ. „შუა სოფელი“ მდ. დალიძგასა და კოდორს შორის მოქცეული ტერიტორიის აღმნიშვნელად მხოლოდ ნიკო დადიანის „ქართველთ ცხოვრებაში“ დასტურდება⁵². სახელწოდება „შუა სოფელი“, ისტორიულ-გეოგრაფიული შინაარსით, სწორედ ზემოთ აღნიშნული დანაწილების შემდეგ გაჩნდა. სამი ძმის სამფლობელოებიდან შუაში მოქცეულს აფხაზურად (აფსუას ენაზე) „აბჟუა“ დაერქვა⁵³, რომლის ქართული შესატყვისია ნიკო დადიანთან

⁵⁰ ხორავა, 1996, გვ. 116.

⁵¹ ხორავა, 1996, გვ. 121.

⁵² დადიანი, 1963, გვ. 209.

⁵³ ბერუღავა, 1951, გვ. 17-18.

დაცული „შუა სოფელი“. პინგოროვეამ ეს აშკარად გვიან
გაჩენილი ტერმინი გაცილებით შორეული წარსულის (VI-
VII სს.) ვითარების ამსახველად მიიჩნია⁵⁴, რაც, ცხადია,
გაუმართლებელია.

ყოველივე ზემოთქმულიდან გამომდინარე უნდა და-
ვასკვნათ, რომ დალიძეა სასახლვრო მდინარე (დადიანთა
და შერვაშიძეთა სამფლობელოებს შორის) გახდა XVIII
საუკუნის დასაწყისში. უფრო ადრეული ხანისათვის აღ-
ნიშნული მდინარის როგორც გამმიჯნავის ფუნქცია ეთ-
ნოგრაფიულ, ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ თუ პოლი-
ტიკურ-ადმინისტრაციულ ერთეულებს შორის არ დას-
ტურდება.

⁵⁴ ინგოროვეა, 1954, გვ. 128.

I. ჩეშონა, უჩაშონა, კოლოშონა

ადგილის სახელწოდება **ჩეშონა** სამეგრელოს ორ ათეულამდე სოფელშია დამოწმებული¹. ასეთივე წარმოების ტოპონიმები ამ კუთხეში სხვაც დასტურდება. სახელდობრ, **უჩაშონა**², **კოლოშონა**//**კოლოშონა**³, **ღუღუშონა**⁴, **ცქიშონა**⁵, **ქვიშონა**⁶.

აღნიშნული ტოპონიმების ეტიმოლოგიას შეეხნენ გ.ელიავა და თ.მიბჩუანი.

გ.ელიავას აზრით, **ჩეშონა**, **უჩაშონა**, **კოლოშონა**, **ღუღუშონა** და **ცქიშონა** ვაზის ჯიშებია. მათგან **ჩეშონა**, მისივე განმარტებით, იგივეა, რაც „თეთრი სვანური“⁷, **უჩაშონა** – „შავი სვანური“⁸, **კოლოშონა** – „მწარე სვანური“⁹, **ღუღუშონასა** და **ცქიშონას** განმარტებას მკვლევარი არ იძლევა. მას არც ზემოთ აღნიშნული განმარტებების დასაბუთება მოუცია, ამიტომ არ ვიცით თუ რა გზითაა მიღებული აღნიშნული დასკვნა. მაგრამ ტოპონიმების მის მიერვე მოცემული ეტიმოლოგია გვიჩვენებს, რომ მისთვის ამოსავალი ჩანს აღნიშნული სიტყვების ასე დაშლა: **ჩე-**

* დაიბეჭდა კრ.; ქართველოლოგიური კრებული, IV, თბ., 2005.

¹ ელიავა, 1977.

² იქვე, გვ. 89, 145, 152; დლონტი, 1998, გვ. 44.

³ ელიავა, 1977, გვ. 95, 97, 155.

⁴ იქვე, გვ. 149.

⁵ იქვე, გვ. 147.

⁶ იქვე, გვ. 137; დლონტი, 1998, გვ. 25.

⁷ ელიავა, 1997, გვ. 34.

⁸ იქვე, გვ. 89, 145, 152.

⁹ იქვე, გვ. 95, 97, 155.

შონა, უჩა-შონა, კოლო-შონა, სადაც მეგრ. ჩე სემანტიკურად იგივეა, რაც ქართ. თეთრი; მეგრ. უჩა - ქართ. შავი; მეგრ. კოლო/კოლო - ქართ. მწარე; მეგრ. შონა კი, მისი აზრით, არის ქართ. სვანური, ალბათ, იმიტომ, რომ მეგრ. შონი ქართ. სვან-ის აღმნიშვნელი სახელია.

თ.მიბჩუანის მოსაზრებით, ჩეშონა ნიშნავს „თეთრ სვანეთს“, უჩა-შონა - „შავ სვანეთს“. ასეთი ინტერპრეტაციის საფუძველი, როგორც ჩანს, თ.მიბჩუანისთვისაც იგივეა, რაც გელიავახთვის, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აღნიშნულ ტოპონიმებში მისთვის „შონა“ ნიშნავს „სვანეთს“ და არა „სვანურს“. თ.მიბჩუანი ფიქრობს, რომ ჩეშონა და უჩაშონა პირველად ადგილის სახელწოდებები იყო და შემდეგ ვაზის ჯიშების აღმნიშვნელებადაც იქცნენ. რაც შეეხება ტოპონიმ ქვიშონას, თ.მიბჩუანის აზრით, ასე დაიშლება: ქვი-შონა, სადაც შონა ნიშნავს სვანეთს (სვანს), ქვი - ელემენტი კი გაურკვეველი რჩება¹⁰.

აღნიშნულ მოსაზრებებთან დაკავშირებით უნდა ითქვას შემდეგი: 1. ლექსემა „შონა“ არსებული მასალების მიხედვით ზანურის დიალექტებში (მეგრული, ჭანური) არ დასტურდება, ამიტომ ტოპონიმებში მოცემული „შონა“ სემანტიკის მეგრულ „შონი“-სთან (ქართ. „სვანი“) დაკავშირება და პირველის ახსნა მეორის საფუძველზე მართებული არაა; 2. „სვანური“-ს შესატყვისი მეგრულში არის „შონური“, „სვანეთისა“ კი „შონეთი“, რომლებიც არც ერთ შემთხვევაში არ გვაძლევენ „შონა“ ფორმას; 3. ჩეშონა, უჩაშონა, კოლოშონა, ღუღუშონა, ცქიშონა არაა ვაზის ჯიშების აღმნიშვნელი სახელები. ეს გარემოებები, ვფიქრობ, საკმარ საფუძველია იმისათვის, რომ ეჭვი

¹⁰ მიბჩუანი, 1989, გვ. 275, 279.

გაგეინდეს გელიავასა და თ.მიბჩუანის მიერ შემოღებული ვაზებულ ეტიმოლოგიათა მიმართ.

როგორც ითქვა, ვაზის ჯიშები **ჩეშონას**, **უჩაშონას**, **კოლოშონას** სახელწოდებით ცნობილი არაა. სამაგიეროდ კარგადაა ცნობილი ვაზის ჯიშები სახელწოდებით – **ჩეში**, **უჩაში**, **კოლოში**, სადაც ფუძეებად წარმოდგენილია ზედსართავეები – მეგრ.: ჩე „თეთრი“, უჩა „შავი“, კოლო „მწარე“, რომელსაც ერთვის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -იშ/-ში (ქართ. -ის) და ნიშნავს: ჩე-ში-ი „თეთრ-ის-ა“, უჩა-ში-ი „შავ-ის-ა“, კოლო-ში-ი „მწარ-ის-ა“. ვაზის ჯიშებმა სახელი მიიღეს მარცვლის ფერისა (**ჩე**, **უჩა**) და გემოს (**კოლო**) მიხედვით¹¹.

ნათელია, რომ სიტყვები **ჩეშონა**, **უჩაშონა**, **კოლოშონა** დაიშლება **ჩეში**, **უჩაში**, **კოლოში** ფუძეებად და -ონა კომპონენტად. -ონა, თავის მხრივ, შედგება -ონ სუფიქსისა და -ა ელემენტისაგან, სადაც -ონ სუფიქსს იგივე ფუნქცია და მნიშვნელობა აქვს მეგრულში, რაც -იან, -ან, -ოვან სუფიქსებს სალიტერატურო ქართულში და რისამე ან ვისამე მქონეობა-ყოფასა და კრებითობას გამოხატავენ¹², ხოლო -ა მასუბსტანტივებელი¹³ და მატაკონიმებელი¹⁴ ელემენტია. ასე რომ, აღნიშნული ტოპონიმები ისეთივე წარმოებისაა, როგორიცაა **თხირ-ონა**, **ბინჯხ-ონა**, **ჭუბურ-ონა**, **გვიმარ-ონა**¹⁵, **შამგ-ონა**¹⁶, **სქინდ-ონა**¹⁷, **ტკიდ-**

¹¹ ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 464 და შმდ.

¹² ჩიქობავა, 1926, გვ. 306-307; ცხადაძე, 1981, გვ. 96-103.

¹³ ჩიქობავა, 1926, გვ. 307.

¹⁴ მაკალათია, 1977, გვ. 109.

¹⁵ ჩიქობავა, 1926, გვ. 306-307.

¹⁶ სამუშია, 1990, გვ. 134.

¹⁷ მემიშიში, 1991, გვ. 90-91.

ონა¹⁸, სადაც —ონა სუფიქსია; ჭუბური, გვიმარა, შამგუ, სქინდი, ტკილი — ფუძეები და აღნიშნავენ ადგილს, სადაც ხარობს ან მრავლადაა თხილი, ვენახი, წაბლი, ვეიმრა, შამგუ (ვახის ჯიში), შინდი, ფიქალი.

ამრიგად, ტოპონიმები ჩეშონა, უჩაშონა, კოლოშონა, ღუღუშონა, ცქიშონა აღნიშნავს ადგილს, სადაც ხარობს ვახის ჯიშები: ჩეში, უჩაში, კოლოში, ღუღუში, ცქიში (საყურადღებოა, ვახის ჯიშის აღმნიშვნელი ღუღუში სახელი, რომელიც დღუღუში ფორმითაცაა დადასტურებული. გურიაში მას დონდლო//ღორდლოს ეძახდნენ. ის იგივე დონდლლაბია)¹⁹. რაც შეეხება ტოპონიმ ქვიშონას, იგი მიუთითებს ქვიშიან ადგილზე²⁰.

როგორც ვხედავთ, აღნიშნული ტოპონიმების სემანტიკას არაფერი აქვს საერთო ცნებებთან „სვანეთი“ და „სვანური“, ვინაიდან, ჯერ ერთი, მათში ცალკე ელემენტად გამოიყოფა არა შონა, არამედ —ონა სუფიქსი, —შ კი ფუძისეულია. ამდენად, „შონა“ ზემოთ დასახელებული ტოპონიმების არასწორი დაშლის შედეგად ხელოვნურადაა მიღებული და არ არის ენობრივი ფაქტი. მეორე, „სვანეთისა“ და „სვანურის“ მეგრული (ჭანური) შესატყვისები „შონეთი“ და „შონური“ არც ერთ პოზიციაში არ გადადის „შონა“ ფორმაში.

¹⁸ ცხადაია, 1991, გვ. 98.

¹⁹ ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 466, 477, 501, 531.

²⁰ ჭუმბურიძე, 1971, გვ. 217.

„საქართველოს ერისთავი“ თუ
„საქართველისერისთავო“*

საქართველოს მეფემ, გიორგი მეოთხემ (1207–1222) ქართლის ერისთავის, სულა სურამელის თხოვნით ქვათახევის მონასტერს სოფელი სეელნეთი შესწირა. ამასთან დაკავშირებით მეფის მიერ გაცემული შეწირულობის სიგელი დედნის სახითაა მოღწეული. მართალია, ეტრატი საგრძნობლად დაზიანებულია, მაგრამ ტექსტის ძირითადი შინაარსი მაინც გასაგებია.

აღნიშნულ სიგელში მეფე გვაუწყებს, რომ ქართლის ერისთავი „გუეჰაჯა და მო...სენა: რაითამცა: „შეთ: და ქართლის სოფელი სუელნით: რი პაპისა: ჩუენისაგან: პაპისა: და მამასა: მისა: ჰქონებუდა... ან მას: ჰქუნდა საქართლისერისთავისაგანმცა: გ...ნასტერს: ქვათაჯეეს: შეესწირეთ: დაგუაჯერა: ღთნ: ვისმინეთ: პაჯაი: დამოხსენებაი: ევისა: სულა: ქს: ევისა: დასუელ... გამოგუილია: საქართლის ევისაგან: და შეგუიწ...მფარე...ს: ჩუენისა: ყოლად: წმიდისა ღთისმშობელისა: დამონასტრისა: მისის ქვათაჯევისადა“¹.

მიუხედავად იმისა, რომ სიგელი სამჯერაა გამოცემული, მისი ფრაგმენტი მაინც დედნის მიხედვით (უცვლელად) მოვიტანე, რათა ქვემოთ მკითხველს საშუალება ჰქონდეს თვალი ადევნოს ჩემთვის საინტერესო ადგილების წაკითხვისა და დადგენის ისტორიას საბუთის კრიტიკულ გამოცემებში. ჩემთვის საინტერესო ადგილი კი ორია: სიტყვები, „საქართველისერისთავისაგანმცა“ და „საქართლის ევისაგან“:

* დაიბეჭდა კრებულში: ქართული წყაროთმცოდნეობა, XI, თბ., 2006.

¹ ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 239-240.

საბუთის პირველ გამოცემაში, რომელიც თ.ქორნიკის ნიას ეკუთვნის, დედნისეული, „საქართველისერისთვეის-განმცა“ ასეა წარმოდგენილი: „საქართველის (sic) ერისთავისაგანა¹“, ხოლო „საქართველი ეწვისაგან“ როგორც „საქართველის (sic) ერისთავისაგან“². იგივე ადგილები ი.დოლიძის მიერ გამოქვეყნებულ ტექსტში ასეა: საქართველის (sic) ერისთავისაგანმც¹ და „საქართველის (sic) ერისთავისაგან“², „საქართველის“ შემდეგ დასმული ნიშანი (sic) მოწმობს, რომ თ.ქორნიკისა და ი.დოლიძეს ეს ფორმა, მიუხედავად ავტორგრაფულობისა, აშკარად ეუცხოებათ.

დოკუმენტის ბოლო, მესამე გამოცემაში ნ.შოშიაშვილმა უცვლელად გადმოიტანა დედნისეული წაკითხვა „საქართველისერისთვეისაგანმცა“, სადაც ტირის მეშვეობით ცალკე ელემენტად გამოჰყო-სა, ტირე დასვა, აგრეთვე, შუაში და მოგვცა: „სა-ქართველის-ერისთვეისაგანმცა“, ხოლო „საქართველის ეწვისაგან“ კვლავ ტირეების გამოყენებით ასე წარმოადგინა: „სა-ქართველის-ე(რისთავო)ისაგან“.

სიგელის მონაკვეთი, სადაც განსახილველი სიტყვებია მოთავსებული, დაზიანებული ადგილების აღდგენითა და ქარაგმების გახსნით ნ.შოშიაშვილის მიერ განხორციელებული პუბლიკაციის მიხედვით ასე გამოიყურება: „გუეჰა და მო[გუეჰ]სენა, რაითამცა შე(ვიწყაღე)თ და ქართველის სოფელი სუელნეთი, რ(ომელ)ი პაპისა ჩუენისაგან პაპასა და მამასა მის{სა} ჰქონებოდა [და ჩუენგან მას[ა] ჰქონდა სა-ქართველის-ერისთვეისაგანმცა გ[ამოვიღეთ და მო]ნანატერსა მისსა ქუათაჰვეს შევსწირეთ. დაგუაჯერად(მერ)თ(მ)ან, ვისმინეთ ჰაჯაი და მოცსენებაი ე(რისთავო)ე(რისთავო)ისა სულა ქ(ართუ)ის ვ(რისთავო)ისაი და სუელ

¹ ქრონიკები, II, გვ. 266.

² საქართველის ბეგლები, II, გვ. 35.

[ნეთი] გამოგუიღია საქართლის-ე(რისთავო)ისაგან და
 გუიწირავს ესრექდ მფარველი]სა ჩუენისა ე(ოვ)ლად
 წმიდისა ღ(მრ)თისმშობლისა და მონასტრისა მისისა ქვა-
 თაჯევისადა“³.

აქ დედნისეულ დაწერილობასთან დაკავშირებით
 მაქვს მცირეოდენი შენიშვნა. ყურადღებას იქცევს სა-
 ბუთის დედნისათვის დამახასიათებელი ერთი თავისებუ-
 რება: –ო გრაფემის მაგივრად უმეტესწილად –უ წერია.
 სახელდობრ, ნაცვლად ფორმებისა: „სომეხთა“, „ჰქონებო-
 და“, „ჰქონდა“, „ჰქონდეს“, „მეფობისა“ გვაქვს – „სუმეხ-
 თა“, „ჰქონებუდა“, „ჰქუნდა“, „ჰქუნდეს“, „მეფუბისა“, რაც
 კრიტიკულ გამოცემებში გასწორებულია ი.დოლიძის და
 ნ.შოშიაშვილის მიერ⁴. აშკარაა, რომ აღნიშნული თავისე-
 ბურების გამოვლენასთან გვაქვს საქმე განხილულ სიტ-
 ყვაშიც, სადაც –ო გრაფემის ნაცვლად –უ წერია. აქაც,
 ისე, როგორც ზემოთ ჩამოთვლილ სიტყვებში, დედნისე-
 ულ –უ გრაფემას –ო უნდა ჩაენაცვლოს, ე.ი. კრიტიკუ-
 ლად დადგენილ ტექსტში უნდა გვქონდეს არა „საქარ-
 თლისერისთეუისაგანმცა“, არამედ „საქართლისერისთეო-
 ისაგანმცა“ (ნიშანდობლივია, რომ დაქარაგმებული „საქარ-
 თლის ევისაგან“ ნ.შოშიაშვილმა ქარაგმის გახსნით, სავ-
 სებით მართებულად, ასე წარმოადგინა: „სა-ქართლის-
 ე(რისთავო)ისაგან“).

როგორც ზემოთ ითქვა, საბუთის თ.ჟორდანიას და
 ი.დოლიძის მიერ განხორციელებულ გამოცემებში განსა-
 ხილველი ადგილებიდან პირველი ასე იკითხება: „საქარ-
 თლის ერისთავისაგან“ (თ.ჟორდანიას), „საქართლის ერის-
 თავისაგანამც“ (ი.დოლიძე), მეორე – „საქართლის ერის-
 თავისაგან“. ამ გამოცემებზე დაყრდნობით სამეცნიერო

³ ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 108
⁴ საქართლის ძეგლები, II, გვ. 35; საბუთების კორპუსი, I, გვ. 108.

ლიტერატურაში ჩამოყალიბდა მოსაზრება საქართლის ერისთავის (შესაბამისად, საქართლის საერისთავოს) სეპარატისტული პოლიტიკის შესახებ. ასე მაგ., იანთელავა აღნიშნავს, რომ „ამ სიგულთ ირკვევა დიდი ერისთავის, ქართლის ერისთავის მმართველობის ქვეშ მყოფი საქართლის ერისთავის არსებობაც“. მკვლევარი ითვალისწინებს რა ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობას, რომლის თანახმად დვანის ხეობაში, „წორბის ზეთ... მთასა შინა არს ციხე საქართლისა“⁵, ასკვნის, რომ სიგელის საქართლის ერისთავი სწორედ ამ ციხეში იჯდა და მისი „შესავალი“ ქვეყნის ერისთავი იყო – ქართლის ერისთავის ხელქვეითი „ცოტად ერისთავი“⁶. ჯ.გვასალიას აზრით, ადრეფეოდალური ხანის მიწურულს მდინარე ფრონეს ხეობაში ყალიბდება საქართლის საერისთავო, რომელიც შედის ქართლის საერისთავოს შემადგენლობაში. საერისთავოს ცენტრია საქართლის ციხე⁷. აღნიშნული მოსაზრების საფუძველი, როგორც ვხედავთ, არის გიორგი მეოთხის სიგელის თ.ჟორდანიას და ი.დოლიძის გამოცემებში წარმოდგენილი ტექსტი და ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა საქართლის ციხის შესახებ შიდა ქართლის ანუ ქართლის საერისთავოს ტერიტორიაზე.

მ.ბახტაძე, რომელიც საბუთის ნ.შოშიაშვილის გამოცემით სარგებლობს, უარყოფს რა საქართლის მცირე საერისთავოს არსებობას ქართლის საერისთავოს შემადგენლობაში, ფიქრობს, რომ სიგელის საქართლი იგივე ქართლია, ხოლო საქართლის ერისთავი – ქართლის ერისთავი⁸.

⁵ ვახუშტი, გვ. 375.

⁶ იანთელავა, 1983, გვ. 193.

⁷ გვასალია, 1999, გვ. 66.

⁸ ბახტაძე, 2003, გვ. 288.

ამჯერად, მე მაინტერესებს არა საქართლის ერისთავის (საერისთავოს) არსებობა-არარსებობის ან ქართლის ერისთავთან (საერისთავოსთან) მისი მიმართების საკითხი, არამედ, აღნიშნულ მკვლევართა მიერ მოცემული ინტერპრეტაცია საბუთის ტექსტისა. სიმართლეს თუ ვიტყვით, სიგელის ის გამოცემები (თ.ჟორდანიას, ი.დოლიძე), რომლებსაც იანთელავა და ჯ.გვასალია ემყარებიან, პირდაპირ ასახელებენ საქართლის ერისთავს. მაგრამ საქმე ისაა, რომ სხვა ვითარებაა საკუთრივ დედანში, რომლის ჩვენება არ ემთხვევა აღნიშნულ გამოცემებში წარმოდგენილ წაკითხვას.

დოკუმენტის დედნის ჩვენება, როგორც ითქვა, ზუსტადაა დაცული ნ.შოშიაშვილის გამოცემაში, სადაც ჩემს მიერ შეტანილი შესწორებით (-უ შევცვალე ო-თი) განსახილველი სიტყვა ასე იკითხება: „საქართლისერისთავოსაგნმცა“. კიდევ ერთხელ მოვიტან ციტატას ამ შესწორებით და გამომცემლისეული ტირეების გარეშე: „გუჟა და მოგუაჴსენა, რაითამცა... სოფელი სეულნეთი... საქართლისერისთავოსაგნმცა გამოვიდეთ და მოწნასტერსა მისსა ქვათაჴვეს შესწირეთ“.

ვფიქრობ, აღნიშნული სიტყვის შინაარსის გასაგებად გადამწყვეტი მნიშვნელობა მისი მორფოლოგიური აგებულების ანალიზს უნდა მიენიჭოს. განსახილველი სიტყვა შემადგენელ ნაწილებად ასე უნდა დაიყოს: სა-ქართლის-ერისთავ-ო-ი-სა-გნმცა, სადაც სა-ო (სა-ქართლის-ერისთავ-ო) დანიშნულების სახელების მაწარმოებელი აფიქსებია, -ის ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი, -ი ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი სახელის დაბოლოება, -ს(ა) ნათესაობითი ბრუნვის ნიშანი -განმცა თანდებულის წინ. სიტყვის ფუძეა საქართლისერისთავო (რომელსაც ერთვის -განმცა თანდებული) და არა საქართლის

ერისთავი. ეს არსებითი მნიშვნელობის მომენტი (დადასტურებული თვით საბუთის დედანში), რომელიც ვალი საფუძველია სიტყვის შინაარსის გასახსნელად.

სა-ქართლისერისთავ-ო სიტყვაში, როგორც ითქვა, გამოიყოფა სა-ო აფიქსები, რომლებიც დანიშნულებას აწარმოებენ (შდრ. სა-კარისკაც-ო, სა-უფლისწულ-ო, სა-შვილიშვილ-ო და ა.შ.). ის გარემოება, რომ „ქართლის ერისთავი“ მოქცეულია აღნიშნულ აფიქსებს შორის, გვაკლდეულებს ეს უკანასკნელი განვიხილოთ არა როგორც ორი დამოუკიდებელი სიტყვა, არამედ როგორც ერთი ლექსიკური ერთეული შედგენილი ორი კომპონენტისაგან ანუ სა-ქართლისერისთავ-ო, რომელიც, თავის მხრივ, შეიცავს რთულ ფუძეს (ქართლის+ერისთავი) ისევე, როგორც სა-უფლისწულ-ო (უფლის+წული). ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ქართლის ერისთავი ისეთივე ფუძეა სიტყვაში სა-ქართლისერისთავ-ო, როგორც უფლისწული სიტყვაში სა-უფლისწულ-ო. ეს ნიშნავს იმასაც, რომ ქართლისერისთავ-ი და სა-ქართლისერისთავ-ო ისეთივე მიმართებაშია ერთმანეთთან, როგორშიც კარისკაცი და სა-კარისკაც-ო, შვილიშვილი და სა-შვილიშვილ-ო, ხელისუფალი და სა-ხელისუფლ-ო და ა.შ. აქედან გამომდინარე, მოცემულ შემთხვევაში სა-ქართლისერისთავ-ო სიტყვის ფუძე უკავშირო კომპოზიციის სახით გვევლინება და ის ერთად უნდა დაიწეროს.

ამასთანავე, არ მავიწყდება, რომ სიტყვაში საქართლისერისთავო ფუძედ (ქართლისერისთავე) გამოყენებულია ხელოვნურად შექმნილი კომპოზიტი. ხელოვნურად, ვამბობ იმიტომ, რომ როგორც წესი, ქართულში კომპოზიტები იქმნება საზოგადო სახელების შეერთებით (მაგ.: კარის + კაცი, უფლის + წული, ხევის + ბერი, ხელის + უფალი, აზნაურის + შვილი, ძმის + წული და ა.შ.), საქართლის-

ერისთვო-ს ფუძეში გაკომპოზიტებული სიტყვის პირველი კომპონენტი საკუთარი სახელია (ქართლი), მეორე – საზოგადო (ერისთავი), რაც კანონზომიერებას არ ექვემდებარება. „ქართლის ერისთავი“ ყველა სხვა ცნობილ შემთხვევაში, ჩვეულებრივ, ორი დამოუკიდებელი სიტყვაა. გარდა განსახილველი საბუთისა, ეს სიტყვები კომპოზიტის სახით პირადად მე არსად შემხვედრია. ამ მხრივ საქართლისერისთვოს ანალოგიც არ ეძებნება. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, წერილობით ძეგლებს არ შემორჩენია „საოდიშისერისთვო“, „საქართლისეპისკოპოსო“ და სხვა ამნაირი ფორმები. მაგრამ ეს გარემოება კიდევ ერთხელ ადასტურებს საყოველთაოდ ცნობილ ჭეშმარიტებას, რომ ენას არაერთი გამონაკლისი და უჩვეულო ფორმა ახასიათებს.

ასე რომ, გიორგი მეოთხის საბუთის ჩვენება „საქართლისერისთვო“ უნდა მივიღოთ როგორც ფაქტი, რომელიც, მიუხედავად მორფოლოგიური არასტანდარტულობისა, მკაფიოდ მეტყველი ინფორმატორია. თავისი აგებულებით საქართლისერისთვო ისეთი სიტყვების რიგში უნდა განვიხილოთ, როგორებიცაა: საციხისთავო, სახევისთავო, საუფლისწულო, სახევისბერო და ა.შ., სადაც ფუძეებია უკავშირო კომპოზიტები: ციხისთავი, ხევისთავი, უფლისწული, ხევისბერი. ხაზგასმით უნდა ითქვას, რომ დასახელებულ საბუთში „საქართლის“ მხოლოდ დამოუკიდებელი სიტყვის სეგმენტია და არა დამოუკიდებელი სიტყვა, რამდენადაც სა-ო აფიქსები არ იძლევა უფლებას ბგერათა თანმიმდევრობა „საქართლის“ მოვწყვიტოთ მომდევნო ბგერათა თანმიმდევრობას „ერისთვო“. აშკარაა, რომ ცალკე „საქართლის“ აქ არაფერს გამოხატავს, მათ შორის, არც ტოპონიმს (ქორონიმს), მიუხედავად იმისა, რომ ბგერითი შედგენილობით ზედმიწევნით ემთხვევა

ციხის სახელწოდებას (საქართველოს ციხე). ამ შემთხვევაში სიტყვის დაწერილობაში დედნისეულ -უ გრაფიკაში შევინარჩუნებთ თუ -ო გრაფიკით ჩავენაცვლებთ, არსებითი მნიშვნელობა არა აქვს: „საქართველისერისთვუ“-დან „საქართველის ერისთავი“ მაინც არ გამოიყვანება - აღნიშნულ დანაწილებას -უ გრაფიკაც უშლის ხელს. გარდა ამისა, ხსენებული ოპერაციის შემდეგაც ხომ -უ-ს წარმომავლობა და ფუნქცია გაურკვეველი რჩება.

ამრიგად, საქართველოსერისთვო მორფოლოგიური აგებულებით, აგრეთვე, კონტექსტით, რომელშიც ის ექცევა გიორგი მეფის სიგელში, აღნიშნავს ქართლის ერისთავისთვის განკუთვნილს. განვავრცობ ნათქვამს. საბუთის მიხედვით, სოფელი სველნეთი ქართლის ერისთავებს „ჰქონდა“. ერისთავმა სულამ მეფეს თხოვა ამ სოფლის „გამოდება“ საქართველოსერისთვოსაგან და ქვათახევის მონასტრისათვის შეწირვა. მეფემაც თხოვნა აღასრულა. კონტექსტი გვიჩვენებს, რომ სიგელის გაცემამდე სველნეთი, რამდენადაც ის ქართლის ერისთავებს ჰქონდათ, საქართველოსერისთვოდ დადებული სოფელი ყოფილა ანუ სველნეთს ქართლის ერისთავების, სურამელების სასარგებლო ვალდებულებები ეკისრა, ისევე, როგორც მაგალითად, სოფელ შეუბანს აბუსერიძეების, ე.ი. „აბუსერეთ საერისთავოი და ბეგარი ზედა სდებოდა“⁹. მეფის სიგელით კი მოხდა სველნეთის „გამოდება“ ქართლის ერისთავისათვის, ვითარცა მოხელისათვის გამოყოფილი ანუ საქართველოსერისთვო ვალდებულებების მქონე სოფლების რიცხვიდან. ამიერიდან ეს სოფელი, თუ სიგელის შემდგენელს სიტყვათწარმოქმნის მეთოდს დავესესხებით, „საქვათაჰვეისმონასტრო“ გახდა. ასე რომ, სველნეთის „გამოდება“. „საქართველოსერისთვოსაგანმცა“ მე მესმის მის

⁹ ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გვ. 178.

ამორიცხვად იმ სოფლების რიგიდან, რომელთაც განსაკუთრებული ვალდებულებები ეკისრათ ქართლის ერისთავების სასარგებლოდ.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, სათაურში დასმული კითხვის პასუხიც ასეთია: არა „საქართლის ერისთავი“, არამედ „საქართლისერისთავი“.

აქ შეიძლებოდა წერტილის დასმა, მაგრამ, ვფიქრობ, ზემოთ მიღებული დასკვნის საფუძველზე უპრიანია „საქართლის ერისთავის“ არსებობა-არარსებობის საკითხზეც ითქვას ორიოდ სიტყვა. როგორც ვნახეთ, საქართლის ერისთავის არსებობის შესახებ თვალსაზრისის ერთ-ერთი საფუძველია გიორგი მეფის საბუთის ზემოთ განხილული ადგილები. ვნახეთ ისიც, რომ დოკუმენტის ტექსტობრივი შესწავლის შედეგები აღნიშნული შეხედულებისათვის საფუძველს არ იძლევა. მაგრამ ეს მოსაზრება ემყარება სხვა არგუმენტსაც, კერძოდ, იმ ფაქტს, რომ შიდა ქართლში დამოწმებულია საქართლის ციხე, რაც გარკვეული ლოგიკური „საცდურია“ ამ მოსაზრების სასარგებლოდ დასახელებულ სიგელში საქართლის ერისთავის დადასტურების შემთხვევაში. რაკი საბუთის დედანში ასეთი ადმინისტრაციულ-ტერიტორიული ერთეული არ დასტურდება, ცალკე საქართლის ციხის არსებობის ფაქტი საქართლის საერისთავოს არსებობის სამტკიცებლად, ცხადია, საკმარისი არ არის.

საქართლის ერისთავის არსებობის შესახებ მოსაზრებას, როგორც ითქვა, არ იზიარებს მ.ბახტაძე. მკვლევარი ამ დასკვნამდე ისტორიული რეალიების ანალიზის საფუძველზე მივიდა¹⁰. ამავე დროს, მ.ბახტაძეს მიაჩნია, რომ გიორგი მეფის სიგელში იკითხება საქართლის ერისთავი, რომელიც, მისი აზრით, იგივე ქართლის ერისთავია.

¹⁰ ბახტაძე, 2003, გვ. 286-288.

ტექსტობრივი ანალიზი უჩვენებს, რომ ამგვარი იდენტიფიკაცია საჭირო არ არის, ვინაიდან საბუთის დედანსა და ბოლო გამოცემაში (რომელიც ნ.შოშიაშვილს ეკუთვნის და მბახტაძეც იცნობს) „საქართლო“ როგორც დამოუკიდებელი ლექსიკური ერთეული ფაქტობრივად არ დასტურდება და, შესაბამისად, „საქართლის“ და ქართლის იგივეობაზე მსჯელობა უადგილოა.

შამადავლა დადიან-გურიელის სიგელი და სოგელის „სიგელი იაღბარი“*

ოდიშის ერისთავის, შამადავლა დადიან-გურიელის (1470-1475) მიერ გაცემული ჩვენთვის საინტერესო სიგელის ტექსტი მოღწეულია XVII საუკუნეში გადაწერილი პირის მიხედვით¹, რომლის ერთადერთი პუბლიკაცია ს.კაკაბაძეს ეკუთვნის².

შამადავლა ერისთავის აღნიშნული სიგელი განაახლა და დაამტკიცა ლევან დადიანმა (1611-1657) მალაქია მაჭუტაძის კათალიკოსობის დროს ე.ი. 1639-1657 წლებს შორის³. ლევან დადიანის განახლების სიგელში მთლიანად გადმოდებულია შამადავლას საბუთის ტექსტი⁴. ამის შესახებ ლევან დადიანი პირდაპირ და მკაფიოდ აღნიშნავს თავის სიგელში, რასაც თვალნათლივ ადასტურებს ამ უკანასკნელის შედარება შამადავლას სიგელთან.

რამდენიმე სიტყვა უნდა ითქვას შამადავლას საბუთის რაობის, უფრო სწორად, მისი აღრესატის შესახებ. გამომცემელი ს.კაკაბაძე დოკუმენტს ასე უწოდებს: „შამადავლა დადიანის წიგნი საკათალიკოსო სარგოს შესახებ“⁵. ამგვარ დასათაურებას იზიარებს დ.ქვენტი⁶. შამადავლა დადიან-გურიელის მიერ იოვაკიმე კათალიკოსისათვის მიცემულ წყალობის წიგნად მიაჩნია ის ნ.მშვიდლო-

* დაიბეჭდა ჟურნალ ფენიქსში, № 1, 1996.

¹ სცსსა, 1449-1571

² კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 1-2.

³ საქართველოს სიძველენი, I, გვ. 24-28. სამართლის ძეგლები, II, გვ. 208-210. გამომცემებში საბუთი დათარიღებულია ლევან II დადიანის ზეობით (1611-1657 წწ.)

⁴ ანთელავა, 1980, გვ. 60.

⁵ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 1

⁶ ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 554.

ბაძეს⁷. როგორც ვხედავთ, სამეცნიერო ლიტერატურაში განსახილველი საბუთის ადრესატად ბიჭვინთის კათოლიკოსია მიჩნეული.

ვფიქრობ, საბუთის მიმღების ამგვარი განსაზღვრა ზუსტი არ არის. აღნიშნულ მოსაზრებას, როგორც ჩანს, საფუძვლად დაედო შამადავლას სიგელის დღეისათვის ცნობილი ტექსტის ერთი ფრაზა, რომელიც ასე უდერს: „საკათა[ლიკოზ]ოდ ესე გაეაჩინეთ“⁸. საბუთის შესავალი, სადაც აღნიშნული ფრაზა იკითხება, ძლიერ დაზიანებულია, შესავლის მხოლოდ ნაწილია შემორჩენილი, ისიც დამახინჯებული და სიტყვანაკლულია. აი ისიც: „... დავამტვიცე... ჯვარი და ბისონი... კეთილითა შვეამკვეთ და დავასუენეთ და ვირწმუნეთ იერუსალიმისა და ანტიოქისა პატრიარქსა მიხაელს სარქოთა და ომფორითა კათალიკოზი იოვაკიმ ქრისტეს სა(ფ)ლავისა მარჯუენითა კათოლიკოზად დავაყენეთ და საკათოლიკოზად დავაყენეთ და საკათო[ლიკოზ]ოდ ესე გაეაჩინეთ“⁹. ამის შემდგომი ტექსტის შინაარსი ძირითადად გასაგებია.

სიგელის მოტანილი ფრაგმენტიდან ჩანს, რომ საუბარი ეხება იერუსალიმისა და ანტიოქიის პატრიარქს, მიხაელს და იოვაკიმის კათოლიკოსად კურთხევას (ეს ფაქტი კარგადაა ცნობილი სწორედ შამადავლა დადიან-გურიელისა და ბაგრატ VI-ის დროს შედგენილ „მცნებად სასჯულოს“ ცნობებით)¹⁰. განსახილველი ამონაწერის შინაარსის გასაგებად უნდა მივმართოთ ლევან II დადიანის დასახელებულ სიგელს, სადაც შამადავლას საბუთის შესავალი ნაწილიდან მოტანილია შემდეგი ციტატა: „... და

⁷ ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 146.
⁸ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 1.
⁹ იქვე; სცსსა, 1449-1571.
¹⁰ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 222.

აღვიყვანეთ იოვაკიმ, კაცი ღირსი ნეტარებისა, დავეხვიოთ
კათალიკოზადო... მარჯვენითა ქრისტეს საფლავისათაო
და იერუსალიმისა და ანტი[ო]ქის პატრიარქისა მიხაელის
ნება-დართვითა, გავარიგეთო ჯუართა და ონფორითაო“¹¹.
როგორც ვხედავთ, შამადავლას საბუთის შესავალში საუ-
ბარი ყოფილა იერუსალიმისა და ანტიოქიის პატრიარქის,
მიხაელის ხელდასხმით ბიჭვინთის კათალიკოსად იოვა-
კიმის კურთხევის შესახებ (რაც კარგად ცნობილი ფაქ-
ტია საქართველოს ისტორიაში) და არა კათალიკოსი-
სათვის წყალობის წიგნის მიცემაზე ან სარგოს და-
წესებაზე. აქედან გამომდინარე, შამადავლას საბუთის
ფრაზა „საკათო[ლიკოზ]ოდ ასე გავანხინეთ“ ნაკლულად
უნდა მივიჩნიოთ.

ამასთანავე, ანგარიშგასაწევია ის გარემოება, რომ
შამადავლას საბუთის დედანი ხელთ ჰქონდა ლევან II
დადიანს და მის მდივან-მწიგნობრებს, რომელთათვისაც
დოკუმენტის შინაარსი უფრო ნათელი იყო (მათს განკარ-
გულებაში იყო დედანი), ვიდრე თანამედროვე მკითხველი-
სათვის, რომელიც ამ საბუთის დედნის მხოლოდ დამახინ-
ჯებულ ასლს იცნობს. სიგელის განმარტებელმა, ცხა-
დია, კარგად უწყოდა, თუ ვის სახელზე გაცემულ დო-
კუმენტს განაახლებდა. ამის თაობაზე ლევან II დადიანი
გარკვევით აცხადებს: „...გკადრეთ და მოგახსენეთ დაწე-
რილი ესე სიგელი, იადგარი... დედასა ნათლისასა და
მშობელსა მეუფისასა, თეთროსნისა ღმრთისმშობელსა,
და ძელსა ცხოველსა, ხოფს ტაძარსა შინა განსუენე-
ბულთა“¹². იქვე ლევან II-ს შამადავლას საბუთიდან მო-
აქვს ციტატა (ციტირებაზე მიუთითებს სხვათა სიტყვის

¹¹ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 209.

¹² იქვე, გვ. 209. ტექსტში შეცდომით „უთროსანი“ წერია ნაცვლად
„თეთროსანისა“

„ო“ წინადადებაში): „ძუელითგანი იადგარი გარეუნიდეს და დაკარგულიყო ხოფისა ღეთისმშობელისაო“, ხოლო შამადავლა დადიან-გურიელს „როგორც ძუელად ყოფილიყო, ისრევე გაერიგებინა“¹³.

ამრიგად, შამადავლა ერისთავის სიგელის შესავალი, რომელიც ღღეისათვის ცნობილ ტექსტში ნაკლული სახითაა დაცული, მაგრამ რომლის შინაარსი ღვეან II დადიანის საბუთმა შემოგვინახა, იუწყებოდა, რომ შამადავლას აღნიშნული საბუთი გაცემულია ხობის საყდრისადმი. შეცდომაში არ უნდა შეგვიყვანოს იმან, რომ აღნიშნულ სიგელში ერთგან საუბარია ხობის საყდრისა და კათოლიკოსის წილის გამიჯვნაზე ჭალადიდის საბაჟოს შემოსავლიდან, აგრეთვე, იმაზე, რომ დადიანის და აზნაურისშვილების „თავი ნიშანი“ კათოლიკოსს ეკუთვნის¹⁴. ეს ფაქტი სწორედ იმაზე მეტყველებს, რომ დოკუმენტის ადრესატი კათოლიკოსი არ არის. თუმცა თვით ხობის ტაძარი ამ დროს კათოლიკოსის ერთ-ერთი რეზიდენციაა^{14ა}. სიგელის გაცემის დროს ხობის სავანე ერთდროულად იყო ბიჭვინთის (დას.საქართველოს) კათოლიკოსის ერთ-ერთი რეზიდენცია, საეპისკოპოსო ცენტრი და მონასტერი. ხობი საკათოლიკოსო რეზიდენციად სწორედ შამადავლა დადიან-გურიელის ერისთავობის დროს იქცა, რაც განაპირობა იმან, რომ აფხაზეთში ჩრდილოკავკასიელი ადიღეების (ქართული წყაროების ჯიქების) მოძალებისა და ადგილობრივი ქრისტიანული მოსახლეობის, შესაბამისად, ბიჭვინთის საკათოლიკოსო რეზიდენციის გარშემო მრევლის უკიდურესად შემცირების შედეგად საკათოლიკოსო ტაძარი აღმოჩნდა კუნძული წარმართების გარემო-

¹³ იქვე, გვ. 210.

¹⁴ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 2 (იხ. აგრეთვე, აქვე „ტექსტში“).

^{14ა} იხ. ჯოჯუა, 1999, გვ. 117-132.

ცვაში. ამიტომ აუცილებელი გახდა კათოლიკოსის დენციის გადმონაცვლება ქვეყნის სიღრმეში. ხობის საეპისკოპოსო წერილობით წყაროებში XV ს. დასაწყისიდან იხსენიება (ჯვრის აღაპები და 1432 წლის გურაღიძეთა სასისხლო სიგელი)^{14ბ}. ამასვე ადასტურებს შამადავლა დადიან-გურიელის მიერ გაცემული სიგელიც, სადაც წერია: „სხუათა ეპისკოპოსთა საფერხავი მართებს და ამას (იგულისხმება ხობის ეპისკოპოსი – გ.ა.) არა ეთხოვბოდეს“. ხობის მონასტერი პირველად XIII-XIV სს. მოჯნაზე იხსენიება^{14ბ}.

შამადავლა დადიან-გურიელის მიერ განახლებულ იადგარში აღნუსხულია საკუთრივ ხობის მონასტრისა და საეპისკოპოსოს ქონება და სასისხლო პრივილეგიები, რითაც ეს უკანასკნელი გამოჯნულია საკათოლიკოსო ქონებისა და უფლებებისაგან. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება იადგარში შეტანილი ნორმა, რომელიც აწესრიგებს ბაჟის განაწილებას ხობის ეპისკოპოსსა და კათოლიკოსს შორის, აგრეთვე, დადგენილება ხობის ეკლესიაში დაკრძალვისათვის დაწესებული გამოსადების („ნიშანი“) კუთვნილების შესახებ.

ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს იძლევა დავასკნათ, რომ „იადგარის“ ადრესატია ხობის საეპისკოპოსო და მონასტერი.

შამადავლას საბუთი შინაარსის მიხედვით მრავალფეროვანი ინფორმაციის შემცველია. მის ძირითად ტექსტში თავმოყრილია ცნობები საყდრის კუთვნილი ტყის, ადგილ-მამულების, ყმა-გლეხების, საბაჟოებიდან შემოსავლების შესახებ და სასისხლო განწინების დადგენილებანი. ამგვარი სხვადასხვა სახის უფლებებისა და პრივი-

^{14ბ} მეტრეველი, 1962, გვ. 87; კაკაბაძე, სმ, II, 1924, გვ. 119.

^{14ა} მეტრეველი, 1962, გვ. 79; სიჭინავა, ჩიტაია, გვ. 7-8

დეგების ერთ დოკუმენტში ფიქსირება, ერთ იურიდიულ აქტში მათი თავმოყრა იშვიათი მოვლენაა ქართულ დინამიკაში. სტრუქტურის მიხედვით შამადავლას საბუთის ანალოგიურია „ბიჭვინტის იადგარი“¹⁵, რომელშიც შეტანილია სხვადასხვა საბუთებიდან ამოღებული ციტატები¹⁶. ამ ორი დოკუმენტის ტექსტებზე დაკვირვება უჩვენებს, რომ საეკლესიო სენიორიებისათვის ასეთი დოკუმენტის შედგენა გამოწვეული იყო პრაქტიკული მოთხოვნებით. ცნობილია, რომ ეკლესია-მონასტრებში (ისე როგორც დიდგვარიანთა ოჯახებში) საკუთრების უფლების თუ სასისხლო პრივილეგიების დამადასტურებელ იურიდიულ აქტებს დიდად უფრთხილდებოდნენ და სათუთად ინახავდნენ. იშვიათად, მხოლოდ განსაკუთრებულ შემთხვევაში (სამამულო დავა, სარჩელის აღძვრა, სასამართლო პროცესი და ა.შ.) ხდებოდა „ბეჭდით დაბეჭდილი“ დოკუმენტის „განხსნა“. მაგრამ აღნიშნული იურიდიული აქტებით მინიჭებული უფლებების რეალიზაციის (გადასახადების აკრეფა, სისხლის სამართლის დაურევება და ა.შ.) საქმე ხშირად მოითხოვდა ამ აქტებთან ფიზიკურ შეხებას, რაც საფრთხეს უქმნიდა მათს უვნებლად შენახვას. ამის თავიდან ასაცილებლად, დოკუმენტების დაცვა-შენახვის ინტერესებიდან გამომდინარე ყოველდღიური გამოყენებისათვის უნდა შეედგინათ იმგვარი დოკუმენტები, როგორცაა შამადავლას საბუთი და „ბიჭვინტის იადგარი“, სადაც ერთად უყრიდნენ თავს სენიორიის საკუთრების (ადგილ-მამულები, ყმა-გლეხები) თუ პრივილეგიების (შეუვალობა, სასისხლო განაჩენი) დამადასტურებელი და განმრიგებელი სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა მწყალობელთა, შემომწირველთა და შემსყიდველთა

¹⁵ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 176-183.

¹⁶ ანთელავა, 1980, გვ. 59.

მიერ გაცემული იურიდიული აქტების ძირითად შინაარსს ანოტაციების სახით, რომელსაც ამტკიცებდა სააშისო კომპეტენციით აღჭურვილი საერო ხელისუფალი ან საეკლესიო იერარქი და ჰქონდა იურიდიული ძალა.

ყოველივე ამის გათვალისწინებით გასაგები უნდა იყოს შამადავლას საბუთის ინფორმაციული სიჭრელე. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ საკუთრების ამა თუ იმ ობიექტის, აგრეთვე, სასისხლო განაჩენის შესახებ ხობის ტადარს ჰქონდა ცალკე, დამოუკიდებელი სახით არსებული საბუთები შემომწირველის, შემსყიდველის, მწყალობელის ვინაობის, შეწირული ან შესყიდული მამულის მოცულობის (საზღვრების), ყმა-გლეხთა რაოდენობის, ვინაობის, მათი ვალდებულებების, საყდრის პრივილეგიების და ა.შ. აღნიშვნით. სწორედ მათ, ამ ცალკეულ აქტებს ემყარებოდა, მათგან ამოღებული ძირითადი ცნობების ნაკრებს წარმოადგენდა შამადავლას საბუთი და მისი მსგავსი სხვა დოკუმენტები.

საბუთი, რომელიც შამადავლა დადიან-გურიელმა განაახლა, „იადგარის“ სახელწოდებით იხსენიება თვით გამცემის მიერ. „იადგარს“ უწოდებს იმერეთის მეფე ბაგრატ III (1510–1565) ბიჭვინთის საკათალიკოსო საყდრისათვის შეუვალობის მინიჭებისა და სასისხლო განაჩენის დადგენილებების თაობაზე გაცემულ დოკუმენტს¹⁷. ბაგრატისავე ერთ-ერთ სიგელში აღნიშნულია, რომ სოფთხილარის მცხოვრებთა მიმართ ჩადენილი დანაშაულისათვის სისხლის დაურევება „რაც გელათის იადგარშიგან სწერია“, იმის მიხედვით უნდა გადაწყვეტილიყო¹⁸. იმავე მეფის სხვა საბუთებში „იადგარის“ სინონიმია „დავთა-

¹⁷ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 179.

¹⁸ კაკაბაძე, 1921(I), გვ. 179.

რი¹⁹ და „გუჯარი“²⁰. ლევან II დადიანი ზემოთ სხენებულ საბუთში შამადავლა დადიან-გურიელის განსწავლევლ დოკუმენტს „იადგარსაც“ უწოდებს და „სიგელსაც“²¹. კათალიკოსი გრიგოლ ღორთქიფანიძე ბიჭვინთისადმი გაცემულ შეწირულობების საბუთს (1733 წ.) სახელს დებს „სიგელად და იადგარად“²².

საეკლესიო ცხოვრებაში „იადგარი“ სადღესასწაულო საგალობლების კრებულს ერქვა²³. როგორც ზემოთ მოტანილი ცნობებიდან ჩანს, ეს ირანული ენიდან შემოსული სიტყვა, რაც „სამახსოვროს“, „დასახსომებელს“ ნიშნავს²⁴, სხვა ტერმინებთან ერთად (წიგნი, სიგელი, დავთარი, გუჯარი და ა.შ.) დიპლომატიკური ძეგლის აღსანიშნავდაც იხმარებოდა.

ჩემი მიზნებისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება იმის გარკვევას, თუ რაში გამოიხატება შამადავლა ერისთავის დეაწლი ხობის საყდრის წინაშე, უფრო ზუსტად, მისი წვლილი საბუთის ტექსტის ჩამოყალიბებაში. ამასთან დაკავშირებით პასუხი უნდა გაეცეს კითხვას: შამადავლამ „ხოფის ძეგლი იადგარი“ მხოლოდ ხელახლა დაამტკიცა თუ თვითონ შეადგინა იმ სახით, როგორი სახითაც დღეს გვაქვს? ამ თვალსაზრისით საგულისხმოა შემდეგი: საბუთის შესავალში, როგორც ზემოთ ვნახეთ, შამადავლა აცხადებდა, რომ ხობის საყდრის „ძეგლითგანი იადგარი გარყუნილიყო და დაკარგული-

¹⁹ კაკაბაძე, 1921(I), გვ. 179.
²⁰ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 186.
²¹ იქვე, გვ. 210.
²² სამართლის ძეგლები, II, გვ. 734.
²³ კაკაბაძე, 1986, გვ. 205.
²⁴ ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 333.

ყო²⁵. ამასთან დაკავშირებით რაც მან გააკეთა არის ის, რომ „როგორც ძუელად ყოფილიყო, ისრევე გაარიგა“ ანუ ძველი, აწ უკვე გამოსაყენებლად უვარგისი, გაფუჭებული („გარყუნილი“) „იაღგარი“ კვლავ ძველი სახით აღადგინა. შამადავლას მხრიდან „იაღგარის“ აღდგენის დროს რაიმე ცვლილებების (დამატების ან გამოკლების) შეტანის შესახებ მინიშნებაც კი არა გვაქვს. პირიქით, ერთგან შამადავლა ირწმუნება, რომ „მოვიკითხეთ იაღგარი, ძუელთაცა აგრე ეწერა“-ო²⁶. აქედან გამომდინარე უნდა დავასკვნათ, რომ შამადავლა დადიან-გურიელი ხობის საყდრის „ძველი იაღგარის“ მხოლოდ განმაახლებელია და არა შემდგენელი.

ამის შემდეგ, ბუნებრივია, წამოიჭრება შამადავლას საბუთისა და „ძველი იაღგარის“ შინაარსობრივი და ტექსტობრივი მიმართების საკითხი. იმის გათვალისწინებით, რომ შამადავლას მიზანი საყდრის მესაკუთრული უფლებებისა და პრივილეგიების შესახებ არსებული დოკუმენტის განახლება და თავიდან დამტკიცება იყო, მაშინ „ძველი იაღგარის“ შინაარსი (საკუთრების ობიექტების აღწერა, სასისხლო განაჩენი) მას ხელუხლებლად უნდა გადმოეტანა თავის სიგელში, რადგან მისი შეცვლის არავითარი საჭიროება არ არსებობდა. პირიქით კია, იურიდიული აქტის განახლება, უწინარეს ყოვლისა, ხომ

²⁵ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 209. სიტყვა „დაკარგულიყო“ იაღგარს კი არ ეხება (ასეთ შემთხვევაში მისი ტექსტის აღდგენა შეუძლებელი იქნებოდა), არამედ საყდრის იმ უფლებებსა და პრივილეგიებს, რომლებსაც მას „იაღგარი“ უკანონებდა და ამ უკანასკნელის „გარყუნის“ გამო გაუქმების საფრთხე დამუქრებოდა. „ძველი იაღგარის“ ტექსტი, მართალია, დაზიანებული ყოფილა, მაგრამ ისე არა, რომ ტექსტის ამოკითხვა შეუძლებელი ყოფილიყო. ამაზე მიუთითებს შამადავლას სიტყვები: „მოვიკითხეთ იაღგარი, ძუელთაცა აგრე ეწერა“.

²⁶ კაკაბაძე, 1921 (I), გვ. 2

მისი შინაარსის სიზუსტით გადმოცემას გულისხმობდა, რაკი შინაარსი „ძველი იადგარისა“ შამადავლას საბუთში სრულად და უცვლელად უნდა ასახულიყო, ცხადია, ტექსტიც იმავე სიზუსტით უნდა გამეორებულიყო. ადვილი დასაშვებია, რომ ცვლილება შეხებოდა მართლწერას, ზოგიერთი გრაფემის დაწერილობას და ა.შ., მაგრამ ტექსტის ძირფესვიანი გადასხვაფერების მიზეზი და საჭიროება საბუთის განახლებისას (შამადავლას დროს) არ არსებობდა.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, შამადავლა დადიან-გურიელის მიერ ხობის საყდრისადმი გაცემული საბუთი იმავე საყდრის „ძველი იადგარის“ ტექსტის გადანაწერად უნდა მივიჩნიოთ.

აღნიშნული გარემოება მეთოდურად გამართლებულს და პრაქტიკულად შესაძლებელს ხდის „ძველი იადგარის“ ძირითადი ტექსტის აღდგენას შამადავლას საბუთიდან მისი გამოცალკევების გზით.

შამადავლას სიგელის დასაწყისი, როგორც ითქვა, არა მარტო ნაკლულია, არამედ მისგან შემორჩენილი ტექსტის ზოგი სიტყვა დამახინჯებულიცაა. ყველაზე რთული, მაინც, დაკარგული ტექსტის აღდგენაა, თუმცა, არა შეუძლებელი, ვინაიდან ხელთ გვაქვს ლევან II დადიანის ზემოთ არაერთხელ დასახელებული სიგელი. ამ უკანასკნელში, როგორც ითქვა, გადმოცემულია შამადავლას სიგლის დღეისათვის დაკარგული ნაწილის (ე.წ. „სიგელის თავის“) შინაარსი. ეს გარემოება შესაძლებელს ხდის მეტნაკლები სისრულით ვცადოთ შამადავლას სიგლის დაკარგული ნაწილის აღდგენა. ასეთი მცდელობის შედეგი წარმოდგენელია კიდევ წინამდებარე პუბლიკაციაში.

შამადავლას სიგლის შესავალი, ცხადია, საკუთრივ განმარტების დროსაა. სადავოა რომელს მივაკუთვნოთ საბუთის კრულობითი ნაწილი – „ძველ იადგარს“ თუ შამადავლას სიგელს. კრულობითი ნაწილის არსებობა „ძველ იადგარში“ თავისთავად იგულისხმება, მაგრამ ის უცვლელად გადმოიტანა შამადავლას სიგლის შემდგენელმა თუ თვითონაც განავრცო ან შეამოკლა, დღეისათვის ძნელად გასარკვევია. რაც შეეხება შამადავლას საბუთის ძირითად ნაწილს (შესავლისა და სადაო, კრულობითი ნაწილის გამოკლებით) მთლიანად „ძველი იადგარის“ კუთვნილებად უნდა მივიჩნიოთ.

ხობის საყდრის „ძველი იადგარის“ შედგენას, ბუნებრივია, წინ უსწრებდა ცალკეული იურიდიული აქტები მსხულებს წმ.გიორგის ეკლესიის ყმებითურთ, კემხელში, ნოხუდენში ყმა-გლეხების, რიონსა და ხობისწყალზე (ჭალადიდს, ქარიანტას და კემხელს) სანაოსნო ბაჟის, მდინარეების ცუსა და ჭურიას შუა მდებარე ტყის ხობის საყდრის საკუთრებაში გადასვლის შესახებ, აგრეთვე, სასისხლო განაჩენის თაობაზე. თავისთავად იგულისხმება, რომ ეს აქტები სხვადასხვა დროს არის გაცემული. რაღაც ეტაპზე ამ აქტების ძირითადმა შინაარსმა თავი მოიყარა „იადგარში“, რომელიც შამადავლას ერისთავობის დროს უკვე „ძველად“ ითვლებოდა.

„ძველი იადგარის“ დათარიღებისას გასათვალისწინებელია ის გარემოება, რომ ხობის ღვთისმშობლის ტაძარი აშენებულია XIII ს. ბოლოს და XIV ს. დამდეგს²⁷. მაგრამ გამორიცხულად ვერ ჩაითვლება მანამდე ამ ადგილას უფრო ძველი ტაძრის და, შესაბამისად, მონასტრის არსებობა. ცხადია, ტაძრის აგებიდან „ძველი იადგარის“ შედგენამდე არის გაცემული ყველა ის დოკუ-

²⁷ ბერიძე, 1973, გვ. 72-80.

მენტო, რომელიც ცალ-ცალკე ადასტურებდა ტაბრის ზემოთ ჩამოთვლილ ამა თუ იმ უფლებას, რაც, ბუნებრივია, ერთბაშად არ მოხდებოდა და დროის გარკვეულ მონაკვეთს გულისხმობს. ამიტომ „ძველი იადგარი“ ზოგადად XIV ს. შუა წლებსა და მეორე ნახევარში უნდა იყოს შედგენილი.

როგორც ითქვა, შამადავლას საბუთი და მასში ჩართული ხობის „ძველი იადგარი“ მოღწეულია XVII ს. ხელნაწერით²⁸. ლევან II დადიანის სიგელში გადმოღებულია უშუალოდ შამადავლას საბუთის ტექსტი. პირველ ხელნაწერში ტექსტში წარმოდგენილია (განსაკუთრებით შესავალი ნაწილი) დამახინჯებებით. მეორეში ტექსტი გაცილებით უკეთ არის დაცული. თუმცა ორიოდ ხარვეზი ორივეგან გვხვდება, კერძოდ, ერთ-ერთი სიტყვიდან შემორჩენილია ოდენ „ლოდ/ლობ“ გრაფემები, მხეხილვე გლეხების რაოდენობის აღმნიშვნელი სიტყვა არც ერთში არ იკითხება. ეს ადგილები, როგორც ჩანს, ნაკლული ყოფილა შამადავლას საბუთის დედანში უკვე იმ დროისათვის, როდესაც მას განაახლებდა ლევან II დადიანი.

შამადავლას საბუთისა და მასში მოქცეული „ძველი იადგარის“ ტექსტის გამოსაცემად მომზადებისას საფუძვლად აღებულია შამადავლას სიგლის პირი. ამ უკანასკნელის დამახინჯებული და ნაკლული ადგილების გასამართავად და შესავსებად მოხმობილია ლევან II დადიანის სიგლის ჩვენებები²⁹. სქოლიოებში მოტანილი კითხვასხვაობებში A ლიტერი პირველ ხელნაწერს აღნიშნავს, B ლიტერი – მეორეს, ხოლო „კ“ და „დ“ ამ ხელნაწერების პუბლიკაციებს, განხორციელებულს ს.კაკაბაძის და ი.დოლიძის მიერ.

²⁸ სცსსა, 1449-1571.

²⁹ Hd 1551°

განსხვავებული შრიფტით დაბეჭდილია ის მონათხრობები, რომლებიც უშუალოდ შამადავლა დადიანს ეკუთვნის და არა „ხოფის ძველი იადგარის“ ტექსტის შემდგენელს.

ტექსტში გამოყენებულია შემდეგი პირობითი ნიშნები:

- [] აღდგენილი ადგილები B ხელნაწერის მიხედვით.
- () A ხელნაწერში დაკლებული გრაფემების აღდგენა.
- + დამატებული ასო ან სიტყვა
- დაკლებული ასო ან სიტყვა
-] ტექსტის ეს ადგილი ამა თუ იმ ხელნაწერსა და გამოცემაში ასეა წარმოდგენილი.
- { } გამომცემლისეული კონიექტურა.

ტექსტი

(1470–1475) ხოფის ღვთისმშობლის ძველი იადგარის განახლების სიგელი შამადავლა დადიან-გურიელისა

... [ძუელითგანი იადგარი გ(ა)რყუნილიყო და დაკარგულიყო ხოფისა ღ(ვ)თისმშობელისა], {ჩუენ, დადიან-გურიელმან შამანდავლა ახლად გავარიგეთ და} დავამტკიცეთ. ა[შას ჟამსა უღმრთოდ და უსჯულოებად მი(ი)ქცეს აფხაზნი, რომელი აფხაზთა გარყუნეს რჯული და კათალიკოზობა, ხოლო ჩუენ} ჯვარი და ბისონი [და ხატი] კეთილითა შევამკვეთ და დავასვენეთ. და ვარწმუნეთ იერუსალიმისა და ანგიოქისა პატრიარქსა მიხაელს, ჯუართა და ომფორითა კათალიკოზი იოვაკიმ ქრისტეს სა(ფ)ლავისა მარჯუენითა კათალიკოზად დავაყენეთ და საკათო[ლიკოზ]ოდ ესე [საყდარი] გავაჩინეთ.

{ხოფისა ღვთისმშობელისა ესრეთ გავარიგეთ}

თავსა, წ მ ი დ ა გ ი ო რ გ ი მ ს ხ უ ლ ე ბ ი ს ა [მი]სითა¹ შეს(ა)ვალითა და გამოსავალითა, მისითა

*ვირწმუნეთ A.კ. ** სარქითა A.კ. 1 მის B. [თვის]ითა კ.

სამართლიანითა მზღვრითა,² ტყითა, წყლითა და სანადირითა,³ რთოთა, სათევზოთა, [სა]ყანითა,³ უძებრითა და საძებრითა,⁴ რასაც მოგეგლია იხმარებდა იმ რიგითა და წესითა, ვლუხებითა ყოლათა და ჯუარისმტეირთველითა⁵ ბერი ზოსიმე[სითა].

[კ ე მ]ხ ე ლ ს:⁶ გვეგებურია ვაჭრის⁷ შვილები – ბაბადიშა და მისნი ძმანი, კახიაი და ვა[კი]ბედაი. მასთანა⁸ ორნი მაშისძენი: დეისმაჰაი და ნადირია; ორნი ლადარია:⁹ მიქელა და მამისთუალი; წუწუნ(ა)ური მამ[უ]ლი¹⁰ და მარანი, მისითა ტყითა, წყლითა და ეკლესიის კარი[თა]¹¹ და სათევზოთა; კუირია მასხელია მისითა შვილებით; ოთარაი¹² წუწუნავა მისითა მამულითა; ბერია მისითა მამულითა; წყლისპირს ბონია ქრისტეშიაი მისითა მამულითა.

წყლისპირსა ჭ ა ღ ა დ ი დ ს რიონზედან ნახევარი ბაჟი ხოფისა დ(ე)თისმშობელისა არის და ნახევარი კათოლიკოს[ი]ს[ა] [არის].

ქ ა რ ი ა ნ ტ ა ს და კ ე მ ხ ე ლ ს მესამედი წყლის ბაჟი ყოვლად წმიდისა არის.

ნ ო ხ უ დ ე ნ ს ოთხი კუამლი კაცი: ყურუ[ა]¹³ და სხუიტავა, ანდალისშვილი¹⁴ [და]¹⁵ შონია, მათითა მამულითა, ტყითა, წყლითა, [სათევზოთა]¹⁶ და ეკლესიის კართა.

2 სამართლიანითა მზღვრითა] სამსხმოთა...ითა A.კ. 3 საყანითა B.დ. 4 უძებრითა და საძებრითა B.დ.] რასაც მოგეგლია იხმარებდა უძებრითა და საძებრითა A.კ. 5 ჯუარისმტეირთველად A.კ., ჯუარისმტეირთველითა B.დ. 6 კემხელს B.დ. 7 ვაჭრის B.დ.] კაჭრის A.კ. 8 მასთანა B.დ.] მისთანა A.კ. 9 და ნადირია; ორნი ლადარია] და ლადარია ორნი ნადირია A.კ., და ორნი ლადარია B.დ. 10 მამულია B.დ. 11 ეკლესიის კართა B.დ., ეკლესიის კარი A.კ. 12 თათარაი B.დ. 13 ყურუა B.დ. 14 ანდალისშვილი B.დ. 15 და B.დ. 16 სათევზოთა B.დ.

აგრევე, დადიანის სახლის თავი ნიშანი კათოლიკოსისა არის; აგრევე, სხუათა აზნაურისშვილთა ნიშანი; აგრევე.¹⁷ სხუათა ებისკოპოსთა საფერხავი მართებს და ამას არა ეთხოვებოდეს.

აგრევე, ცუს გამოღმა და ჭუირიას წყალს შუა ვინცა [ნა]დირი¹⁸ მოკლას, სევეს ყოვლადწმიდის წინ მოიღებდეს, – ნურავინ დააკლებს!

ქ.აგრევე, ჩუნ, ბაგონმა დადიან-გურიელმან შამანდაულა მოვიკითხეთ იადგარი-ბუელთაცა აგრე ეწერა:

ვინცა ხოფის საყდარსა¹⁹ გარეშემო უპატიობა იკადროს, ანუ გლეხი დაურბიოს,²⁰ ანუ²¹ ჯოგი წაუსხას, ანუ ქურდობა ქმნას, ანუ სასახლეს მოუხდეს²² და გატეხოს,²³ ათი გლეხი დაუურვოს²⁴ საყდარსა.

ვინცა სახოფოსა²⁵ ზედან მოუხდეს, დაარბიოს²⁶ და²⁷ დაწუას²⁸ [...] მესადილე კუამლი²⁹ გლეხი დაუურვოს³⁰ საყდარსა.³¹

[ვინცა უსამართ]ლოდ³² ანუ დაღატითა [საყდრისა] კაცი მოკლას,³³ ორი ზომი სისხლი დაუურვოს.

ვინცა ძმათაგანსა უპატიობა ჰკადროს, ანუ ავინოს ათასი ბოტ[ინატი]³⁴ დაუურვოს.

აგრევე, ჭუირიას და ცუს შუა ტყე და წყალი ყოვლადწმიდისა არის და ნურავინ დააკლებთ.

17 აგრევე A.კ. 18 ნადირი B.დ. 19 საყდარს - A.კ. 20 დაურბიოს] - A.კ. 21 ან] - A.კ. 22 უხდეს A. [მო]უხდეს კ. 23 გატეხოსა A.კ. 24 დაუურვოს A.კ. 25 ვინცა სახოფოს] - A.კ. 26 დარბიოს B.დ. 27 და] - A.კ. 28 დააწუას A.კ. 29 კუამლი] - B.დ. 30 დაუ... A.კ. 31 საყდარსა] - A.კ. 32 ბოდ B.დ. 33 მოუკლან B.დ. 34 ბოტ... A.კ. პოტინატი - B.დ

და ვინ დააკლოს, რ[ისხ]ავსმცა მამა, ძე და სულიწმინდა და ყოვლადწმიდა ღმრთისმშობელი ხოფისა და ყოველნი წმიდანი ღთისანი(ი): მეცისანი და ქუეყანისანი, ხორციელნი და უხორცონი. და ვინცა ამისდა შლად და ქცევად კელყოს, რისხავსმცა ქრისტეს საფლავის მადლი, იერუსალიმს შესლვა, ჯუარცმა, აღდგომა, ნათლისღება, ამაღლება, მეორედ მოსლვა, მთაწმიდა, სინაწმიდანი, მოციქულნი, წინასწარმეტყუელნი, მღდელთმოძღუარნი, მოწამენი, წმიდანი მამანი, მეუდაბნოენი და ქალწულნი, შემცაედების შიშთუილი იუდასი, კეთრი დიოსკორესი, განდგომილება ივლიანესი, ღრჭენა კბილთა და სატანჯველი მხედარისა³⁵ მის უწყალო[დ]სა და ნურათამცა სი- (ნა)ნულით³⁶ ნუ იქნების კსნა სულისა მისისა კელთაგან ჯოჯოხეთისათა, უკუ[ე]თუ სისხლნიცა თჳსნი ქრისტესთვის დასთხიენის, ამინ. დამამტკიცებელნი ამათნი აკუთრეს ღმერთმან. ამინ.

35 მღდარისა A.კ. 36 სინ[ე]ნულით კ.

კვლავ „კათალიკოზთა სამართლის“ დათარიღებისათვის

„კათალიკოზთა სამართალი“ ქართული საეკლესიო სამართლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლია. ის მიიღო აფხაზეთის (დასავლეთ საქართველოს) საეკლესიო კრებამ, რომელსაც უძღვებოდნენ სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი მალაქია და აფხაზეთის კათოლიკოს-პატრიარქი ვედემონი. კრების მუშაობაში მონაწილეობდნენ დასავლეთ საქართველოს ეპისკოპოსები: სვიმონ ქუთათელი, ანტონ გენათელი, ჭყონდიდელი, ბედიელი, მოქველი, ფილიპე დრანდელი, კოზმან ცაგერელი, ზაქარია ხონელი, იოვაკიმ ნიკორწმინდელი, კვირილე ჩაისელი¹.

აღნიშნული საეკლესიო კრებისა და, შესაბამისად, სამართლის წიგნის შედგენის თარიღი დიდი ხანია იპყრობს მკვლევართა ყურადღებას. ვახუშტი ბაგრატიონი კრების მოწვევის თარიღს 1605–1609 წლებს შორის ათავსებს². შემდგომი ხანის ყველა მკვლევარი აღნიშნულ საკითხზე მსჯელობისას, არსებითად, „სამართალში“ მოხსენიებულ კათოლიკოსთა და ეპისკოპოსთა ვინაობისა და მოღვაწეობის დროის შესახებ საკუთარ შეხედულებას ემყარება. ეს შეხედულებები კი ერთმანეთისაგან საკმაოდ განსხვავდებიან.

პ.იოსელიანმა „სამართალში“ მოხსენიებული კათოლიკოსი ვედემონი გააიგივა კათოლიკოს ვედემონ საყვარელიძესთან, რომელიც მისთვის ცნობილ წყაროებში 1667 წელს იხსენიებოდა და „სამართალიც“ ამის მიხედვით დაათარიღა³.

¹ სამართლის ძეგლები, I, გვ. 398.

² ვახუშტი, გვ. 824.

³ იოსელიანი, 1843, გვ. 117.

ვედემონ კათოლიკოსის, ანტონ გენათელისა სვიმონ ქუთათელის წყაროებში მოხსენიების თარიღების გათვალისწინებით მბროსემ დაასკვნა, რომ განსახილველი „სამართალი“ შეუდგენიათ XVI საუკუნეში, 1529–1578 წლებს შორის⁴.

1532 წელს გაცემულ ერთ-ერთ სიგელში იხსენიება ქართლის კათოლიკოსი მალაქია. აქედან გამომდინარე, თ.უორდანიამ „კათალიკოზთა სამართალი“ XVI საუკუნის პირველი ნახევრით დაათარიღა⁵.

იმავვე მეთოდით ს.კაკაბაძემ აღნიშნული საეკლესიო კრების მოწვევისა და სამართლის წიგნის შედგენის დრო XVI საუკუნის 50-იანი წლებით განსაზღვრა⁶.

კ.კეკელიძის აზრით, საეკლესიო კრების ერთ-ერთი თავკაცი, აფხაზეთის კათოლიკოსი ვედემონი არის იგივე აფხაზეთის კათოლიკოსი ვედემონ ჩხეტიძე, რომელიც 1578 წელს გარდაიცვალა. ეს უკანასკნელი, კ.კეკელიძის მოსაზრებით, კათოლიკოსად ეკურთხა 1543 წელს, ხოლო ქართლის კათოლიკოსი მალაქია გარდაიცვალა 1549 წ. აქედან გამომდინარე, მკვლევარი მიიხედავდა, რომ „კათალიკოზთა სამართალი“ შედგენილია 1543-1549 წწ. შორის⁷. ეს თვალსაზრისი გაიზიარეს ი.დოლიძემ⁸ და ივ.სურგულაძემ⁹.

ნ.ქაჯაია ერთ-ერთ გელათური ხელნაწერის ილიტარიონის მონაცემებზე დაყრდნობით ძეგლი 1557-1578 წლებით დაათარიღა*.

⁴ ბროსე, 1856, გვ. 265.

⁵ ქრონიკები, II, გვ. 375.

⁶ კაკაბაძე, 1913 (II), გვ. 10.

⁷ კეკელიძე, 1980, გვ. 605.

⁸ სამართლის ძეგლები, I, გვ. 605.

⁹ სურგულაძე, 1984, გვ. 186.

* ნ.ქაჯაია, 1999, გვ. 336-342.

ა.ტულუშის მოსაზრებით, აღნიშნული „სამართლის“ დასათარიღებლად ყველაზე მნიშვნელოვანია ევდემოს და მალაქია კათოლიკოსების და ანტონ გენათელის მოღვაწეობის სინქრონული პერიოდის გათვალისწინება. მისი აზრით, ქართლის კათოლიკოსი მალაქია მოღვაწეობდა 1532–1549 წლებში, ხოლო ანტონ გენათელი ეკურთხა 1548 წ. ან 1549 წ. აქედან გამომდინარე ა.ტულუში ფიქრობს, რომ საეკლესიო კრება, რომელმაც განსახილველი „სამართალი“ მიიღო, 1548 ან 1549 წელს უნდა გამართულიყო¹⁰.

ფიქრობ, აღნიშნულ მოსაზრებებს სადაოდ ხდის „კათალიკოზთა სამართალში“ მოხსენიებული კათოლიკოსების იდენტიფიკაცია, აგრეთვე, მათი და „სამართლის“ დამამტკიცებელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგია.

ჯერ განვიხილოთ ქართლის კათოლიკოსის მალაქიას ზეობის ქრონოლოგია. მალაქია კათოლიკოსად ეკურთხა 1532 წელს¹¹. მისი გარდაცვალების თარიღად კ.კეკელიძეს მიაჩნია 1549 წელი, რასაც იზიარებენ სხვა მკვლევარებიც¹². ამ მოსაზრებას საფუძვლად დაედო ერთი უთარიღო საბუთი – ლეონ მეფის პირობის წიგნი მალაქია ქართლის კათოლიკოსისადმი, რომელიც თ.ჟორდანიამ 1549 წლით დაათარიღა¹³. მოგვიანებით გაირკვა, რომ აღნიშნული თარიღი მცდარია, საბუთი სინამდვილეში გაცემულია 1532–1534 წლებში¹⁴. ასე რომ, მალაქია კათოლიკოსის გარდაცვალების თარიღად 1549 წლის მიჩნევას საფუძველი აღარ გააჩნია. თარიღიან საბუთებში მალაქია

¹⁰ ტულუში, 2000, გვ. 15.

¹¹ ქრონიკები, II, გვ. 375.

¹² კაჭარავა, 2000, გვ. 90.

¹³ ქრონიკები, II, გვ. 390.

¹⁴ ანოტირებული ლექსიკონი, III, გვ. 16.

კათოლიკოსად უკანასკნელად 1537 წელს იხსენიება¹⁵ უკვე 1540 წლისათვის კათოლიკოსად ჩანს მელქისედეკი¹⁶. ამრიგად, მალაქიას ზეობის ზედა ქრონოლოგიური ზღვარია 1540 წელი. XVI საუკუნეში სხვა ქართლის კათოლიკოსი მალაქიას სახელით წყაროებში არ ჩანს.

„კათალიკოზთა სამართლის“ პრეამბულაში მოხსენიებულია აფხაზეთის კათოლიკოსი ევდემონი. XVI საუკუნის აფხაზეთის კათოლიკოსებს შორის ევდემონის სახელით ორია ცნობილი. ერთი მათგანი 1541 წელს გარდაიცვალა. ამის შესახებ გვაუწყებს გელათის გულანის მინაწერები. ერთ-ერთი მათგანი იუწყება: „სრულ იქმნა რვანი ჳმანი პარაკლიტონნი... ბრძანებითა ქრისტეს მიერ კურთხეულისა აფხაზეთისა კათალიკოს-პატრიარქისა ევდემონისათა“. ამავე გულანის სხვა ადგილას ვკითხულობთ: „...დაიწერა და სრულ იქმნა...ესე...გულანი ქორონიკონისა სკთ (1541 წ. – გ.ა.) ბრძანებითა აფხაზეთისა კათალიკოს-პატრიარქისა ევდემონისათა, რომლისა ჳსენებად და კურთხევად საუკუნოდმცა არს წინაშე უფლისა“¹⁷. როგორც ვხედავთ, პირველი მინაწერი, რომელიც ხელნაწერის გადანუსხვის პროცესშია შესრულებული, ევდემონ კათოლიკოსს ცოცხლად იხსენიებს, მეორე მინაწერი კი, რომელიც გულანის გადაწერის დამთავრების („სრულქმნის“) შემდეგ, 1541 წელსაა გაკეთებული, აღნიშნულ კათოლიკოსს უკვე მიცვალებულად იხსენიებს (სიტყვები „რომლისა ჳსენებად და კურთხევად საუკუნოდმცა არს წინაშე უფლისა“ მხოლოდ მიცვალებულს მიემართება).

ამრიგად, თუ „სამართლის“ პრეამბულაში მოხსენიებული ქართლის კათოლიკოსი მალაქია იგივე 1532–1540

¹⁵ ანოტირებული ლექსიკონი, III, გვ. 16.
¹⁶ იქვე, გვ. 145.
¹⁷ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1964, გვ. 225-226.

წლებში სხვა წყაროებით ცნობილი ქართლის კათოლიკოსი მაღაქიაა, მაშინ იმავე სამართლის პრეამბულაში მოხსენიებული აფხაზეთის კათოლიკოსი ევდემონი იგივე გელათის გულანის 1541 წლის მინაწერში მოხსენიებული აფხაზეთის კათოლიკოსი ევდემონია, მაგრამ ეს უკანასკნელი არ შეიძლება იყოს აფხაზეთის კათოლიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე, რომელიც გარდაიცვალა 1578 წელს, ხოლო კათოლიკოსად ეკურთხა არა 1541 ან 1543 წელს, როგორც ზემოთ აღნიშნული მკვლევარები ფიქრობენ, არამედ 1557 წელს, როგორც თვითონ ევდემონ ჩხეტიძე უთითებს ბიჭვინთის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაში¹⁸. მიუხედავად ამისა, მაღაქია (1532–1540) და ევდემონ (1541) კათოლიკოსების გაიგივება „კათალიკოსთა სამართლის“ მაღაქია და ევდემონ კათოლიკოსებთან, ხოლო ამის საფუძველზე „სამართლის“ დათარიღება XVI საუკუნის 30-იანი წლებით ლოგიკური იქნებოდა, ამას რომ არ ეწინააღმდეგებოდეს „სამართლის“ ტექსტის ბოლოს ხელმოწერილი ე.ი. საეკლესიო კრების მონაწილე ეპისკოპოსების ქრონოლოგია. როგორც ზემოთ ვნახეთ სამართალს ამტკიცებენ: სვიმონ ქუთათელი, ანტონ გენათელი, ფილიპე დრანდელი, კოზმან ცაგერელი, ზაქარია ხონელი, იოვაკიმ ნიკორწმინდელი, კვირილე ცაიშელი, სამი ეპისკოპოსის (ჭყონდიდელის, ბედიელის და მოქველის) სახელი აღნიშნული არ არის.

ფილიპე დრანდელი და კოზმან ცაგერელი სხვაგან არ იხსენიებიან. დანარჩენ ეპისკოპოსთა შესახებ, ასე თუ ისე, ცნობები სხვა წყაროებშიც გვაქვს. სვიმონ ქუთათელი (ჩხეტიძეთა საგვარეულოს წარმომადგენელი) 1519¹⁹

¹⁸ ლომინაძე, 1960, გვ. 90-102.

¹⁹ ვახუშტი, გვ. 810.

თუ 1529 წელს²⁰ ეკურთხა ეპისკოპოსად. ის იხსენიება XVI საუკუნეში შედგენილი გელათის გულანის უთარილო მინაწერშიც²¹. უცნობი რჩება მისი ეპისკოპოსობის დასრულების თარიღი. სვიმონის შემდგომი ხანის ქუთათელი ეპისკოპოსი 1602 წლამდე არ ჩანს (ამ წელს გაცემულ ერთ დოკუმენტში იხსენიება ქუთათელი ბასილი ჩხეტიძე)²². ასე რომ, დღევანდელი ჩვენი ცოდნა სვიმონ ქუთათელის ზეობის ქრონოლოგიის შესახებ განსახილველი სამართლის დასათარიღებლად ფრიად უმნიშვნელოა.

ერთადერთი თარიღიანი წყარო, სადაც ანტონ გენათელი იხსენიება, შედგენილია 1568 წელს²³. ის იხსენიება, აგრეთვე, გელათის ხახულის ღვთაისმშობლის ეკლესიის უთარილო ფრესკულ წარწერებში, ერთ-ერთ მათგანში, იმერეთის მეფესთან, გიორგი მეორესთან ერთად²⁴. ბლომინაძის აზრით, ანტონ გენათელის ეპისკოპოსობის ხანა დაახლოებით 1565–1584 წლები²⁵. მისივე შეხედულებით, ანტონ გენათელის უშუალო წინამორბედი იყო გელათის პირველი ეპისკოპოსი მელქისედეკ საყვარელიძე²⁶, რომელიც ეკურთხა 1519 წელს²⁷ თუ 1529²⁸ წელს. ის მოქმედი ეპისკოპოსია 1548 წლით დათარიღებული სიგლის მიხედ-

²⁰ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 433. ცხოვრება საქართველომსა, 1980, გვ. 42.

²¹ ქრონიკები, II, გვ. 312.

²² ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 470.

²³ ქრონიკები, II, გვ. 410.

²⁴ ლომინაძე, 1955, გვ. 40.

²⁵ იქვე, გვ. 35, 41.

²⁶ იქვე.

²⁷ ვახუშტი, გვ. 810.

²⁸ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 433; ცხოვრება საქართველომსა, 1980, გვ. 372.

ვით²⁹. მეღიქსედეკ გენათელი იხსენიება გელათის მშობლის ეკლესიის ფრესკულ და ლაპიდარულ წარწერებში, ერთ-ერთ მათგანში, იმერეთის მეფესთან, ბაგრატ მესამესთან ერთად³⁰, გელათის სამღვდელმთავრო კვერთხის წარწერაში, აქაც ბაგრატ მესამესთან ერთად³¹. აგრეთვე, გელათის საწინამძღვრე ჯვრის ზურგის წარწერაში³². აღნიშნული წარწერები უთარიღოა. ზემოთ მოტანილი მასალა (თარიღიანიც და უთარიღოც) გვიჩვენებს, რომ მეღიქსედეკ გენათელი იმერეთის მეფის ბაგრატ III-ის (1510–1565 წწ.) თანამედროვეა, ანტონ გენათელი კი – გიორგი მეორისა (1565–1583 წწ.). აქედან გამომდინარე, ბლომინადის მიერ შემოთავაზებული ქრონოლოგია, როგორც თვითონ თვლის, მიახლოებითია. ამიტომ არ არის გამორიცხული, რომ ანტონ გენათელის ეპისკოპოსობა ბაგრატ III-ის მეფობის ხანაში დაწყებულიყო ან მეღიქსედეკ საყვარელიძის ეპისკოპოსობა გიორგი II-ის მეფობის ხანაშიც გადმოსულიყო.

გიორგი II-ის თანამედროვე გენათელ ეპისკოპოსთა ქრონოლოგიის საკითხთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს აღნიშნული მეფის მიერ კლიაშვილ-შალიკაშვილისადმი ბოძებული წყალობის სიგელის ერთი ცნობა. აღნიშნული სიგელი უთარიღოა. საბუთის დათარიღება მასშივე მოცემული ისტორიული რეალიების მიხედვით მოგვცა შ.ბურჯანაძემ. სიგელში მეფე გიორგი მიმართავს კლიაშვილს: „[საათა]ბაგოდან რომ წამოვედით, შენ თან წამოგვეყვით შენის ცოლითა და შვილით“³³, შ.ბურჯანა-

²⁹ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 260.

³⁰ ლომინაძე, 1955, გვ. 34-35.

³¹ ნიკოლეიშვილი, 2001, გვ. 33.

³² ჩუბინაშვილი, 1971, გვ. 170.

³³ ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 17.

ძის აზრით, გიორგი მეფე საათაბაგოდან დაბრუნდა 1562 წელს³⁴. სიგელში იხსენიება გიორგი მეფის თანამეგობარ ხედრე დედოფალი რუსუდან, რომელიც მეფემ შვირთო 1563 წელს საბუთი დაწერილია ამის შემდეგ, დაახლოებით, 1563–1564 წლებში – აღნიშნავს შ.ბურჯანაძე. რუსუდანის გადედოფლების თარიღად ვახუშტი ბაგრატიონი მართლაც 1563 წელს უჩვენებს³⁵, მაგრამ არც ერთ წყაროში არ დასტურდება გიორგი იმერთა მეფის საათაბაგოში ლაშქრობა 1562 წელს. ვახუშტი ბაგრატიონი იმერთა მეფის, გიორგის სამცხეში ლაშქრობას 1553 წლით ათარიღებს³⁶. მართალია ამ დროს გიორგი ჯერ კიდევ მეფე არ იყო, მაგრამ ვახუშტი მისი მეფეების თარიღად 1548 წელს მიიჩნევს და, აქედან გამომდინარე, გიორგის უფლისწულობის დროინდელ ლაშქრობას მისი მეფობის ხანის ფაქტად წარმოგვიდგენს. როგორც ირკვევა გიორგი ამ ლაშქრობის დროს მამის, ბაგრატ III-ის თანამოსაყდრე უნდა ყოფილიყო.

სიგელის შედგენის უკიდურესი ქვედა ზღვარი შ.ბურჯანაძის მიერ მოტანილი რუსუდანის გადედოფლების თარიღია – 1563 წელი.

საბუთის მიხედვით, გიორგი უფლისწულს სამცხე-საათაბაგოდან იმერეთში გადმოჰყვლიან კლიაშვილები. გიორგი უფლისწულმა სამცხე-საათაბაგოში, როგორც ითქვა, 1553 წელს ილაშქრა. კლიაშვილებიც, ამ დროს გადმოჰყვნენ მას იმერეთის სამეფოში. სიგელში აღნიშნულია, რომ კლიაშვილები გიორგიმ დაასახლა სვიმონეთში, სადაც წინამძღურის გონადისეული მამული, სოფლის ეკლესიის დეკანოზობა და თემის უფროსობა უბოძა.

³⁴ ისტორიული დოკუმენტები, 1959, გვ. 17.

³⁵ ვახუშტი, გვ. 716.

³⁶ იქვე.

ეს ყველაფერი ცხადია კდიაშილების იმერეთში მოყვანის ახლო ხანებში მოხდებოდა. შემდეგ სიგელის გამცემი მოგვითხრობს, რომ „ოთხი პატრიარქი გადმომყვა და მირჩიეს, რატომ ერთი ეპისკოპოსი შენს სასაფლაოზედ არ ზისო: აბაშიძე გენათლად დაესვი, შენ (კდიაშილი - გ.ა.) გენათელს მიგაბარე და ჩემათ საჯუროთ ჯვარწითელად (sic) დაგაყენე... ეს წყალობა ამდონი ამისათვის გიყავით, რომ ჩვენი თანგარდმოყოლილი იყავი და სადაც დაგსაქმე - ან ყაენთან და ან ხონთქართან - ყოვლგან კარგის საქმობით მომიხვედი“.

როგორც ვხედავთ, გენათლად აბაშიძის დასმა და კდიაშილის ჯვარისმტვირთველად დაყენება ერთდროულად ხდება. ეპისკოპოსის „დასმა“, როგორც წესი, მეფის პრეროგატივაა, ამიტომ გიორგი უფლისწული ამას თანამოსაყდრეობის პერიოდში ვერ შეძლებდა, ე.ი. აღნიშნული ფაქტები (აბაშიძის გენათლად „დასმა“ და კდიაშილის ჯვარისმტვირთველად დადგენა) ხდება უკვე მისი დამოუკიდებელი მეფობის ხანაში - 1565 წლის შემდეგ. საბუთის შედგენის დროის განსაზღვრისას უნდა გავითვალისწინოთ ისიც, რომ კდიაშილს მეფე ელჩად აგზავნის ხან ირანში, ხან თურქეთში, რასაც გარკვეული დრო დასჭირდებოდა. ასე რომ, აღნიშნული სიგელის 1563-1564 წლებით დათარიღებას მყარი საფუძველი არ გააჩნია. ის გაცილებით გვიან ჩანს შედგენილი, მაგრამ არაუგვიანეს 1578 წლისა (ამ წელს გარდაიცვალა საბუთში მოხსენიებული რუსუდან დედოფალი)³⁷. ასეთ ვითარებაში ძნელია გარკვევით ითქვას, აღნიშნულ სიგელში მოხსენიებული გენათელი აბაშიძე ანტონის წინამორბედი თუ შემდგომი. ან გენათელი აბაშიძე ხომ არ არის იგივე ანტონ გენათელი?

³⁷ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 521.

ზაქარია ხონელი იხსენიება ხონის წმინდა გიორგის საკათედრო ტაძრის საწინამძღვრე ჯვრის უთარილო წარწერაში, რომელიც მასშივე მოხსენიებული იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის ზეობით თარიღდება³⁸. ე.ი. 1565–1583 წლებით. წარწერაში მოხსენიებული ხონელი ეპისკოპოსი ზაქარია ჩხეტიძე, ეთაყაიშვილის აზრით, „კათალიკოზთა სამართლის“ ერთ-ერთი დამამტკიცებელი ზაქარია ხონელი უნდა იყოს³⁹. ზაქარია ხონელის წინამორბედთა შორის ცნობილია ხონის პირველი ეპისკოპოსი მანუელ ჩხეტიძე, რომელიც 1519 წელს თუ 1529 წელს აკურთხეს⁴⁰. ის მოგვიანებით, 1544 წელს⁴¹ ახალდაარსებული კათედრის, ნიკორწმინდის ეპისკოპოსია. წყაროებიდან არ ჩანს, მანუელ ჩხეტიძის შემდეგ ვინ დაიკავა ხონის კათედრა, მაგრამ შესაძლოა, ეს ზაქარია ჩხეტიძე ყოფილიყო. ასეა თუ ისე, ხონის ეპარქიაში მისი მღვდელმთავრობის დაწყებისა და დასრულების ზუსტი თარიღების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით.

იოვაკიმ ნიკორწმინდელი განსახილველი სამართლის გარდა, სხვაგან არ იხსენიება. XVI საუკუნის ნიკორწმინდელების შესახებ ცნობები მეტად მწირია. კათედრა შეიქმნა 1544 წელს. პირველი ნიკორწმინდელი ეპისკოპოსი, როგორც ითქვა, იყო მანუელ ჩხეტიძე, რომელიც ამ ხარისხში ჩანს 1548 წელსაც⁴². 1559 წლის ოქტომბრით დათარიღებულ ერთ საბუთში ნიკორწმინდელად იხსენიება დავით საყვარელიძე⁴³.

³⁸ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 278.

³⁹ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 279.

⁴⁰ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 433. ცხოვრება საქართველომისა, 1980, გვ. 42.

⁴¹ ქრონიკები, II, გვ. 379.

⁴² კაკაბაძე, 1912, გვ. 4-5.

⁴³ სამართლის ძეგლები, III, გვ. 263.

ნიკორწმინდელი ამბროსე იხსენიება იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის (1510–1565) მიერ გაცემულ ერთ უთარღო სიგელში⁴⁴. ნიკორწმინდის ეკლესიის დასაველეთის ეკვდრის კედელში ჩაშენებული ქვის წარწერა იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის ხანაში (1565–1583 წწ.) იხსენიებს ნიკორწმინდელ მელქისედეკ საყვარელიძეს⁴⁵. 1591 წელს იმერეთის მეფის, ლევანის მიერ გაცემულ საბუთში დასახელებულია ნიკორწმინდის მთავარეპისკოპოსი ამბროსე ბაქრაძე⁴⁶. ძნელი სათქმელია, ნიკორწმინდის მთავარეპისკოპოსი ამბროსე, ბაგრატ III-ის თანამედროვე და ნიკორწმინდელი ამბროსე ბაქრაძე, ნახსენები 1591 წლის საბუთში, ერთი და იგივე პიროვნებაა თუ სხვადასხვა. მათ შორის კიდევ ნიკორწმინდელად მელქისედეკ საყვარელიძე ჩანს. გაურკვეველია ნიკორწმინდელი მელიქსედეკ საყვარელიძის და გენათელი მელიქსედეკ საყვარელიძის მიმართებაც.

„კათალიკოზთა სამართლის“ დამამტკიცებელი იოვანკიძე ნიკორწმინდელი, ცხადია, პირველი ნიკორწმინდელის, მანუელ ჩხეტიძის შემდგომი მღვდელმთავარია, მაგრამ ვერ ღვინდება მისი რიგითობა XVI საუკუნის ნიკორწმინდელეებში.

ცაიშელი კირილე ჟვანიძე იხსენიება ცაიშის საწინამძღვრე ჯვრის წარწერაში ლევან I დადიანთან ერთად⁴⁷. იგივე კირილე ჟვანიძე, უკვე ცაიშელ-ბედიელი მიტროპოლიტის ხარისხში იხსენიება ილორის წმინდა გიორგის ხატისა და მისი ჩასასვენებლის წარწერებში გიორგი დადიანთან, მის თანამეცხედრესთან და შვილთან

⁴⁴ კაკაბაძე, 1912 (II), გვ. 10.

⁴⁵ კაკაბაძე, 1929, გვ. 103.

⁴⁶ კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 34.

⁴⁷ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 177.

ერთად⁴⁸. აღნიშნული წარწერები უთარიღოა. პირველი მათგანი შესრულებულია 1556-1572 წლებში, მეორე კი 1579-1582 წლებში⁴⁹. ასე რომ, კირილე ჟვანიძე, იგივე „კათალიკოზთა სამართლის“ ხელმძღვერი „კვირლე ჩაისელი“ მოღვაწეობდა XVI საუკუნის 50-იან - 80-იან წლებში.

როგორც ვხედავთ, „კათალიკოზთა სამართლის“ დამამტკიცებელი (ხელმძღვერი) ეპისკოპოსების ზეობათა შესახებ დღეისათვის ხელმისაწვდომი წყაროები „სამართლის“ შედგენის კონკრეტული თარიღის დადგენის საშუალებას არ იძლევა. არც იმის განსაზღვრა ხერხდება, რომელი მეფის, ბაგრატ III-ის თუ გიორგი II-ის ხანაში იქნა მოწვეული საეკლესიო კრება, რომელმაც მიიღო აღნიშნული „სამართალი“.

შესაძლებელია განისაზღვროს „სამართლის“ შედგენის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი, ესაა 1548 წელი, როდესაც პირველ გენათელად ჯერ კიდევ მელქისედეკ საყვარელიძეა, აგრეთვე, პირველ ნიკორწმინდელად მანუელ ჩხეტიძე და არა „სამართლის“ დამამტკიცებელი ანტონ გენათელი და იოაკიმე ნიკორწმინდელი. აქედან გამომდინარე, „სამართლის“ პრეამბულაში მოხსენიებული ქართლის კათოლიკოსი მაღაქია არ შეიძლება იყოს ჩვენთვის სხვა წყაროებით ცნობილი მაღაქია I, რომლის კათოლიკოსობა, როგორც ვნახეთ, არ გადმოსცილდება 1540 წელს. აგრეთვე, იქვე მოხსენიებული აფხაზეთის კათოლიკოსი ვედემონი არ შეიძლება იყოს ის ვედემონი, რომელიც გარდაიცვალა 1541 წელს, ვინაიდან დოკუმენტურად მტკიცდება, რომ მათი მოღვაწეობის პერიოდს სცილდება „სამართლის“ ორი დამამტკიცებელი ეპისკო-

⁴⁸ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 195
⁴⁹ იხ. აქვე, გვ. 185-187.

პოსის, ანტონ გენათელისა და იოაკიმე ნიკორწმინდელის
კურთხევის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი (1548 წელი).

ამრიგად, „კათალიკოზთა სამართლის“ დასათარი-
ღებლად ერთადერთი საიმედო საყრდენი, ჯერჯერობით,
ევდემონ ჩხეტიძის კათოლიკოსობაა, რაც 1557–1578 წლებ-
ში თავსდება.

ცაიშის საეპისკოპოსო კათედრა ერთ-ერთი უძველესია საქართველოში, მისი არსებობა VII საუკუნეში უკვე ფაქტია. ღვთისმსახურების აღსასრულებლად ამ სასულიერო ცენტრის საგანძურსა და წიგნთსაცავში მრავალი წმინდა ჯვარ-ხატი და წიგნი ინახებოდა, რომელთა შორის იყო გულანიც.

გულანის სახელწოდებით ცნობილია ქართული საეკლესიო ლიტურგიული კრებულები, სადაც თავმოყრილია მართლმადიდებელ ეკლესიაში ყველა დღისა და დღესასწაულისათვის დადგენილი საკითხავები: სახარება, საქმე მოციქულთა, მოციქულთა ეპისტოლენი, საგალობლები, ფსალმუნები, სვინაქსარი, მარხვანი, ზატიკი და ა.შ. ასეთი შედგენილობის კრებული ორიგინალური ქართული მოვლენაა. ის მხოლოდ ქართულ ეკლესიაში გვხვდება და არ გააჩნია არც ერთ სხვა ეკლესიას. გულანი, ჩვეულებრივ, უშველებელი მოცულობის წიგნია, რომლის დამზადება დიდ დროსა და ხარჯებს მოითხოვდა. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ მისი შექმნა მხოლოდ მდიდარ, ფინანსურად უზრუნველყოფილ, დიდ სამონასტრო და საეპისკოპოსო ცენტრებს შეეძლო¹.

ცაიშის გულანი, რომელიც 1923 წლიდან ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა ფონდში ინახება, როგორც მისი სხვა „სეხნიები“ უზარმაზარი ფოლიანტია. ის შეიცავს ორივე მხარეზე დაწერილ 1131 სხვადასხვა ქალაქის ფურცელს (ზომები 29,5X24). ხელნაწერი რესტავირებულია 1989–90 წლებში საქართველოს მეცნიერე-

* გამოქვეყნდა: სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრის წელიწადუელი, II, 2006.

¹ ბაქრაძე, 1987, გვ. 186; კეკელიძე, 1980, გვ. 585.

ბათა აკადემიის კ.კეკელიძის სახ.ხელნაწერთა ინსტიტუტის ლაბორატორიაში.

ცაიშის გულანში შეტანილია: 1. სახარება-სამოციქულო (1r-77v), 2. თვენი (77v-87r); 3. სახარება-სამოციქულო სამსგეფსონი (87v-91v); 4. სახარებანი აღდგომისანი საცისკრონი ათორმეტნი (92r-93r); 5. დასდებელნი აღდგომისანი კვირიაკესა (95r-128v); 6. პარაკლიტონი (129r-210r); 7. მარხვან-ზატიკი (211r-515r); 8. თვენი (516r-1095v); 9. მეტაფრასი (1096r-1103v); 10. ფსალმუნი (1104r-1129r).

ხელმოწერის აშიებსა და ბოლო დაუწერელ ფურცლებზე მითავსებულია ისტორიული შინაარსის ფრიად საინტერესო მინაწერები. ინფორმაცია ცაიშის გულანის შესახებ და მისი რამდენიმე მინაწერის ფრაგმენტი კომენტარებითურთ სამეცნიერო ლიტერატურაში პირველად თ.კორდანიამ შემოიტანა².

ცოტა ხნის შემდეგ (1910 წ.) სამეგრელოში სიძველეთა შესასწავლად მოგზაურობისას აღნიშნული გულანი დაუთვალიერებია ე.თაყაიშვილს. როგორც თვითონ აღნიშნავს, დიდი მოცულობის ხელნაწერის საფუძვლიანი გაცნობის დროს მას არ ჰქონია, რის გამოც მინაწერთა მხოლოდ ერთი ნაწილის გადმოღება მოუხწრია, რომლის ტექსტები, მოგზაურობის ანგარიშთან ერთად გამოაქვეყნა 1913 წელს³.

ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერთა წიგნების, მათ შორის, ცაიშის გულანის სრული აღწერილობა ამ ოცდაათი წლის უკან, როგორც ახლახან გავიგე, შეუდგენიათ კ.კეკელიძის სახ.ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომლებს თ.ბრეგვაძეს და ლ.კახაბრიშვილს.

² ქრონიკები, II, გვ. 356.
³ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 188-192.

აღნიშნული ნაშრომი, რომელიც იმავე ინსტიტუტში ინახება, ელოდება გამოქვეყნებას.

თ.ჟორდანიას აზრით, ცაიშის გულანი დაიწერა 1525 წლის ახლო ხანებში. ის კრებულის ერთ-ერთი გადამწერის ანდერძის ფრაზას: „გურიელის ძმის კარის მწირველი“ ასე კითხულობს: „გურიელის მამიას კარის მწირველი“, ხოლო ამ მამიას (ტექსტში ფაქტიურად არარსებულს) აიგივებს იმ მამია გურიელთან, რომელიც სხვა წყაროების მიხედვით, 1533 წელს დაიღუპა ჯიქებთან ბრძოლაში. თ.ჟორდანიას ერთ-ერთი დაზიანებული მინაწერის საფუძველზე გულანის განმარტებლად ლევან II დადიანი (1611–1657) მიიჩნია⁴. ქვემოთ დავინახავთ, არც ერთი ეს მოსაზრება სიმართლეს არ შეეფერება.

ეთაყაიშვილს, მართალია, გულანის დათარიღების საკითხი პირდაპირ არ დაუსვამს, მაგრამ ამასთან კავშირშია მის მიერ დართული კომენტარები მინაწერებში მოხსენიებული ისტორიული პირების ვინაობისა და ქრონოლოგიის გარკვევას რომ ისახავს მიზნად⁵, მაგრამ ამ კომენტარების მიხედვით კრებულის შედგენის დროის განსაზღვრა ერთობ ძნელია.

აღნიშნულ გულანს გაკვრით შეეხო კკრიგოლია. „ჩვენი დაკვირვების თანახმად, აღნიშნავს მკვლევარი, ის მანია ლიპარტიანის ქალის თაოსნობით გადაუწერიათ XVI საუკუნის ბოლოს“⁶. ქვემოთ დავრწმუნდებით, რომ მანია ლიპარტიანი ამ საქმის მონაწილე იყო, მაგრამ თაოსანი არა.

ეთაყაიშვილის პუბლიკაციამ ფართოდ გაუღო კარები ცაიშის გულანის ისტორიული შინაარსის მინაწერებს,

⁴ ქრონიკები, II, 365.

⁵ ეთაყაიშვილი, 1913, გვ. 190.

⁶ გრიგოლია, 1953, გვ. 53.

უპირატესად, პოლიტიკური ისტორიის კვლევის სფეროში მაგრამ, ამ პუბლიკაციის შემდეგ საკუთრივ გულანის მანუსკრიპტული ისტორიის საკითხებით (შედგენის დრო, ადგილი, დამკვეთ-მომკვებელი, ადგენა-განახლება და ა.შ.) არაფერია დაინტერესებულა. არადა, მათი შესწავლის შედეგები მეთოდური საფუძველია მინაწერების მართებული გამოყენებისათვის.

გულანის და მისი მინაწერების ტექსტებზე მუშაობისას აღმოჩნდა, რომ მინაწერების ერთი ნაწილი შეუმჩნეველი დარჩენილა ე.თაყაიშვილისათვის (ასეთი შესაძლებლობების შესახებ ის მკითხველებს აფრთხილებდა კიდევც), მათ შორის, ისეთი მინაწერებიც, რომელთაც უშუალო კავშირი აქვთ ზემოთ აღნიშნული საკითხების შესწავლასთან. ყოველივე ამან გადაამაწყვეტინა სიტყვის დაძვრა ამ საკითხების გარშემო და ზოგი მინაწერის სრულად გამოქვეყნება.

გულანის შედგენისა და მისი შემდგომი თავგადასავლის გარკვევა დამოკიდებულია მის მინაწერებში მოხსენიებული იმ ისტორიული პირების იდენტიფიკაციასა და ქრონოლოგიის დადგენაზე, რომლებიც ამა თუ იმ კუთხით დაკავშირებულნი არიან ხელნაწერის შექმნასთან.

მინაწერების მიხედვით, გულანის გადამწერი არიან: გაბრიელ ნინიძე, იოანე სვიმონის ძე, მათეოს წინამძღვარი, ლაზარე⁷, მათე კომბაიძე⁸. მათ შორის ერთ-ერთი, კერძოდ, გაბრიელ ნინიძე, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, გულანის ხელნაწერზე მიტროპოლიტ მაქსიმე ცაიშელის ბრძანებით იღწვის. ამასთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს მინაწერები ერთი უთარილო გულანისა, რომელიც დ.ბაქრაძეს უნახავს არქეოლოგიური მოგზაურობის დროს

⁷ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 190.

⁸ ცაიშის გულანი, გვ. 189-190.

(1873 წ.) გურიის სოფელ ერკეთში, მთავარანგელოზის ეკლესიაში. ეს გულანი გადაუწერიათ ჩაქვში ბიჭვინთის კათოლიკოსის, ეფთვიში საყვარელიძის დაკვეთით ცაიშის ღვთისმშობლის საეპისკოპოსო საყდრისათვის და იმავე კათოლიკოსს შეუწირავს მაქსიმე ცაიშელის ეპისკოპოსობის დროს. როგორც ხელნაწერის მინაწერებიდან ჩანს, მისი გადამწერნი ყოფილან იოანე სვიმონის ძე, გაბრიელი, ივანე ჩხატარაიშვილი, ნათანაულ კარგარეთელი⁹. მათგან ჩემს ყურადღებას იპყრობს პირველი ორი. მათი ვინაობა ემთხვევა ცაიშის გულანის გადამწერებისას (იოანე სვიმონის ძე და გაბრიელ ნინიძე). აქ დროებით წერტილი დავსვათ და გადავიდეთ ცაიშის გულანის მინაწერებში მოხსენიებული მაქსიმე ცაიშელის იდენტიფიკაციაზე.

ცაიშის გულანის ერთ-ერთი მინაწერი, რომელიც დღემდე არ გამოქვეყნებულა, იუწყება, რომ „დასრულდა წყობა-წებად და ღვსვა (გულანისა – გ.ა.)... ხელითა ფრიად ცოდვილისა გაბრიელ ნინიძისათად, ბრძანებითა ცაიშელის მიტროპოლიტი ბატონის მაქსიმესითა. მრავალმცა არიან წელნი და ჟამნი ცხოვრებისა მათისანი“ (იხ. აქვე, მინაწ. №3), როგორც ვხედავთ, გაბრიელ ნინიძე ხელნაწერზე მუშაობდა ცაიშელი მიტროპოლიტის მაქსიმეს ბრძანებით. აღნიშნული გულანის სხვა მინაწერებში იხსენიება ამავე სახელის მქონე ცაიშელი მიტროპოლიტი, გვარად ციხისთავი. თებერვლის თვის საგალობლების ბოლოს მოთავსებულ მინაწერში ვკითხულობთ: „დაესრულა ფებერვალი სრულიად მისითა განგებითა... აღიდე აქა და საუკუნოსა ბატონი ცაიშელი მიროპოლიტი მაქსიმე ციხისთავი“ (იხ. აქვე, მინაწ. №6). სხვა მინაწერში ნათ-

⁹ ბაქრაძე, 1987, გვ. 187.

ქვაშია: „...ვიძიე [გულანი დამპალი], დიდ(ი)სად დადიანის[ა უკანით უკმარ და გაუკეთებელი] და იგი უგულბელი. ჰელფეყავნ, მე, ცაიშელმან [მიტროპოლიტ]მან მაქსიმე ციხისთავმა ვიგულე და ვიგულისმოდგინე გაკეთებად ამა... გულანის...“ (იხ. აქვე, მინაწ. №7). ცაიშელი მაქსიმე ციხისთავი სხვა წყაროებშიც იხსენიება, კერძოდ, ბიჭვინთის კათოლიკოსის გრიგოლ ლორთქიფანიძის მიერ 1706 წ. და 1712 წ. გაცემულ სიგელებში, რომელთა მიხედვით, მაქსიმე ციხისთავი ცაიშის ეპისკოპოსი ყოფილა დავით ნემსაძისა (1673–1696) და გრიგოლ ლორთქიფანიძის (1696–1742) კათოლიკოსობის ხანაში¹⁰. ეთაყაიშვილის აზრით, ცაიშელი მაქსიმე ციხისთავი და ერკეთის გულანში მოხსენიებული ცაიშელი ეპისკოპოსი მაქსიმე ერთი და იგივე პირია, რომელიც ცაიშის კათედრას განაგებდა მალაქია გურიელის კურთხევაამდე, რაც, მისი აზრით, მოხდა 1605 წ.¹¹ ასეთ გაიგივებას გამორიცხავს ის ფაქტი, რომ მაქსიმე ციხისთავი, როგორც ზემოთ ვნახეთ, ცაიშელად იჯდა XVII ს. ბოლო მესამედსა და XVIII ს. დასაწყისში და ის ვერ იქნებოდა XVII ს. დასაწყისში მოღვაწე მალაქია გურიელის წინამორბედი, ვერც ეფთვიმე საყვარელიძედ ცნობილი კათოლიკოსის თანამედროვე. ერკეთის გულანის მინაწერი კი ერთაზროვნად აცხადებს მაქსიმე ცაიშელს ეფთვიმე საყვარელიძის თანამედროვედ. ასეთ ვითარებაში უნდა ვაღიაროთ, რომ ერკეთისა და ცაიშის გულანების მინაწერებში მოხსენიებული მაქსიმე ცაიშელი, ეფთვიმე საყვარელიძის, გაბრიელ ნინიძის, იოანე სვიმონის ძის თანამედროვე და ცაიშელი მაქსიმე

¹⁰ კაკაბაძე, I, 1921, გვ. 91; კეკელია, 2000, გვ. 156.

¹¹ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 190.

ციხისთავი სხვადასხვა პიროვნებებია და მათი გაიგივება მართებული არ არის¹².

ამრიგად, ცაიშის გულანის მინაწერში მოხსენიებული მაქსიმე ცაიშელი, რომლის ბრძანებით მუშაობენ გაბრიელ ნინიძე და იოანე სვიმონის ძე ხელნაწერის გადანუსხვაზე და ერკეთის გულანის ანდერძში მოხსენიებული მაქსიმე ცაიშელი, რომლის მოღვაწეობის ხანაში გაბრიელ და იოანე სვიმონის ძე წერენ აღნიშნულ გულანს კათოლიკოს ეფთვიძე საყვარელიძის დაკვეთით, ერთი და იგივე პირია.

ხსენებული მაქსიმე ცაიშელის მოღვაწეობის დროის გასარკვევად საჭიროა კათოლიკოს ეფთვიძე საყვარელიძის ზუსტი იდენტიფიკაცია. ეფთვიძე საყვარელიძე ორი იყო. პირველი კათოლიკოსად იჯდა 1578–1616 წლებში, ხოლო მეორე 1669–1673 წლებში¹³. დ.ბაქრაძის აზრით, ერკეთის გულანის დამკვეთი კათოლიკოსი ეფთვიძე მოღვაწეობდა XVII ს. მეორე ნახევარში¹⁴. ე.ი. მას მხედველობაში ჰყავს ეფთვიძე II. თუ რომელი ეფთვიძე კათოლიკოსის თანამედროვე იყო მაქსიმე ცაიშელი, ამის დადგენაში გვეხმარება ცაიშის გულანის ერთი მინაწერი, რომლის თანახმად ლევან II დადიანის ხელმწიფობის და ნესტან-დარეჯანის დედოფლობის ხანაში (1622–1639) ცაიშის გულანის არსებობა უკვე ფაქტია (იხ. აქვე, მინაწერი, №5). აქედან გამომდინარე, გამორიცხებულია, რომ აღნიშნული გულანის დამკვეთი კათოლიკოსი ეფთვიძე II-ის თანამედროვე ყოფილიყო ქრონოლოგიური შეუთავსებლობის გამო. მაშასადამე, მაქსიმე ცაიშელი კათოლიკოს ეფთვიძე I საყვარელიძის დროს ანუ 1578–1616 წლებს შორის იჯდა

¹² კეკელია, 2000, გვ. 78.

¹³ ლომინაძე, 1954, გვ. 133; ლომინაძე, 1966, გვ. 186.

¹⁴ ბაქრაძე, 1987, გვ. 188.

ეპისკოპოსად. მისი მღვდელმთავრობის ქვედა ქრონოლო-
გიური ზღვარია 1578 წ. (ეფთვიმი I-ის აღსაყდრების თა-
რიდი), ზედა ზღვარი 1612 წელი, როდესაც უკვე ცაიშის
ეპისკოპოსად მალაქია გურიელი იჯდა¹⁵. მაქსიმე ცაი-
შელის მოღვაწეობის ქრონოლოგიის ამგვარ განსაზღვრას
ადასტურებს მანია ლიპარტიანის ცხოვრების წლებიც. ამ
ქალბატონის „ხელის წყობით“ უხვად უსარგებლოა გუ-
ლანის ერთ-ერთ გადამწერს გაბრიელ ნინიძეს. მანია
ლიპარტიანი კრებულის განსრულებას ვერ მოსწრებია.
სამეცნიერო ლიტერატურაში დადგენილია, რომ მანია
ლიპარტიანი XVI ს. ბოლო მესამედში მოღვაწეობდა¹⁶,
ხოლო გარდაიცვალა ცაიშის გულანის გადანუსხვის დამ-
თავრებამდე.

გულანის ერთი მინაწერი, რომელიც გაბრიელ ნინი-
ძის ხელითაა შესრულებული და ხელნაწერის თანადრო-
ულია, იხსენებს გიორგი ლიპარტიანს, მის თანამეცხედ-
რეს ანა დადიანს და მათს მცირეწლოვან ძეს, ვამეყს¹⁷.
დიდი ხანია გარკვეულია, რომ აქ დასახელებული გიორ-
გი ლიპარტიანი სხვა წყაროებით კარგად ცნობილი სა-
ხელმწიფო მოღვაწეა XVII საუკუნის დასაწყისის ოდიშის
სამთავროში. ის იყო მთავრის მამია IV დადიანის (1573–
1578, 1582–1595) ძე, მანუხარ I-ის (1595–1611) ძმა და ლევან
II-ის ბიძა და რეგენტი 1611–1614 წლებში, დადიანთა დი-
ნასტიის უმცროსი შტოს საუფლისწულო მამულის –
სალიპარტიანოს მფლობელი. მას სამი თანამეცხედრე
ჰყავდა¹⁸. გულანის მინაწერში ნახსენები ანა დადიანი

¹⁵ ზაქარაია, 1957, გვ. 145.

¹⁶ ბერაძე, 1964, გვ. 116.

¹⁷ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 191.

¹⁸ ბერაძე, 1964, გვ. 117-123; ანთელავა, 1990, გვ. 47.

მისი მეორე მეუღლეა, გიორგი ლიპარტიანი გარდაცვალებული ვალა დაახლოებით 1623 წელს¹⁹.

გულანის მინაწერებში იხსენიება აგრეთვე „გიორგი ლიპარტიანის ძე, სარდალი ბატონი კაცია“ და თანამეცხედრე მისი, დადიანის ასული მარიამი, რომელთა ბრძანებით „აღიწერა და შეიმკო“ აღნიშნული კრებული. ამავე წელს კაცია „აკურთხეს დადიანად და დაულოცეს რკმალი“. აქ დასახელებული ისტორიული პირების იდენტიფიკაცია და ქრონოლოგია დიდი ხანია გარკვეულია: გიორგი ლიპარტიანი, ჩიქოვანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი, ლევან IV დადიანის (1682–1696) ვეზირი და სამთავროს ფაქტიური განმგებელია, რომლის შვილი, კაცია ოდიშის მთავარი გახდა 1709 წელს თუ 1710 წელს²⁰. ამ უკანასკნელის ზეობის წლები ემთხვევა ზემოხსენებული ცაიშელი მიტროპოლიტის, მაქსიმე ციხისთავის ეპისკოპოსობის ხანას. აქედან გამომდინარე, ნათელი ხდება ისიც, რომ მაქსიმე ციხისთავის თაოსნობით გულანის „გაკეთებაზე“ გაწეულ ღვაწლს გულისხმობს ზემოთ აღნიშნული მინაწერები, რომლებიც კაციასა და მარიამის ბრძანებით იმავე ხელნაწერის „აღწერას და შემკობას“, „დაწერას და გაკეთებას“ იუწყებიან.

და ბოლოს, ყურადღებას იქცევს ერთი მინაწერი: „მეცაიშელ მიტროპოლიტმან გრიგოლ განვაახლებინე და შევაკურევინე წიგნი ესე სულისა ჩემისა საოხად“ (იხ. აქვე, მინაწერი №8). აქ ნახსენები ცაიშელი გრიგოლი, გვართ ჩიქოვანი, ცაიშის კათედრას განაგებდა 1777–1813 წლებში.

ამრიგად, ცაიშის გულანის მინაწერებში მოხსენებული ისტორიული პირები, რომლებიც ამა თუ იმ სახით

¹⁹ ბერაძე, 1964, გვ. 118.
²⁰ ვახუშტი, გვ. 866, 870; ხორავა, 1996, გვ. 127; ხორავა, 1999, გვ. 101.

დაკავშირებული არიან გულანის შექმნასა და მის დრომ მანუსკრიპტულ განვითარებასთან, ქრონოლოგურად ასე დაჯგუფდებიან: ცაიშელი მროპოლიტი მაქსიმე, ლიპარტიანის ქალი მანია, გიორგი ლიპარტიანი და მისი თანამეცხედრე ანა დადიანი, გადამწერები გაბრიელ ნინიძე, იოანე სვიმონის ძე თანამედროვენი არიან და მათი თანამშრომლობით შეიქმნა აღნიშნული გულანი. მათი მოღვაწეობის ხანა თავსდება XVI საუკუნის ბოლო მეცამედსა და XVII საუკუნის პირველ ოცეულში.

ცაიშელი მიტროპოლიტი მაქსიმე ციხისთავი, დადიანად ახალნაკურთხი კაცია და მისი თანამეცხედრე მარიამ დადიანი XVII საუკუნის ბოლო მეოთხედსა და XVIII საუკუნის დასაწყისში მოღვაწეობდნენ.

ყოველივე ეს შესაძლებლობას იძლევა დადგინდეს გულანის მანუსკრიპტული განვითარების ეტაპები.

გულანის შექმნის ინიციატორი და დამკვეთი არის ცაიშელი მიტროპოლიტი მაქსიმე, რომლის მღვდელმთაფრობის და, შესაბამისად, გულანის შედგენის დრო 1578–1612 წლებს შორის თავსდება. თარიღის მეტი სიზუსტით დადგენის საშუალებას იძლევა ერთ-ერთი მინაწერის ცნობა, რომლის თანახმად გაბრიელ ნინიძემ მაქსიმე ცაიშელის ბრძანებით გულანის „წყობა–წებვაჲ და ღესვა“ დაამთავრა „მაისის კვ. ღღესა ხუთშაბათსა“ (იხ. აქვე მინაწერი №3). როგორც ვხედავთ, ხელნაწერზე მუშაობა საბოლოოდ დამთავრებულია 26 მაისს, ხუთშაბათ ღღეს. ვკალანდაძის უნივერსალური კალენდრის დახმარებით შესაძლებელია დადგინდეს წელი, რომელიც დაახლოებითაა ცნობილი, თუ ვიცით სავარაუდო წლის თვე, რიცხვი და დღე²¹. გულანის შედგენის სავარაუდო წელი, როგორც

²¹ ვკალანდაძე, 1973.

ითქვა, ექცევა 1578–1612 წლებს შორის. ამ პერიოდში აღნიშნული კალენდრის მიხედვით 26 მაისი ხუთშაბათი იყო 1580, 1586, 1603 და 1608 წლებში.

აღნიშნულთაგან ზუსტი თარიღის შერჩევაში გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს გიორგი ლიპარტიანის, მისი თანამეცხედრის, ანა დადიანის და მემკვიდრის ვამეყის შესახებ მინაწერის დათარიღებას.

რამდენადაც ეს მინაწერი გულანის ტექსტის ერთ-ერთი გადამწერის, გაბრიელ ნინიძის ხელითაა შესრულებული და ძირითადი ტექსტის სინქრონულია, ამდენად, მისი (მინაწერის) შესრულების თარიღი, ამავე დროს, თვით გულანის შედგენის თარიღიცაა.

დასახელებული ოთხიდან ცაიშის გულანის შედგენის თარიღად პირველი ორი (1580 და 1586) მიუღებელია, რადგანაც ისინი განეკუთვნებიან გიორგი ლიპარტიანის მცირეწლოვანების პერიოდს, როდესაც მას არ შეიძლებოდა ცოლ-შვილი ჰყოლოდა (მინაწერის მიხედვით, ჰყავს მეუღლე და ვაჟიშვილი). ამას მოწმობს შემდეგი: ოდიშის მთავარმა მამია IV დადიანმა იქორწინა 1573 წელს როსტომ გურიელის ასულზე²². მათი პირშმო, მანუჩარი (შემდგომში ოდიშის მთავარი) დაიბადებოდა არაუდრეს 1574 წლისა, ხოლო მომდევნო შვილი, გიორგი (შემდგომში ლიპარტიანი) – არაუადრეს 1575 წლისა. ამიტომ, ცხადია, 1580 წელს და 1586 წელსაც მომავალი ლიპარტიანი, იმხანად კი გიორგი ბატონიშვილი, ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი იქნებოდა. აქედან ცხადია ისიც, რომ განსახილველი მინაწერი 1586 წელზე გვიან არის შესრულებული. გვრჩება ბოლო ორი თარიღი: 1603 წელი და 1608 წელი. მათ შორის რომელს უნდა მიენიჭოს უპირატესობა? დასმულ კითხვასთან დაკავშირებით ყურა-

²² იხ. ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 503.

დღეობას იქცევს ობჩაში (ბაღდათის რაიონი) მდებარე ხობის წმ.გიორგის ტაძრის წარწერები. ერთ-ერთი მათგანი იუწყება, რომ ეს მონასტერი იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის (1604–1639) შემწეობით აუშენებიათ გიორგი ღიპარტიანს და მის მეუღლეს, თაჯი ამილახვარს მათს „ღარიბად ყოფასა შინა“²³. იმავე ტაძრის კედელზე გამოსახულნი არიან „ამა ეკლესიის აღმშენებელი“ გიორგი ღიპარტიანი ეკლესიის მოდელით ხელში, მისი თანამეცხედრე თაჯი-ყოფილი თებრონია და უწვერული ყმაწვილი წარწერით „ძე მათი ვამეყი“²⁴. როგორც ვხედავთ, ეკლესიის მშენებლობის დროს გიორგი ღიპარტიანი და მისი ოჯახი, ჩვენთვის უცნობი მიზეზით, „ღარიბად“, ე.ი. დევნილობაში ყოფილა. გამორიცხებულია, რომ გიორგი ღიპარტიანი 1611 წლის შემდგომ დევნილობაში ყოფილიყო. მისი ცხოვრების აღნიშნული თარიღის შემდგომი ხანის დეტალები კარგადაა ცნობილი: ის მანუჩარ დადიანმა 1611 წელს, გარდაცვალების წინ, თავისი მცირეწლოვანი მემკვიდრის, ლევან II რეგენტად განამწესა და გარდაცვალებამდე (1623) თვალსაჩინო პოლიტიკური ფიგურა იყო ოდიშის სამთავროში²⁵. ასე რომ, მისი „ღარიბად ყოფნა“ 1611 წელზე უწინარესი ამბავია. აქვე ყურადსადეგია კიდევ ერთი დეტალი. ზემოთ აღნიშნული წარწერის მიხედვით, გიორგი ღიპარტიანი და თაჯი ამილახვარი ობჩაში ეკლესიას აშენებენ იმერეთის მეფის, გიორგი III-ის შემწეობით. გიორგი III, როგორც ითქვა, ტახტზე ავიდა 1604 წელს. მაშასადამე, 1604 წლისათვის მაინც გიორგი ღიპარტიანი ჯერ კიდევ „ღარიბად“ არის ანუ დევნილობაშია, ე.ი. ოდიშის სამთავროს გარეთაა. ამ

²³ კაკაბაძე, 1929, გვ. 109; ბოჭორიძე, 1995, გვ. 55; ბერაძე, 1964, გვ. 118.

²⁴ კაკაბაძე, 1929, გვ. 109; ბერაძე, 1964, გვ. 64-65.

²⁵ ანთელავა, 1990, გვ. 47.

დროს მისი მეუღლე, თავჯი ამილახვარი უკვე მონაზვნად არის აღკვეცილი თებრონიას სახელით, ხოლო დადიანი ჯერ კიდევ არ არის მისი თანამეცხედრე. ამრიგად, 1604 წელს გიორგი ლიპარტიანი ოდიშის სამთავროს გარეთ, დევნილობაში იმყოფებოდა. ასეთ ვითარებაში მას და მის ოჯახს ცაიშის გულანის ხელნაწერში არაფერია მოიხსენიებდა. 1604 წელს ანა დადიანი ჯერ კიდევ არ არის გიორგი ლიპარტიანის მეუღლე, რაც იმას ნიშნავს, რომ გაბრიელ ნინიძის მინაწერში ასახულია გიორგი ლიპარტიანის ოჯახური მდგომარეობა. 1603/04 წლების შემდგომი ხანისა. აქედან გამომდინარე, გაბრიელ ნინიძის მიერ შესრულებული მინაწერი გიორგი ლიპარტიანის და მისი ოჯახის შესახებ არ შეიძლება დაწერილიყო 1604 წელზე ადრე და 1612 წელზე გვიან; ამიტომ აღნიშნული მინაწერის შესაბამისად, ცაიშის გულანის შედგენის სავარაუდო თარიღებს შორის 1603 წელიც გამოირიცხება. მაშასადამე, გვრჩება 1608 წელი.

ამრიგად, ცაიშის გულანი შედგენილია 1608 წელს მაქსიმე ცაიშელის დაკვეთით. გადაწერის ადგილებია ყულიშკარის ეკლესია და პაატა სისკირიას სახლი (იხ. აქვე, მინაწერი №1).

გულანი იმთავითვე ცაიშის საეპისკოპოსო საყდრისთვის იყო დაკვეთილი. ამაზე მიუთითებს გადამწერის შენიშვნა: „ამის უცბად ჩხრეკისათვის ნუ ვინ დაგუწევით, ახლა ვისწავლეთ და ცაიშის დღეთისმშობლის გულანი-სათვის არ იკადრებოდა“ (იხ. აქვე, მინაწერი №2).

შემდგომში ცაიშის გულანი წალენჯიხის სამონასტრო კომპლექსში შემავალ სკურდის (აწინდელი სკური) წმ.გიორგის ეკლესიაში მოხვედრილა, შესაძლოა, ლევან II დადიანის მითითებით (წალენჯიხის მონასტერი ამ დროისთვის მთავართა დინასტიის სამარხი იყო და დიდი

პატივით სარგებლობდა). აღნიშნულის შესახებ ცნობები დატულია გულანის ერთ-ერთ მინაწერში, რომელიც წაღწევის მონასტრის წინამძღვარს, სიმონ ჭილაძეს ეკუთვნის. მისი სიტყვებით, ვინმე „ზებედე ცრუმან“ ეს გულანი მოიპარა და „ქართლით წაასვენა“, ხოლო ლევან II-ის დადიანმა ქართლიდან „ხატიც წამოასვენებინა და ესე [გულანიცა მოიტა]ნინა“ და ხელმეორედ სკურდის წმ. გიორგის ტაძარს შესწირა (იხ. აქვე, მინაწერი №5). მოტანილი მინაწერის ცნობები კგრიგოლიამ ზებედე მღვდელმონაზვნის „ანდერძის“ მონაცემებთან შეაჯერა და ამის საფუძველზე აჩვენა, რომ ლევან II დადიანის დროს წაღწევის მონასტრის წინამძღვარი ყოფილა ქართლელი მღვდელმონაზონი ბეზედე. მკვლევარი მართებულად ასკვნის, რომ სკურდის ეკლესიიდან გულანი სწორედ ამ ზებედეს წაუღია²⁶. ზებედეს წინამძღვრობის დროს ლევან II დადიანს და მის ბიძას, გიორგი ლიპარტიანს კახეთის „მეფისა, თეიმურაზის საშუკლად“ ულაშქრიათ. ეს მოხდა 1615 წლის შემოდგომაზე²⁷. თუ როდის დატოვა ზებედემ სამეგრელო, ამის შესახებ ცნობა შემოუნახავს ერთ კათოლიკე მისიონერს, რომელიც გვაუწყებს, რომ „სამეგრელოდან მოსულმა ზებედე მონაზონმა ცხარედ ამხილა ზურაბ ერისთავს, ქრისტიანე მეფის (თეიმურაზის - გ.ა.) ადგილას მაჰმადიანის (სეიმონ-ხანის - გ.ა.) დაყენებისათვის“²⁸. აქ ნაგულისხმევია საქართველოს ისტორიაში კარგად ცნობილი ფაქტი (ზურაბ არაგვის ერისთავმა თეიმურაზ I ქართლიდან გააძევა და გამაჰმადიანებული სიმონ-ხანი გააბატონა), რასაც ადგილი ჰქონდა 1629

²⁶ გრიგოლია, 1953, გვ. 49-53.
²⁷ ანთელავა, 1999, გვ. 176-177.
²⁸ თამარაშვილი, 1903, გვ. 124.

წელს²⁹. როგორც ვხედავთ, ზებედე 1629 წელს უკვე გრელოდან წასული ქართლში იმყოფებოდა. ამ ისათვის გულანიც წაღებულია სკურდის ეკლესიიდან, ამიტომ გასინჯვას მოითხოვს კერიგოლიას ვარაუდი იმის თაობაზე, რომ აღნიშნული კრებული თავიდან სკურდის წმ.გიორგის ეკლესიის საკუთრება იყო და ცაიშის ეკლესიაში მოგვიანებით, XVIII საუკუნეში იქნა გადატანილი³⁰.

თუ როდის მოხდა გულანის ქართლიდან „აღმოღება“ და სკურდის ეკლესიაში დაბრუნება, ამის გარკვევაში ვეკსმარება იმავე სიმონ ჭილაძის მინაწერის ცნობა, რომლის თანახმად, ეს ამბავი დედოფლის, ნესტან-დარეჯანის სიცოცხლეში ანუ არაუგვიანეს 1639 წლისა მომხდარა.

სკურდის ეკლესიაში, როგორც ჩანს, გულანის მოვლა-პატრონობაზე სათანადოდ არ უზრუნიათ, რის გამოც ის „დამპალი“ და „უკმარი“ გამხდარა. XVIII საუკუნის დასაწყისში გულანი სკურდიდან კვლავ ცაიშის ეკლესიას დაუბრუნდა. ამაზე მიგვანიშნებს მაქსიმე ციხისთავის სიტყვები: „ვიძიე“ გულანი ლევან II დადიანის შემდგომ „უკმარი და უგულლებელი“ (იხ. აქვე, მინაწერი №7). ბუნებრივია, რომ ცაიშის ეპარქიის მეთაურს თავისსავე საყდარში არსებული ხელნაწერის „ძიება“ არ დასჭირდებოდა. ასეთი რამ დასაშვებია იყო საყდრის გარეთ. ადგილი, სადაც ცაიშელმა ეპისკოპოსმა ეს წიგნი „მოიძია“, უმალ სკურდის წმ.გიორგის ეკლესია იყო.

მაქსიმე ციხისთავის ინიციატივით მოხდა გულანის დაზიანებული ნაწილის აღდგენა, რის შესახებაც ის დაწვრილებით მოგვითხრობს თავის მინაწერში. ეს დიდი

²⁹ ვახუშტი, გვ. 436; ჯამბურია, 1973, გვ. 292.

³⁰ კერიგოლია, 1953, გვ. 53.

მოცულობის სამუშაო დაიწყო 1709 წელს და დამთავრდა მომდევნო 1710 წელს.

მოგვიანებით, გრიგოლ ცაიშელის მღვდელმთავრობის დროს (1777-1813) ტექსტის გადასული ადგილები განუახლებიათ და ხელნაწერი თავიდან აუკინძავთ (იხ. იქვე, მინაწერი №8).

ფასდაუდებელია ცაიშის გულანის მინაწერების მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის. მათ ხშირად მიმართავენ XVII - XVIII სს. დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური ისტორიის მკვლევარნი. შედარებით ნაკლებადაა ისინი გამოყენებული ქართული ეკლესიის ისტორიის, კულტურის ისტორიის, ხელნაწერი წიგნების დამზადების ტექნიკის, კალიგრაფთა კორპორაციების, ონომასტიკონის და ა.შ. საკითხების კვლევაში. ამ და სხვა მიზეზთა გამო აღნიშნული მინაწერების სრულად გამოცემა აუცილებელი საქმეა.

ამჯერად, ვაქვეყნებ გულანის მხოლოდ იმ მინაწერებს, რომლებშიც უშუალოდ აისახა ხელნაწერის შექმნასა და მის შემდგომ აღდგენა-განახლებასთან თუ ადგილსამყოფელის მონაცვლეობასთან დაკავშირებული პერიპეტები. ზოგი მათგანი (№№ 1,2,3) პირველად ქვეყნდება, ზოგი (№№ 4,5,7) ფრაგმენტების სახით გამოქვეყნებული იყო თ.ჟორდანიას მიერ, რამდენიმე მათგანის სრული (№№ 6,8) ან შემოკლებული (№№ 4,5) ტექსტი გამოცემულია ე.თაყაიშვილის პუბლიკაციებში. ტექსტები გადმოდებულია დედნიდან. თ.ჟორდანიას და ე.თაყაიშვილის გამოცემათა კითხვასხვაობები ნაჩვენებია სქოლიოში (სადაც ჟ. და თ. აღნიშნავს კითხვასხვაობას, რომელიც გვაქვს თ.ჟორდანიას და ე.თაყაიშვილის პუბლიკაციებში).

სქოლიოებში მიღებულია შემდეგი პირობითი ნიშნები:

- [] აღდგენილი ადგილები;
- () დამწერის მიერ უნებლიედ დაკლებული გრაფიკა;
- + უმატებს;
- აკლებს ესა თუ ის გამოცემა;
-] ეს ადგილი ასე იკითხება გამოცემაში.

ცაიშის გულანის მინაწერები

№ 1

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის კიდეზე. დაწერილია ხუცურად, ტექსტის ხელით.

„ქ. სრულ იქმნა წმიდა ესე თვენი ჳელითა ფრიად ცოდვილისა გაბრიელ ნინიძისითა სახლსა სისკირიასსა, აღიწერა საყდარს ყულისკარს, ბატონის ჩემის ლიპარტიანის ქალის მანიას საფლავზედა. საუკუნომცა არს სახსენებელი და სუფევა მისი. ვინცა მისთვის შენდობა ბრძანო(თ), თქუშნცა შევიდოს ღმერთმან. ამინ“ (87V).

№ 2

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის ბოლოს. დაწერილია ხუცურად, გადამწერის გაბრიელ ნინიძის ხელით.

„ღმერთო, მოიჯსენე ლიპარტიანის ქალი მანია სასუფეველსა შენსა. ძმანო და მამანო, საყუარელნო უფლისა ჩუშნისანო, ამის უცბად ჩხრეკისათვის ნუ ვინ დაგუწყვეთ, ახლათ ვისწავლეთ და ცაიშის ღვთისმშობლის გულანისათვის არ იკადრებოდა, მაგრამ ჩემის ცოდვილის სულის სახსრათ და საოჯად გაგებ[ედ]ეთ. ვინცა შეემთხვიოთ, შენდობასა ჳყოფდეთ ჩუშნთვის, ღვთისმოყვარენო. ვინცა შენდობა ბრძანოთ ჩუშნთვის, თქუშნცა ღმრთისაგან შენდობილ ხართ“... (1117r).

№ 3

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის ბოლოს. დაწერილია ხუცურად.

„ქ. დიდება ღმერთსა, აქა დასრულდა წყობა-წებვა და ღვებვა, მაისის კვ: დღესა ხუთშაბათსა, ჟამსა მესამესა, ხელითა ფრიად ცოდვილისა გაბრიელ ნინიძისათა, ბრძანებითა ცაიშელის მიტროპოლიტი ბატონის მაქსიმესითა, მრავალმცა არიან წელნი და ჟამნი ცხოვრებისა მათისანი. თხუთმეტ დღეს ეს ვიშუშაკე და ნუვინ დაგვწყ(ე)ვთ, რამეთუ, ჩემნო, ვინც შენდობა ბრძანოთ, თქუშნც შეგინდოს ღმერთმან“ (366V).

№ 4

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის ბოლოს. დაწერილია ხუცურად, გადამწერის გაბრიელ ნინიძის ხელით.

„ამისა უცებად¹ გამაკეთებელთა² და მხსრეკელსა, ყოველთა ადამის ტომთა უსაწყალობელესსა, ტურთმძიმესა და ცოდვით აღსავსესა, საწყალოსა და შეჭირვებულსა მეცამეტესა³ კარის მწირველს⁴, შენგან უნარჩევესსა გაბრიელ ნინიძესა, გურიელის ძმის⁵ კარის მწირველსა, გამიკეთებია ეს გულანი დიდს შეჭირვებასა⁶, ხიზნობასა და აშლათა⁷ [შინა] და ყინელთა ზამთრისათა შეჭირვებულობითა და სიცხეთა და გულითა შეიწრებულობითა, ბრვეალჯერ სიტკბოთა, [ბრვეა] ღჯერ გულმოვლილობითა⁸ და უცებობისათ ს ნუ ვინ და- [მწყევთ]. ღვთისმოყვარენო მამანო და ძმანო, ვინც ჩუშნთვის შენდობა ბრძანოთ, თქუშნცა შეგინდოს, ამინ და კირილეისონ, მამათა და მშობელთა [შე]უნდოს. ამინ“ (1128V).

1 უცებად თ. 2 გამკეთებელსა თ. 3 მეცამეტესი თ. 4 მწერალს თ. 5 მამიას ქ. თ. 6 დიდ შეჭირვებაში თ. 7 აშლაშიდა ქ. შლასა თ. 8 გულმოწყალებითა თ. აქ წყდება მინაწერის ტექსტი ეთაყაიშვილის გამოცემაში.

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის ბოლოს. დაწერილია მხედრულით, ძირითადი ტექსტისაგან განსხვავებული ხელით.

„ქ. იესო ქრისტე, მეუფეო დიდებისაო, ადიდე[აქა და მერ-
 მესა მას საუკუნოსა] დიდისა ჳელმწიფისა მანუწარის ძე,
 ჳელმწიფეთა ჳელ[მწიფე], დადიანი ლეონ, ყოვლისა საქართვე-
 ლოთა პატ[რონი] და დედოფალთ—დედოფალი, პატრონი ნეს-
 ტიან-დარეჯანი და მამკობნი ხატისა და ჯვარისა თქვენისა [და
 ეკლესიისა]¹ ამშენებულნი², რომელმან მოინდომა გულანისა
 ქართლიდადმან აღმოღება და მოტანა, ძველათ ამისვე ყო[ცი-
 ლიყო], ზებედე ცრუმან გარდაიხვეწა და³ გაიპარა ეს გულანი
 აქაური⁴ და ჯვარი ყველა — მან ქართლით წა[ა]სვენა და
 ჳელაჳლა[დ ძლი]ერმან⁵ ჳელმწიფემან ხატიც წამოასვენებინა
 და ესე [გულანიცა მოატა]ნინა და მეორეზედ ახლა კუალად⁶
 კიდევ შემოგწირეს და და[ასვენეს საყდა]რს თქვენსავე წმიდა
 გიორგის ხკურდისასა ხ[აო]ჳად და სახსრად სულისა მათი-
 სათვის, რომლისა ბრძა[ნებითა] იქნა ესე. საუკუნომცა არის
 სახსენებელი და... თა მათის. და ძენი მათნი აღზარდე,
 სახიერო და კაცო[ბრივო] ღმერთო...

ქ. ღმერთო და ამა გულანის [მა]დლო, აცოცხლე და აღ-
 დეგრძელე ღიპარტიანი ბატონი ვა[შე]ყ და ძმა მათი გიორგი
 სიგრძესა შინა უამ მე. დღეთასა, ამინ.

ქ. მე, ცოდვილმან უღირსმან მონასტრისა ამის წინამ-
 ძღვარმან სიმონ ჳილაძემან⁷ ჩ...შიდ [ჩ]ვენ ვიშოვედ ეს გულა-
 ნი... ჩუენივე და ბატონის დადიანის ლეონის სადღეგრძე-
 ლოდ...სთვის და აღსაზრდელად და სადღეგრძელოთ, დადიანე-
 ბისათვის⁸ სადღეგრძელოდ, მათვე სასაფლაოზედ⁹ [დავასვენ-
 ნეთ]¹⁰. აწე რამანცა კაცმან¹¹ ეს ძვირად ნაშოვნი წიგნი გა-
 მოს[წიროს], ამის მეტს საყდარზედ დასდვან ან ვინმე [წა]გუ-
 რად [ჳელყოს] დიდმან ანუ მცირემან, რისხავსა [ყოველ]ნი
 წმიდანი ღმრთისანი, [წმიდა გიორგი] ობუჯისა, რამანც ობუჯს

შუა საუკუნეების ავტორთა შემოქმედებითი პროცესი მრავალ ასპექტს მოიცავს. მათ შორის ერთ-ერთი საყურადღებოა წერილობითი წყაროსადმი დამოკიდებულება. საისტორიო თხზულებათა დიდი უმრავლესობა, განსაკუთრებით ისინი, რომლებიც ხანგრძლივი ქრონოლოგიური პერიოდის ამბებს მოიცავენ, ცხადია, შედგენილია სხვადასხვა სახის წერილობითი წყაროების საფუძველზე. ამა თუ იმ წერილობით ძეგლში ისტორიული პროცესის ასახვის რეალურობის ხარისხი განისაზღვრება არა მხოლოდ იმით, ემყარება თუ არა ის სანდო წერილობით წყაროებს, არამედ იმითაც, თუ რა მეთოდებითა და ხერხებით იყენებს მისი ავტორი ამ წყაროებს. ამ უკანასკნელ გარემოებაზე მნიშვნელოვნადაა დამოკიდებული შესაბამისობა პირველწყაროსთან, საბოლოო ჯამში კი – ისტორიულ სინამდვილესთან, რაც ნებისმიერი საისტორიო თხზულების სამეცნიერო ღირებულების შეფასების ძირითადი კრიტერიუმია. აქედან გამომდინარე, „ქართლის ცხოვრების“ კრებულში შეტანილი თითოეული ძეგლის აღებული თვალსაზრისით განხილვა ამ კრებულის წყარომცოდნეობითი შესწავლის ერთ-ერთი აუცილებელი ამოცანაა. უნდა ითქვას, რომ „ქართლის ცხოვრების“ თხზულებათა უმეტესობის მიმართ ამ ამოცანის სასურველი სისრულით განხორციელების შესაძლებლობა შეზღუდულია იმ ობიექტური მიზეზით, რომ უდიდესი ნაწილი ქართული პირველწყაროებისა, რომლებითაც სარგებლობდნენ აღნიშნულ თხზულებათა ავტორები, დღეისათვის დაკარგულია. რამდენიმე გამონაკლისის სახით დღემდე შემონახა „ქართლის ცხოვრების“ ზოგიერთი ქართული პირველწყარო, რაც საშუალებას იძლევა ტექს-

წმიდა იგი [ხატონი ასვენია, ვინცა შენდობა ბრძანოთ], თქმენცა
შეიგნდოს ღმერთმან“... (910r).

- 1 ეკლესიისა თ. 2 მაშენებელნი თ. 3 დაქს თ. 4 აქაურით თ.
- 5 ჰელაჯღა... [ძლიერმან თ. 6 ახლა კუღაღად] ახლავედ თ.
- 7 კილაძემან ქ. 8 ღია... ნებისთვის თ. 9 საფლავსა თ.
- 10 [შევსწირეთ] თ. 11 აქ წედება მინაწერის ტექსტი ეთაყაიშვილის
გამოცემაში.

№ 6

მინაწერი მოთავსებულია თებერვლის თვის საგალობლე-
ბის ბოლოს. დაწერილია ნუსხურით, ტექსტის აღმდგენის
ხელით.

„ქ. დაესრულა ფებერვალი სრულიად მისითა განგებითა.
[ღმერთო] და მადლო ამათ ყოველთ(ა) წმიდა თანო, ადიდე აქა
და სა[უკუნ]ოსა ბატონი ცაიშელი მიტროლოპიტი მაქსიმე ცი-
ხისთავი და ეს გულანი დდე(თა) სიგრძე(სა) და სიამესა შიგან
აკმარეთ და ჩუშნთუსცა სრულიადა წყალობა აბოძებინეთ“
(598r).

№ 7

მინაწერი მოთავსებულია ძირითადი ტექსტის ბოლოს,
დაწერილია ნუსხურით, ძირითადი ტექსტისაგან განსხვავე-
ბული ხელით.

„[ქ. ცაიშის ღვთისმშობლისა]! შეწვევითა ვიძიე [გულანი
დამპალი], დ(ი)დისა ღევან დადიანის[ა უკანით უკმარ და
გაუკეთებელი] და იგი უგულელებლი. ჰელყავ მე, ცაიშელმან
[მიტროპოლი]ტმან მაქსიმე ციხისთავმან, ვიგულე და ვიგუ-
ლისმოდგინე გაკეთებად ამა საეკლესიოთა და ეკლეს(ი)სა
სამკაულისა წიგნისა გულანის სრულნი და უნაკულონი
ყოვლით... უწვის უფალმან, რომე დიდსა გულმოდგინებით
გამოვაკრებინე მრავალთა წიგნთაგან. პირველად სამოციქულო
სახარება, ევანგელი, სრული მის ჳმად სახარება თ და მის

თვენითა და მისისა კათოლიკეთაჲ, სრული და უნაკლო ზედა რვა ხმანი სრულნი პარაკლიტონი უნაკლულონი წაგისკრო სახარებითა და გამოავლინებითა და აქებდითი დიდებითა რვა კმნითა მომიკსენენითაჲ... თნე თა და წმიდათამან უფალო დადადეავითა, სტიქარონითა და... გალობებითა დამისთვეის გალობითა დასსო და შე... [გუ]ნდნი ანგელოზთანი და დიდნი შენი. წარდგომითა... აქებდით და აღვიესენითა უკლ[ებლად], ...თორმეტნი თვენი უფალო... საწინასწარმეტყუელთა სტიქარონითა დამი[სთვეის გალობითა], საცისკრო-სახარებითა ცისკრ... მისისა თანა ჩართულის სვი[ნაქსარ]-ნეტაფრასებითა , აქებდითითა [საწინასწარმეტყუელთა და სახარებითა და ორითა ა... [იამბ]იკონითა სრული და უნაკლულო, რა ც დასდებლისა საწინასწარმეტყუელონი სტიქარონი... ..რობის გალობითა დამი[სთვეისა] გალობებითა ... დაუჯდომლითა [შობის კვრიაკითა შეხვეტ... .. რითა ათორმეტითა... განსანათლებლითა ცოდვილისა სულისა ჩუენისად ყოვლითურთ... ..ვინცა იკითხვიდეთ წმიდათა ამათ გულანთა, შენდობასა ჰყოფდეთ ჩემოვს და ვინცა შენდობით მოგვსენოთ, თქუწნცა მოგიკსენოს ღმერთმან სასუფეველსა ცათასა . ამინ და კირილეისონ“ (1129V).

1-3 აღდგენილია თ ურდანიას მიერ.

№ 8

მინაწერი მოთავსებულია ფურცლის ბოლოს. შესრულებულია ნუსხურით, ტექსტის განმარტების ხელით.

„შე, ცაიშელ მიტროპოლიტმან გრიგოლ განგაახლებინე და შევაკრევინე წიგნი ესე¹ სულისა ჩემისა საოხად“ (710V).

1 გულანი] თ.

ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ზოგიერთი ეპიგრაფიკული ძეგლის დათარიღებისათვის

ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმში მდიდარია ჯვარ-ხატებზე, ქვასა და ქსოვილზე შესრულებული ეპიგრაფიკული ძეგლებით. მათი გარკვეული ნაწილი უთარიღლოა. ამჯერად შევეხები რამდენიმე მათგანის დათარიღების საკითხს:

1. წაღენჯიხის ტაძრის საწინამძღვრე ჯვრის ქვედა მკლავზე შესრულებულია შემდეგი ასომთავრული წარწერა: „ს(უ)ლსა დადი(ა)ნ(ი)სა ლიპ(არი)ტ(ი)ს შ(ე)უნდ(ე)ნ(ე)ს ღ(მერთმა)ნ“¹.

ეთაყაიშვილის აზრით, წარწერაში მოხსენიებულია ან ლიპარიტ II, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონის ქრონოლოგიით, გარდაიცვალა 1512 წელს ან ლიპარიტ III, რომელიც ვახუშტისავე ცნობით მთავარი გახდა 1658 წელს. „უფრო უკანასკნელ ლიპარიტს უნდა ეკუთვნოდეს ჯვარის შემკობა და წარწერა“ – აღნიშნავს ეთაყაიშვილი².

გაჩუბინაშვილი აღნიშნული ხატის წარწერაში ნახსენებ ლიპარიტ დადიანს, ეთაყაიშვილის მიხედვით, ლიპარიტ III-დ მიიხნევს. თუმცა იქვე იმასაც აღნიშნავს, რომ ამ ჯვრის მორთულობა დამახასიათებელია მთელი X-XVII სს. ქართული ოქრომკედლობისათვის³.

ის გარემოება, რომ ლიპარიტი დადიანობით იხსენიება, მიუთითებს იმაზე, რომ ის ერისთავია ან ხელმწიფე (მთავარი). ოდიშის ერისთავების რიგში ამ სახელით ცნო-

¹ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 235.

² იქვე.

³ იხ. ჩუბინაშვილი, 1959 (I), გვ. 525; ჩუბინაშვილი, 1959 (II), გვ. 580.

ბილია ორი ერისთავი ლიპარიტ I (1412–1470) და ლიპარიტ II (1482–1503). რაც შეეხება ხელმწიფეებს (მთავრებს) მათ შორის აღნიშნული სახელის მატარებელს ერთადერთი ვახუშტი ბაგრატიონი იცნობს. ამ უკანასკნელის მიხედვით, 1657 წელს ლევან II დადიანის გარდაცვალების შემდეგ მთავრის ტახტი მოკლე ხნით ეკავა გარდაცვლილი მთავრის ძმისშვილს, ლიპარიტს, რომელიც ტახტიდან წამოაგდო მთავართა გვერდითი შტოს წარმომადგენელმა ვამეყმა⁴. როგორც დღეისათვის დადგენილია, ვახუშტის ეს ცნობა სინამდვილეს არ შეეფერება: ლიპარიტი იბრძოდა ტახტის დასაკავებლად, მაგრამ მიზანს ვერ მიაღწია. ტახტი კი ლევან II-ის შემდეგ ვამეყმა დაიკავა⁵. ეს გარემოება, ვ.ი. ლიპარიტი მთავარი რომ არ ყოფილა, ხავეჭოს ხდის აღნიშნული წარწერის ლიპარიტ დადიანის და ტახტის მამიებელ ლიპარიტის იგივეობას.

გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ წარწერაში ლიპარიტ დადიანი გარდაცვლილად იხსენიება (წარწერის შემსრულებელი მისი სულის შენდობას ითხოვს). როგორც ცნობილია, ლიპარიტი ბანძასთან ბრძოლაში (1658 წ.) დამარცხების შემდეგ ოსმალეთში გადაიხვეწა და მალე იქვე გარდაიცვალა⁶. ხოლო მასზე გამარჯვებული ვამეყის მთავრობის ხანაში დადიანთა სასაფლაო მონასტრის ჯვარზე მის (ლიპარიტის) მოსახსენებელ წარწერას არავინ გააკეთებდა.

ასე რომ, განსახილველ წარწერაში მოხსენიებული ლიპარიტ დადიანი და XVII საუკუნეში მთავრის ტახტისათვის მებრძოლი ლიპარიტი სხვადასხვა პიროვნებებია.

⁴ ვახუშტი, გვ. 832.

⁵ იხ. ბურაძე, 2000, გვ. 29-30.

⁶ იქვე.

იდენტიფიკაციისათვის გვრჩება ლიპარიტ I და ლიპარიტ II, მაგრამ გაურკვეველია, რომელი მათგანი იტყულისხმება წარწერაში. თუ ეს ლიპარიტ I-ია, მაშინ წარწერა შესრულებულია მისი გარდაცვალების, ე.ი. 1470 წლის ახლო ხანებში. თუ წარწერაში საუბარია ლიპარიტ II-ზე, მაშინ ის ამოკვეთილია 1503 წლის ახლო პერიოდში.

ამრიგად, წალენჯიხის ჯვრის განსახილველი წარწერა ზოგადად XV საუკუნის ბოლო მესამედითა და XVI საუკუნის დასაწყისით თარიღდება.

2. ცაიშის საკათედრო ტაძრის საწინამძღვრე ჯვრის უკანა მხარეს მოთავსებულია წარწერა, რომელიც ქარაგმების ვახსნით ასე იკითხება: „წ(მიდა)თ ჯვარო ქ(რი)სტესო, შ(ე)იწყალე და დაიცვე მშ(ე)ილობით ღღონ დადიანი ორთავე შ(ინ)ა ცხოვრებათა ჯვარო ქ(რი)სტესოა შ(ე)იწყალე, ცა(ი)შელი მ(ა)მამთავარი კირილე უქენიძე, რ(ომელმ)ან შ(ე)ე(ა)მკვე ჯვ(არი) ესე პატიოსანი, რ(თ)ა შემწე მექმნეს ღღესა მას განკითხვისასა. ა(მი)ნ“⁷.

წარწერაში მოხსენიებული ცაიშელი მამამთავარი კირილე უქანიძე სხვა წყაროებითაც არის ცნობილი. ის XVI ს-ში მოღვაწეობდა⁸. აქედან გამომდინარე, ეთაყაიშვილი საკვებით მართებულად, განსახილველ წარწერაში დაახელებულ ღღონ დადიანს მიიხნევს XVI საუკუნეში მოღვაწე ღღვან I დადიანად⁹, რომელიც, ვახუშტი ბაგრატიონის ქრონოლოგიით, ოდიშს განაგებდა 1532-1572 წლებში¹⁰. ეთაყაიშვილმა წარწერაც ამ წლებით დაათარიღა¹¹.

⁷ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 177-178.

⁸ იხ. იქვე, გვ. 178.

⁹ იქვე, გვ. 178.

¹⁰ ვახუშტი, 1973, გვ. 811, 816.

¹¹ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 178.

საკითხისადმი ამგვარი მიდგომა ზოგადად სწორია, მაგრამ თვით წარწერის შინაარსი საშუალებას იძლევა ქრონოლოგიური ჩარჩოს დასავიწროებლად.

აღნიშნულთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ წარწერაში ლეონ დადიანი იხსენიება სამოხელეო პატივის გარეშე. სამეცნიერო ლიტერატურაში დიდი ხანია დადგენილია, რომ ლევან I (იგივე ლეონ) დადიანი იყო ოდიშის უკანასკნელი ერისთავი და პირველი ხელმწიფე (გვიანდელი ტერმინოლოგიით, მთავარი)¹², რომელმაც 1556 წელს უარი თქვა იმერეთის მეფის მოხელეობაზე – ერისთავობასა და მანდატურთუხუცესობაზე და ხელმწიფედ ეკურთხა¹³. ამის შემდგომ ის (აგრეთვე, მისი მომდევნო დადიანები) არც ერთ წყაროში აღნიშნული სამოხელეო პატივით არ იხსენიება. იგივე ვითარება გვაქვს ცაიშის ჯვრის წარწერაშიც. აქედან გამომდინარე, განსახილველი წარწერის ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარია 1556 წელი (ლევან I დადიანის ხელმწიფედ კურთხევა), ზედა ზღვარი კი მისი გარდაცვალების თარიღი – 1572 წელი.

3. იღორის წმ.გიორგის ხატის ჩასასვენებელზე გაკეთებულია შემდეგი წარწერა: „წ(მიდა). ღმრთისა საყდართა წინაშე მდგომარე ხარ, განათლებული მოწამეო გიორგი, ვითარცა გაქუს კადნიერება დიდი წინაშე ღმრთისა, მეოხ მეყავ მე, მარადის ყოვლად სანატრელო, რათა მიჯნა და მეოხ მექმენ დღესა მას განკითხვისასა შემამკობელი ხატისა შენისა, მე, ბედიელ მიტროპოლიტი კირილე ყვანიძესა, ამინ.

¹² სოსელია, 1951, გვ. 181.

¹³ ბერაძე, 1999, გვ. 161.

წ(მიდა). აღიდნეს ღმერთმან დადიანი გიორგი და თანამეცხედრე მათი დედოფალი თამარ და ძე მათი ზარდნეს ღმერთმან, ამინ“.

იმავე ხატის ზურგზე მოთავსებული სხვა წარწერა ასე იკითხება: „წ(მიდა)ო გ(იორგ), ილორისაო, შეიწყ(ა)ღე სული ცაი(შ)ელ – ბ(ედი)ელ მიტრაპოლ(იტი)ი კუ(ი)რილე ჟუანიდ(ი)სა, რომელმან ი(ნე)ბა შემკობ(ა) ხ(ა)ტისა ამის, ამინ“¹⁴.

როგორც ვხედავთ, აქ კირილე ჟუანიძე გიორგი დადიანთან ერთად იხსენიება. მ.ბროსემ და ე.თაყაიშვილმა კირილე ჟუანიძის თანამედროვე გიორგი დადიანი მიიჩნიეს ღვეან I-ის მომდევნო გიორგი დადიანად, რომელიც ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით, ოდიშის ხელმწიფის ტახტზე იჯდა 1572–1582 წლებში და მოტანილი წარწერებიც ზოგადად ამ პერიოდით დაათარიღეს¹⁵.

ვფიქრობ, შესაძლებელია წარწერების შესრულების დროის მეტი სიზუსტით დადგენა. ამაში გვეხმარება ილორის წმ.გიორგის ხატის ერთ-ერთი ზემოთ მოტანილი წარწერის შინაარსი, საიდანაც ვგებულობთ, რომ წარწერის გაკეთებისას გიორგი დადიანს და მის თანამეცხედრეს ჰყოლიათ მცირეწლოვანი ვაჟიშვილი (ამაზე მიუთითებს წარწერის ფრაზა „ძე მათი აღზარდნეს“). ამ უკანასკნელის სახელი განსახილველ წარწერებში ნახსენები არ არის, მაგრამ, როგორც ზემო ჭალის (იმერეთში) ეკლესიის ერთი ხატის წარწერა იუწყება, გიორგი დადიანისა და თამარ დედოფლის ძეს ღვეანი რქმევი¹⁶. ეს ღვეანი, ნარატული წყაროების მონაცემებით მამის გარდაცვალების (1582 წ.) დროს ჯერ კიდევ მცირეწლოვანი

¹⁴ თაყაიშვილი, 1913, გვ. 194-195.

¹⁵ ბროსე, 1849, გვ. 22; თაყაიშვილი, 1913, გვ. 194-195.

¹⁶ თაყაიშვილი, 1909, გვ. 133-135.

ყოფილა¹⁷. გიორგი დადიანს გარდაცვალების შემდეგ მცირეწლოვანი შვილი შეიძლებოდა დარჩენოდა მხოლოდ ბოლო, მესამე ქორწინებიდან, რასაც ადგილი ჰქონდა 1578 წელს, როდესაც მან ცოლად შეირთო იმერეთის მეფის, გიორგი II-ის ცოლისდა, ყაბარდოს მთავრის ასული¹⁸, რომელსაც ილორისა და ზემო ჭკალის ეკლესიების ხატების წარწერების ცნობებით, თამარი რქმევია.

1578 წელს შეუღლებული გიორგი დადიანისა და თამარის მემკვიდრე, ცხადია, დაიბადებოდა არაუადრეს 1579 წლისა. აქედან გამომდინარე, ილორის წმ. გიორგის ხატზე ეს წარწერები ამოუკვეთიათ აღნიშნული ღვეანის დაბადებასა და გიორგი დადიანის გარდაცვალებას შორის პერიოდში, ე.ი. 1579–1582 წლებში.

4. ცაიშის ჯვარცმის ხატის ზურგზე, სანაწილეს შიგნით მოთავსებულია წარწერა: „ძელ(ო) ცხოვრებისაო, შეიწყალე ამ ხატის შემამკობელი აფხაზეთის კათალიკოზი, ცაიშელ-ჯუმათელ-ხონელი, გურიელის გიორგის ძე, ბატონი მაღაქია, მამა-მშობელთა მისთა შეუნდოს ღ(მერ-თმა)ნ, ამინ. მისი ძმა, გურიელი მამია კარგად უმყოფუ“.

წარწერის მეტი სიზუსტით დათარიღებაში გვეხმარება მასში მოცემული ზოგიერთი დეტალი. წარწერის მიხედვით, მაღაქია კათოლიკოსი ცაიშისა და ჯუმათის ეპარქიებს გარდა ხონის კათედრასაც განაგებს. ის ხონის ეპისკოპოსად წერილობით წყაროებში პირველად 1621 წლისათვის იხსენიება¹⁹. ესაა წარწერის შესრულების ქვედა ქრონოლოგიური ზღვარი. წარწერაში მაღაქია კათოლიკოსის ძმა, მამია გურიელი ცოცხლად იხსენიება. ეს

¹⁷ იხ. ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 362, 504; ვახუშტი, გვ. 819.
¹⁸ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 362, 503; ვახუშტი, გვ. 818
¹⁹ იხ. სამართლის ძეგლები, III, გვ. 482; ნ. ბერძენიშვილი, 1971, გვ. 122-123.

უკანასკნელი მოკლეს 1625 წელს²⁰. ამაზე გვიან წარწერა ვერ გაკეთებოდა.

ამრიგად, განსახილველი წარწერა შესრულებულია 1621-1625 წლებს შორის.

5. ხობის ტაძრის სანაწილე კოლოფზე შესრულებული ერთ-ერთი წარწერა ასე იკითხება: „ქხოფისა ღვთისმშობელო, ადიდე ორთავე შინა ცხორებათა ამისი შემამკობელი გურიელის შვილი მაღაქია. ვინცა შენდობა ბრძანოთ, თქვენცა შეგინდოს ღ(მერ)თმან. ამინ“²¹.

წარწერაში, როგორც ვხედავთ, „გურიელის შვილი მაღაქია“ არც ერთი სამღვდელმთავრო ხარისხით არ იხსენიება. მაგრამ რაკი ის ხობის ტაძრის სიწმინდეებზე ზრუნავს, ის ამ დროს ან ცაიშელი ეპისკოპოსია (ხობი მის სამწყსოში შედიოდა) ან კათოლიკოსი. ამიტომ წარწერის გაკეთების ქვედა ქრონოლოგიურ ზღვრად მისი ცაიშელად კურთხევის თარიღი ანუ 1612 წელი²² უნდა ავიღოთ. ზედა ზღვარი გარდაცვალების თარიღი ანუ 1639 წელია²³.

6. მოქვის ტაძრის ღვთისმშობლის ხატის ჩასახვევნების სვეტებზე მოთავსებულია ასომთავრული წარწერა: „წ(მიდად). ღ(მ)რთისა დედაო, უბიწოო, სახელდილო მარი(ა)მ, ღმრთისა სძალო, მსას(ო)ებ(ე)ლმან სიწმიდისა შენისამან, ჩვენ, მოქველმ(ა)ნ საყვ(ა)რელიძემან ბატონმა ანდრია, მოვ(ა)ჭკედინეთ ხატი ესე სახედ და მსგავსად შენდა. დავ(ა)სვენეთ ტაძ(ა)რსა თქვენსა მოქუს სახსრ(ა)დ და

²⁰ სოსელია, 1954, გვ. 136.
²¹ ბროსე, 1849, გვ. 46; თაყაიშვილი, 1913, გვ. 154; ო.ხუსკივაძე, 1975, გვ. 53.
²² იხ. ზაქარაია, 1957, გვ. 14-15.
²³ კათალიკოს მაღაქიას გარდაცვალების თარიღის შესახებ იხ. ბლომინაძე, 1954, გვ. 130.

საოხად სულისა ჩვენისათვის, რათა მეოხ შექმნა (ა)ვე შინა ცხორებ(ა)თა დ(ა) მისსენ დღესა მ(ა)ს გზნისა ხვისასა ჳელთავ(ა)ნ მტერთა მძლავრებისათა. ა(მი)ნ. ვითარცა ჩვენგან შეწირული გამოსწიროს, მოქუთაგან განიკითხოს. ა(მი)ნ²⁴.

ღ.ბაქრაძე და ნ.კონდაკოვი წარწერას XVII საუკუნეს აკუთვნებენ.

ე.თაყაიშვილი ხატს და, შესაბამისად, წარწერასაც ზოგადად „დაქვეითების ხანით“ ათარიღებს²⁵. გ.ჩუბინაშვილის მოსაზრებით, ხატი შექმნილია XVII საუკუნეში²⁶.

XVII საუკუნეში მოღვაწე მოქველი ეპისკოპოსის ანდრიას შესახებ ცნობები შემოუნახავს ანტიოქიის პატრიარქს მაკარის, რომელიც ოდიშის სამთავროში იმყოფებოდა 1664–1665 წლებში. ოდიშში ყოფნის პერიოდში მაკარი ანტიოქიელს ანდრია მოქველი ეპისკოპოსობიდან გადაუყენებია²⁷.

ზემოთქმულიდან გამომდინარე, განსახილველი წარწერა XVII საუკუნის 60-იანი წლებით უნდა დათარიღდეს.

²⁴ კონდაკოვი, ბაქრაძე, 1890, გვ. 79; თაყაიშვილი, 1913, გვ. 147-148.

²⁵ კონდაკოვი, ბაქრაძე, 1890, გვ. 79; თაყაიშვილი, 1913, გვ. 148.

²⁶ ჩუბინაშვილი, 1959 (I), გვ. 638, 641; ჩუბინაშვილი, 1959 (II), ილუსტრ. № 568.

²⁷ მაკარი ანტიოქიელი, 1982, გვ. 98.

ტების შედარების გზით წარმოჩენილ იქნეს „ქართლის ცხოვრების“ ამა თუ იმ თხზულების ავტორის ის დები და ხერხები, რომლებსაც მიმართავენ ისინი წყაროს გამოყენების დროს. ამჯერად შევხერხდებით „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებული გაგრძელებისა და მისი ერთ-ერთი ქართული პირველწყაროს – „ძეგლი ერისთავთა“-ს ურთიერთმიმართებაზე.

„ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებული გაგრძელება შედგენილია XVIII საუკუნის 30-იან – 60-იან წლებში¹ და შეტანილია „ქართლის ცხოვრების“ სხვიტორულ, ბარათა-შვილისეულ, ფალავანდიშვილისეულ და დადიანისეულ ნუსხებში.² მისი ერთ-ერთი ქართული წყარო, ცხრაზმის ერისთავთა საგვარეულო მატთანე, „ძეგლი ერისთავთა“ დაწერილია XV საუკუნის დასაწყისში და შემონახულია ავტოგრაფის სახით³.

ჩვენთვის საინტერესო საკითხის შესწავლა მოითხოვს, უწინარეს ყოვლისა, იმის გარკვევას, თუ რა აიღო „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებული გაგრძელების ავტორმა „ძეგლი ერისთავთა“-დან. ტექსტების შედარება გვჩვენებს, რომ გაგრძელების ავტორს თავის თხზულებაში შეუტანია ძეგლის მხოლოდ ის მონაკვეთები, სადაც საუბარია საქართველოს ზოგადი ისტორიის ამბებზე, კერძოდ, მეფისა და სამეფო საგვარეულოს წარმომადგენლების ცხოვრებასა და საქმიანობაზე, საგარეო ურთიერთობასა და ომებზე^{3ა}. აღსანიშნავია, რომ გაგრძელების

¹ თაყაიშვილი, 1906, გვ. 90-91; კაკაბაძე, სმ, II, 1925, გვ. XII; ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 316-324; გრიგოლია, 1954, გვ. 313-314; ყაუხჩიშვილი, 1959, გვ. 027-028; ალასანია, 1980, გვ. 34-35.

² გრიგოლია, 1954, გვ. 313.

³ არასამია, 1988, გვ. 88.

^{3ა} ქართლის ცხოვრება. 1959, გვ. 443-446, 449, 456; ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347-348; 350-352. 354, 358-359.

ავტორს არ უსარგებლია არც ერთი იმ ცნობით, სადაც
 გადმოცემულია ლოკალური ხასიათის ამბები, თუმცა ძეგ-
 ლის უდიდესი ნაწილი ამ უკანასკნელის შესახებ თხრო-
 ბას ეთმობა. ეს გარემოება მეტყველებს იმაზე, რომ გაგრ-
 ძელების ავტორი წყაროს გამოყენებისას ხელმძღვანე-
 ლობს გარკვეული პრინციპით, რაც მდგომარეობს იმაში,
 რომ წყაროდან შერჩევით ამოკრებს მხოლოდ იმ მასა-
 ლას, რომელიც შეესაბამება მის მიზანს და ემსახურება
 უშუალო ამოცანის გადაწყვეტას.

გაგრძელების ავტორის წყაროზე მუშაობის მეთოდის
 წარმოსახენად აუცილებელია იმის გათვალისწინებაც, თუ
 როგორ იყენებს ის წყაროს მონაცემებს თავის თხზუ-
 ლებაში. გაგრძელების ავტორი ძეგლიდან აღებულ სხვა-
 დასხვა დროის ამბების შემცველ ცალკეულ მონაკვეთს
 გაბნეულად განაღებებს თავის თხზულებაში, რაც მიუ-
 თითებს იმაზე, რომ ის გაიაზრებს წყაროში გადმოცე-
 მული ამბების დროში თანმიმდევრობას და ამის მიხედ-
 ვით მიუჩენს ადგილს წყაროდან აღებულ ფრაგმენტებს
 თავისი თხზულების ქრონოლოგიაში.

საგანგებო ყურადღებას იქცევს ავტორის დამოკიდე-
 ბულება წყაროს ტექსტისადმი. შედარება ცხადყოფს, რომ
 ძეგლის ფრაგმენტები გაგრძელებაში ძირითადად სიტყვა-
 სიტყვითაა გადატანილი, მაგრამ არა აბსოლუტური იდენ-
 ტურობით, არამედ გარკვეული არაარსებითი და არსები-
 თი ხასიათის ცვლილებებით. არაარსებითად უნდა ჩაით-
 ვალოს ცვლილებები, რომლებიც გამოწვეულია თანაბარი
 მნიშვნელობის სიტყვების შენაცვლებით და გვაძლევენ
 მხოლოდ ფორმალურ სხვაობას. არსებითი ხასიათის
 ცვლილებები დაკავშირებულია ცალკეული სიტყვების თუ
 ფრაზების ჩამატებასთან ან არასწორად გადატანასთან,
 რაც იძლევა ფაქტობრივ, შინაარსობრივ და ტექსტობრივ

„ძეგლი ერისთავთა“

„ქცხ“-ის გადაკეთებული
 გაგრძელება:

1. „მოკუდა ერისთავი ვირშელი
2. „მოკლეს მეფე გიორგი.. და მუნვე მოკუდა ერისთავი ქუენიფნეველი“
3. „მოუკდეს შავდვალნი ღამესა ბნელსა“.
4. წარმოუძღვა წინა ბურდიას-შვილი ვირშელი⁴

1. „მოკუდა ქსანთა ერისთავი ვირშელი“
2. „მოკლეს მეფე გიორგი და მის თანა ქუენიფნეველი იღვანე
3. მოუკდეს ბოვდავლნი ღამეს ბნელსა“
4. „წარვიდა შურდიასშვილი ვირშელი და წარმოუძღვა წინა⁵

გარდა ამისა, „ძეგლი ერისთავთას“ ქრონიკალური მინაწერები „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებულ გაგრძელებაში უშუალოდ ტექსტშია შეტანილი⁷.

ჩვენი საკითხისათვის პრინციპული მნიშვნელობა აქვს იმას, თუ რა მიზეზებმა, ნებისთმა თუ უნებლიემ, განაპირობეს აღნიშნული ცვლილებები, გამოვწვეულია ისინი წყაროსადმი ავტორის კრიტიკული მიდგომით თუ ძალაუნებური შეცდომის შედეგია. ამისათვის ცალ-ცალკე შევეხოთ ზემოთ მოტანილ პარალელურ ამონაწერებში არსებულ განსხვავებათა მიზეზებს. როგორც პირველი მაგალითიდან ჩანს, „ძეგლის“ ერისთავი ვირშელი „გაგრძელებაში“ წარმოდგენილია ქსნის ერისთავად („ქსანთა ერისთავი“). საქმე ისაა, რომ არა თუ ვირშელის, არამედ

⁴ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347, 348, 354, 359.
⁵ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 443-446.
⁶ ძეგლი ერისთავთა, გვ. 347, 349, 354.
⁷ ქართლის ცხოვრება, 1959, გვ. 444-446.

არც ერთი ქვენიფნეველის ქსნის ერისთავობაზე არსად მითითებული არ არის და არც შეიძლება იყოს, ვინაიდან მისი შედგენის დროისათვის ქვენიფნეველთა საგანმგებლოს ცხრაზმის საერისთავო ერქვა და არა ქსნისა. ტერმინი ქსნის საერისთავო და, აგრეთვე, ქსნის ერისთავი XVII საუკუნის შუა წლებიდან მკვიდრდება. გაგრძელების ავტორს, რომელიც ვერ ითვალისწინებს აღნიშნულ გარემოებას (რაც სხვაგვარად არცაა მოსალოდნელი), თავისი თანადროული ეპოქის უეჭველი ფაქტის არსებობა ასეთივე სახით წარმოუდგენია შორეულ წარსულშიც. ასე განდა გაგრძელებაში ძეგლში არარსებული სიტყვა.

მეორე მაგალითის მიხედვით, ძეგლში საუბარია ერისთავ ქვენიფნეველზე (სადაც ქვენიფნეველი საკუთარი სახელია), გაგრძელებაში კი - ქვენიფნეველ იოვანეზე. აქ ზედმეტი „იოვანეს“ გაჩენა განაპირობა დაქარაგმებული სიტყვის „ერისთავი“-ს („ე-ი“) არასწორმა გახსნამ („ე-ი“ მემატიანემ შეცდომად ჩათვალა და სწორ ფორმად მიიჩნია „ი-ე“ ანუ „იოვანე“), ხოლო „ქვენიფნეველი“ გაიგო როგორც მხოლოდ გვარის სახელი. მისი მეორე მნიშვნელობა, როგორც საკუთარი სახელისა, მისთვის გაუგებარი აღმოჩნდა.

მესამე-მეოთხე ამონაწერებში არსებულ განსხვავებათა მიზეზია ნუსხურ დამწერლობაში გრაფიკულად მსგავსი ასო-ნიშნების ბ-ანისა და შ-ინის ერთმანეთში არევა.

ძეგლის ქრონიკალური მინაწერების მოხვედრა „გაგრძელების“ ტექსტში გამოწვეულია წყაროს ავტორისეული ტექსტისა და გვიანდელი მინაწერების ერთმანეთისაგან განურჩევლობით.

როგორც ვხედავთ, ცვლილებები, რომლებიც „ძეგლი ერისთავთა“-ს ტექსტმა „გაგრძელების“ ავტორის ხელში განიცადა ამ უკანასკნელის შეცდომებისა და გაუგებრობათა შედეგია. ამიტომ ეს ცვლილებები არ შეიძლება მივიჩნიოთ იმის მახვენებლად, რომ „გაგრძელების“ ავტორი კრიტიკულად კვიდება თავის წყაროს, ეჭვი ეპარება მისი მონაცემების სანდოობაში და აღნიშნული ცვლილებები მათი შესწორების სურვილითაა ნაკარნახევი. აქედან გამომდინარე „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებულ გაგრძელებაში არა გვაქვს მასში გამოყენებულ წყაროსთან შედარებით რაიმე წინგადადგმული ნაბიჯი რეალურ სინამდვილესთან მიახლოების თვალსაზრისით (საუბარი ეხება, ცხადია, „გაგრძელების“ იმ მონაკვეთებს, რომლებიც ძეგლიდანაა აღებული).

ამრიგად, „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებული გაგრძელების ავტორი „ძეგლი ერისთავთა“-ს ტექსტიდან იღებს გარკვეული მიზნის შესაბამისად შერჩეულ ცალკეულ ნაწყვეტებს, რომლებსაც თავისი თხზულების არქიტექტონიკაში განალაგებს ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით. აღნიშნული ავტორი წყაროს, ძირითადად, სიტყვასიტყვით მისდევს, მაგრამ, ამავე დროს, შეაქვს მასში გაუგებრობით გამოწვეული გარკვეული ფაქტობრივი, შინაარსობრივი და ტექსტობრივი ცვლილებები.

წყაროს გამოყენების ზემოთ აღნიშნული თავისებურება, რომლებიც, ცხადია, მეტნაკლებად დამახასიათებელია შუა საუკუნეების ძეგლებისათვის (თუმცა ამის ილუსტრირების საშუალება ყოველთვის არა გვაქვს) საყურადღებოა სხვა მხრივაც, კერძოდ, მათი გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელია ისეთი ტექსტის რეკონსტრუირება, რომელსაც დამოუკიდებელი სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ შეტანილია სხვა თხზულებაში

მთლიანად ან ნაწილობრივ, როგორცაა მაგალითად „მესხური დავითნის მატიანე“, რომლის მეორე ნახევარი დაკარგულია. ამ ნაწარმოებით, როგორც ცნობილია, ისარგებლეს „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებული გაგრძელების ავტორმა, „ცხოვრება საქართველოდსას“ (პარიზის ქრონიკა) შემდგენელმა და ვახუშტიმ თავის „საქართველოს აღწერაში“. აღნიშნული მატიანის დღეისათვის დაკარგული მეორე ნახევარი მხოლოდ ამ თხზულებებშია შემონახული. ივ.ჯავახიშვილი მესხური მატიანის დაკარგული ნაწილის ტექსტის აღდგენას შესაძლებლად მიიხნევდა აღნიშნული თხზულებების საშუალებით. ამისათვის მკვლევარი მიუთითებდა ამ თხზულებებში მესხური მატიანის ცნობების მოცულობისა და საზღვრების გარკვევის საჭიროებაზე, აგრეთვე, ქრონიკალური ცნობების განლაგებაში მათ შორის არსებული სხვაობის გათვალისწინების აუცილებლობაზე. ივ.ჯავახიშვილი აღნიშნავს, რომ „მესხური დავითნის“ მატიანის დაკარგული ნაწილის გამორკვევა და აღდგენა ადვილი საქმე არ არის და განსაკუთრებული ბეჯითი კვლევა-ძიებაა საჭირო⁸. აღნიშნული კვლევა-ძიების მართებული გზით წარმართვისა და სასურველი შედეგების მიღებაში, ვფიქრობთ, გარკვეულ წვლილს შეიტანს „ქართლის ცხოვრების“ გადაკეთებულ გაგრძელებასა, „ცხოვრება საქართველოდსა“-ში და ვახუშტის ნაშრომში წყაროს გამოყენების მეთოდებისა და ხერხების გათვალისწინება.

⁸ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 278.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ინდიკტიონი ახ.წ. IV-XVIII სს. ქრისტიანული ქვეყნების უმეტესობაში დროის აღრიცხვის თხუთმეტწლიან ციკლში წლის რიგით ნომერს აღნიშნავდა. ინდიკტიონის მიხედვით დროის აღრიცხვა პირველად ეგვიპტეში დაკანონდა 297 წ., შემდგომ რომის იმპერიაში 312 წ.მომდევნო საუკუნეებში გავრცელდა სხვა ქვეყნებშიც.

წელთაღრიცხვის თხუთმეტწლიანი ციკლი არა, მაგრამ თვით ტერმინი ინდიკტიონი საქართველოშიც შემოვიდა. ქართულ წყაროებში ინდიკტიონი, ჩვეულებრივ, მეფეთა ტახტზე ასვლიდან პირველ, მეორე, მესამე და ა.შ. წლებს აღნიშნავდა¹. ათვლის წერტილად აღებული იყო როგორც თანამოსაყდრედ დასმის, ისე დამოუკიდებელ მეფედ კურთხევის თარიღი (ხან ერთი, ხან – მეორე).

ამჯერად ვეხები ინდიკტიონის ამ საყოველთაოდ მიღებული მნიშვნელობისაგან განსხვავებულ გაგებას, რომელიც იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის (1510–1565) მიერ გაცემულ მრავალთაგან სამ სიგელში დასტურდება.

ცნობილია, რომ აღნიშნული მეფე ტახტზე ავიდა 1510 წელს². თარიღი ზუსტი და ეჭვმიუტანელია. ამ მეფის მიერ გაცემულ არაერთ სიგელში მითითებული მისი მეფობის ინდიკტიონისათვის ათვლის საწყის წერტილად სწორედ ეს თარიღია აღებული³, სადაც სიგელის გაცემის თარიღი და ბაგრატის მეფობის რიგითი წელი (ინდიკტიონი), წესისამებრ, ზუსტად შეესაბამება ერთმანეთს, მაგრამ ეს პრინციპი დარღვეულია ამავე მეფის სამ სიგელში.

¹ ჯავახიშვილი, 1999, გვ. 58.

² ჯავახიშვილი, 1967, გვ. 214; კაკაბაძე, 1922, გვ. 31.

³ ქრონიკები, II, გვ. 380, 386; ჯავახიშვილი, 1967, გვ. 214.

ესენია: 1. ნიკორწმინდის საეპისკოპოსოს დაარსების სიგელი, გაცემული 1544 წლის 9 აგვისტოს⁴, 2. შეწირულობის სიგელი გელათის წმ.გიორგისადმი, გაცემული 1545 წლის 12 ივნისს;⁵ 3. წყალობის სიგელი ივანე ცირღილაძისადმი, გაცემული 1545 წლის 9 ივლისს⁶.

სამივე სიგელის ტექსტი დაწერილია ერთი და იმავე პიროვნების, მეფის კარის მწიგნობრის გიორგი აბაშიძის მიერ და სამივეგან სიგელის გაცემის ქრონიკონულ თარიღთან ერთად მითითებულია საბუთის გამცემის, ბაგრატ მესამის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონი. ინდიქტიონის ტრადიციული შინაარსიდან გამომდინარე, პირველი სიგელის მიხედვით ბაგრატ III ტახტზე ასულა 1540 წლის 9 აგვისტომდე, მეორის მიხედვით – 1541 წლის 12 ივნისამდე, მესამის თანახმად – იმავე წლის 9 ივლისამდე. არც ერთი მათგანი არ შეესაბამება ბაგრატის გამეფების ნამდვილ თარიღს (1510 წ.).

აღნიშნული შეუსაბამობა ს.კაკაბაძის აზრით, შეიძლება აიხსნას იმერეთის სამეფოს შინაურ ცხოვრებაში იმ დროს მომხდარი რაღაც ცვლილებით ან იმით, რომ მეოთხე ინდიქტიონით, ფაქტობრივად, საბუთების დამწერმა გიორგი აბაშიძემ მეფის კარზე მისი მწიგნობრად განწესების თარიღი აღნიშნა⁷.

⁴ კაკაბაძე, 1912 (II), გვ. 7-8. ამ საბუთს თ.კორღანია ათარიღებს 1534 წლით (იხ. ქრონიკები, II, გვ. 379), რაც არასწორია. საბუთის ტექსტში გარკვევით იკითხება „ქკს სკიბ“. ე.ი. 1544 წ. (იხ. კაკაბაძე, 1912 (II), გვ. 8); ანოტირებული ლექსიკონი, I, გვ. 236-237.

⁵ სამართლის ძეგლები, II, გვ. 120.

⁶ კაკაბაძე, სმ, II, 1925, გვ. 135.

⁷ იქვე, გვ. 243.

თ.ლომოურის აზრით, ეს განპირობებულია იმით რომ იმერეთის მეფეთა ზოგიერთი მდივან-მწიგნობარი ვერ ერკვეოდა ინდიქტიონების საკითხში⁸.

აღნიშნული შეუსაბამობის მიზეზების ძიებისას ყურადღებას იქცევს ორი გარემოება მაინც. ერთი ისაა, რომ სიგელის დამწერის მიხედვით, 1544 წლის აგვისტოშიც და 1545 წლის ივნის-ივლისშიც ბაგრატის მეფობის მეოთხე ინდიქტიონი მიმდინარეობს, რაც იმის მანვენებულია, რომ ის „ინდიქტიონში“ დროის უფრო დიდ მონაკვეთს გულისხმობს, ვიდრე ერთი წელიწადია. მეორე, ძნელი წარმოსადგენია, სამეფო კარის მწიგნობარს არ სცოდნოდა თუ რამდენ წელს მოითვლიდა მისი მბრძანებლის მეფობა. აქედან გამომდინარე, შთაბეჭდილება ისეთია, რომ გიორგი აბაშიძე „ინდიქტიონს“ ამ ტერმინის ჩვეულებრივი აზრით კი არა, ამ უკანასკნელისგან სრულიად განსხვავებული მნიშვნელობით იყენებდა. იმის გასაგებად, თუ რა აზრს დებდა ის ამ სიტყვაში, ანგარიშგასასწევად მიმანინია ის ფაქტი, რომ თარიღები მის მიერ შედგენილი სიგელებისა, ე.ი. 1544-1545 წლები ბაგრატ მესამის მეფობის მეოთხე ათწლეულში თავსდება. ამიტომ, ვფიქრობ, რომ გიორგი აბაშიძის ენით გაცხადებული ბაგრატ მესამის მეფობის „ინდიქტიონი მეოთხე“ ამ გვირგვინოსნის მეფობის მეოთხე ათწლეულს გულისხმობს. გამოდის, რომ გიორგი აბაშიძისათვის ინდიქტიონი დროის ათწლიან მონაკვეთს მოიცავს. უნდა ითქვას, რომ ქართულ სინამდვილეში ესაა ინდიქტიონით დროის აღრიცხვაში ნოვაციის შეტანის პრეცედენტი, რომელსაც სხვათა მიერ გაზიარება არ ეწერა. რამდენადაც ჩემთვის ცნობილია, ინდიქტიონის ამგვარი გაგება ერთადერთ შემთხვევად რჩება.

⁸ ლომოური, 1953, გვ. 21.

- Ad 2252 კთ. – საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კიკეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი
აღასანია, 1980 – გაღასანია, XVIII ს. ქართული ანონიმური ქრონიკა. – წიგნში: ცხოვრება საქართველოდსა, თბ.
- აღუქსიძე, 1968 – ზ.აღუქსიძე, კირიონ ქართლის კათალიკოსი. - წიგნში: ეპისტოლეთა წიგნი, თბ.
- ამირანაშვილი, 1978 – შ.ამირანაშვილი, საქართველოდან სხვადასხვა დროს გატანილი სამუზეუმო განძეულობა და მისი დაბრუნება. თბ.
- ანდრონიკაშვილი, 1966 – მ.ანდრონიკაშვილი. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ.
- ანთელავა, 1980 – ი.ანთელავა, XI-XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბ.
- ანთელავა, 1983 – ი.ანთელავა. საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI-XIII საუკუნეებში, თბ.
- ანთელავა, 1988 – ი.ანთელავა, XI-XIV სს. ქართული საისტორიო წყაროები, თბ.
- ანთელავა, 1990 – ი.ანთელავა. ლეკან II დადიანი, თბ.
- ანთელავა, 1999 – ი.ანთელავა. ოდიშის სამთავრო ძველ დადიანთა მმართველობის ხანაში. წიგნში: სამეგრელო. კოლხეთი. ეგრისი, თბილისი – ზუგდიდი.
- ანთელავა, 1949 – И.Антелава. Очерки по истории Абхазии XVII-XVIII вв., Сухуми.
- ანოტირებული ლექსიკონი, I – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, გამოსაცემად მოამზადეს: დ.კლდია-

ანოტირებული ლექსიკონი, II – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, გამოსაცემად მოამზადეს: დ.კლდია-შვილმა და მსურგულაძემ, თბ., 1993.

ანოტირებული ლექსიკონი, III – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, III, მასალები შეკრიბეს და გამოსაცემად მოამზადეს: ა.ბაქრაძემ, ლ.რატიანმა და გ.ოთხმე-ზურმა, თბ., 2004.

ანაბაძე, 1959 – З.Анчабадзе. Из истории средневековой Абхазии, Сухуми.

არახამია, 1988 – გ.არახამია, ძველი ქართული საგვარეულო მატრიანები, თბ.

არახამია, 2002 – გ.არახამია, ოდიშის ერისთავთა ქრონოლოგიისათვის. – საისტორიო ძიებანი, V, ზ.პაპას-კირის რედაქტორობით, თბ.

არახამია, 2006 – გ.არახამია, ცაიშის გულანი და მისი მინაწერები. – სამეგრელოს სამხარეო სამეცნიერო ცენტრის წელიწადეული, II, თბ.

ასათიანი, 1968 – ნ.ასათიანი, საქართველო-მარვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში. – კრ.: XII საუკუნის საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ.

აქტები, 1868 – Акты собранные Кавказской археографической комиссией, т. II.

აქტები, 1869 – Акты собранные Кавказской археографической комиссией, т. III.

აქტები, 1873 – Акты собранные Кавказской археографической комиссией, т. VII.

ბაქრაძე, 1987 – დ.ბაქრაძე. არქეოლოგიური მოგზაურობა გურიასა და აჭარაში, ბათუმი.

ბახტაძე, 2003 – მ.ბახტაძე, ერისთავობის ინსტიტუტის საქართველოში, თბ.

ბერაძე, 1964 – თ.ბერაძე. ერთი საკითხი სამეგრელოს ისტორიული გეოგრაფიიდან. კრ.: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, II, თბ.

ბერაძე, 1967 – თ.ბერაძე. ოდიშის პოლიტიკური გეოგრაფიიდან, კრ.: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, III, თბ.

ბერაძე, 1967 (I). ოდიშის ისტორიული გეოგრაფიიდან, საკანდიდატო დისერტაცია. ინახება საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ივ.ჯავახიშვილის სახ.ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკაში.

ბერაძე, ცქიტიშვილი, 1971 – თ.ბერაძე, გ.ცქიტიშვილი. იმერეთის სამეფოს საზღვრები, კრ.: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ.

ბერაძე, 1971 (II) – თ.ბერაძე. ვახუშტი ბაგრატიონი და საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის საკითხები, კრ.: საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, IV, თბ.

ბერაძე, 1982 – თ.ბერაძე. დასავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, მაცნე. ისტორიის სერია, № 1.

ბერაძე, 1983 – თ.ბერაძე. იმერეთის სამეფოს მთიანეთის სოციალური განვითარების საკითხისათვის, კრ.: საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებები ფეოდალურ ხანაში, თბ.

ბერაძე, 1999 – ოდიში საერისთავოს ხანაში, წიგნში: სამეგრელო. კოლხეთი. ეგრისი, თბილისი – ზუგდიდი.

ბერაძე, 2000 – თ.ბერაძე. ოდიშის მთავართა ქრონოლოგიური სია, ანალები, № 2.

ბერაძე, 2001 – თ.ბერაძე, მცირეოდენი ცნობები პაღიას ტომის ხატის შესახებ. – გაზ.: ფოთის ეპარქიის ნიკა, № 8.

ბერიძე, 1955 – ვ.ბერიძე. სამცხის ხუროთმოძღვრება, თბ.

ბერიძე, 1973 – ვ.ბერიძე. ხობის ტაძრის ისტორიისათვის, მაცნე. ისტორიის სერია, № 3.

ბერუღაია, 1951 – კ.ბერუღაია. აფხაზეთის ისტორიული ადგილები, თბ.

ბერძენიშვილი, 1971 – ნ.ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, V, თბ.

ბერძენიშვილი, 1989 – ნ.ბერძენიშვილი. საქართველოს ისტორიის საკითხები, IX, თბ.

ბერძენიშვილი, 1979 – მ.ბერძენიშვილი, სახელმწიფო წყობილება, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ.

ბოგვერაძე, 1973 – ა.ბოგვერაძე. ცვლილებანი საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბ.

ბოროზდინი, 1934 – კ.ბოროზდინი. სამეგრელო და სვანეთი (1854–1861), თარგმნილი თ.სახოკიას მიერ. ტფ.

ბოჭორიძე, 1995 – ვ.ბოჭორიძე, იმერეთი, თბ.

ბროსე, 1849 – M.Brosset. Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Armenie, (rapports VII), St.-Pb.

ბროსე – 1850 – M.Brosset. Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Armenie, (rapports IX), St.-Pb.

ბროსე, 1851 - M.Brosset. Rapports sur un voyage archeologique dans la Georgie et dans l'Armenie, (rapports XI), St.-Pb.

ბროსე, 1856 – M.Brosset. Histoire de la Georgie, I, St.-Pb.

- ბროსე, 1900 – მ.ბროსე. საქართველოს ისტორია, ნაწ. II, ტფ.
- ბლაჯობა, 1967 – Х.Бгажба. Из истории письменности в Абхазии, Тб.
- გამახარია, 2005 – ჯ.გამახარია, აფხაზეთი და მართლ-მადიდებლობა, თბ.
- გამყრელიძე, 1987 – გ.გამყრელიძე, წყალქვეშა არქეოლოგიური ექსპედიციის კვლევა-ძიება ქვოთის მიდამოებში. – მაცნე. ისტორიის სერია, № 1, 1987.
- გეორგიკა, 1952 – გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. IV, ნაკვ. II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და კომენტარები დაურთო ს.ყაუხჩიშვილმა, თბ.
- გეორგიკა, 1967 – გეორგიკა. ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, ტ. VII, ტექსტები ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტებები დაურთო ს.ყაუხჩიშვილმა, თბ.
- გოჩოლელიშვილი, 1988 – დ.გოჩოლელიშვილი. აღ-უმარის, აღ-მუჰიბის და აღ-კალკაშანდის ცნობები საქართველოს შესახებ, წიგნში: XIV-XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ. თბ.
- გრიგოლია, 1953 – კ.გრიგოლია. ზებედე მღვდელმონაზონი და მისი ანდერძი. აკად.ს.ჯანაშიას სახ.საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, ტ. XVII B, თბ.
- გრიგოლია, 1954 – კ.გრიგოლია, ახალი ქართლის ცხოვრება, თბ.
- გრიგოლია, 1994 – კ.გრიგოლია, ღაზიკის სამეფოს საისტორიო გეოგრაფიის საკითხები, თბ.
- დადიანი, 1963 – ნ.დადიანი. ქართველთ ცხოვრება, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო შ.ბურჯანაძემ, თბ.

დიუბუა დე მონპერე, 1839 – Doubyas de Vontperet
Voyage. t. I, et. III, Paris.

დუნდუა, 1992 – თ.დუნდუა, X-XII სს. ქართული მონეტები და საქართველოს ისტორიის ზოგიერთი საკითხი. – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, № 310.

ელიავა, 1977 – გ.ელიავა. აბაშისა და გეგუჭკორის რაიონების ტოპონიმია, თბ.

ელიავა, 1989 – გ.ელიავა. სენაკის რაიონის ტოპონიმია, თბ.

ელჩინის ელჩობა, 2005 – Посольство Федота Елчина и Павла Захарьева в Мингрелию, для издания подготовил, предисловием, комментариями и словарем снабдил Дж.Галахария, Тб.

ენციკლოპედიური ლექსიკონი, 1882 – Энциклопедический словарь, издатели Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон, т. VI А, СПб.

ერისთავი, 1873 – Р.Эристов, Путевые записки по Мингрелию. - Журн. "Кавказская старина, № 3.

ზაქარაია, 1957 – პ.ზაქარაია. ცაიშის ხუროთმოძღვრული კომპლექსი, თბ.

ზაქარაია, 1980 – პ.ზაქარაია. ჭაქვინჯა, თბ.

ზაქარაია, 1978 – პ.ზაქარაია, ქართული ცენტრალურ-გუმბათოვანი არქიტექტურა, თბ.,

ზუხბაია, 2000 – ვ.ზუხბაია, ქართული გვარსახელები და ტოპონემები აფხაზეთში, თბ.,

თამარაშვილი, 1903 – მ.თამარაშვილი. ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის.

თაყაიშვილი, 1905 – Е.Такайшвили. Археологические экскурсии, разыскания и заметки, I, Тифлис.

- თაყაიშვილი, 1909 – Е.Такайшвили. Древние предметы принадлеж-
ащие Земо-Чалской церкви. – Материалы по археологии
Кавказа, XII, М.
- თაყაიშვილი, 1907 – Е.Такайшвили. Из археологических
экскурсии по гурийским церквам. Известия кавказского
отделения Императорского Московского археологического
общества, вып. II, Тифлис.
- თაყაიშვილი, 1913 – ე.თაყაიშვილი. არხეოლოგიური მოგ-
ზაურობანი და შენიშვნანი, ტფ.
- თაყაიშვილი, 1963 – ე.თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგ-
ზაურობა რაჭაში, თბ.
- თაყაიშვილი, 1991 – ე.თაყაიშვილი. არქეოლოგიური ექსპე-
დიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წ., კრ. დაბრუნება,
გ.შარაძის საერთო რედაქციით, თბ.
- თეოდოსი განგრელი, 1941 – გეორგიკა, ტ. IV, ნაკვ. I,
ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოს-
ცა და განმარტებები დაურთო სეკაუხნიშვილმა, თბ.
- თოფჩიშვილი, 1997 – რ.თოფჩიშვილი. როდის წარმოიქმნა
ქართული გვარსახელები, თბ.,
- ივაშენკო, 1926 – М.Ивашенко. Великая абхазская стена. Из-
вестия абхазского научного общества, вып. IV, Сухуми.
- იველიევის ელჩობა, 1969 – ალექსი იველიევის 1650–1652
წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღ-
წერილობა, რუსული ტექსტი ხელნაწერების მიხედ-
ვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამ-
ზადა ი.ცინცაძემ, თბ.
- ინგოროყვა, 1941 – პ.ინგოროყვა. სვანეთის საისტორიო
ძეგლები, ნაკვ. II, თბ.
- ინგოროყვა, 1954 – პ.ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ.,
- ინგოროყვა, 1963 – პ.ინგოროყვა, რუსთაველიანას ეპილო-
გი, თხზულებანი, ტ. I, თბ.

იოანე ბაგრატიონი, S – 550. – იოანე ბაგრატიონი. შემკვეთითი აღწერა საქართველოს შინა მცხოვრებთა თავადთა და აზნაურთა გვარებისა, კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

ოსეელიანი, 1843 – П.Иоселиани, Краткая история грузинской церкви, СПб.

ოსეელიანი, 1849 – П.Иоселиани, Жизнь В.Моурава Георгия Саакадзе, Тифлисъ.

ოსეელიანი, 1866 – П.Иоселиани, Описание древностей г.Тифлиса.

ოსეელიანი, 1973 – პ.ოსეელიანი, დიდი მოურავის გიორგი სააკაძის ცხოვრება, თბ.

ოსეელიანი, 1978 – პ.ოსეელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, თბ.

ისტორიული დოკუმენტები, 1959 – ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466–1770 წწ.), I, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებლები დაურთო შ.ბურჯანაძემ, თბ.

ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, – ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I, გამოსაცემად მოამზადეს თ.ენუქიძემ და ვ.ხილოვაევამ, თბ., 1984.

კაკაბაძე, 1912 (I) – ს.კაკაბაძე. კონსტანტინე VI, უცნობი აფხაზეთა მეფე, ტფ.

კაკაბაძე, 1912(II) – ს.კაკაბაძე, სჯულმდებელი ბაგრატ კურაპალატი, ტფ.

კაკაბაძე, 1913 (I) – ს.კაკაბაძე. გენეალოგია დიდის ალექსანდრე მეფისა, ტფ.

კაკაბაძე, 1913 (II) – ს.კაკაბაძე. სამართალი კათალიკოსისა და მისი შედგენის დრო, ტფ.

- კაკაბაძე, 1915 – ს.კაკაბაძე. ისტორიული საბუთები, II, ტფ.
- კაკაბაძე, 1922 – ს.კაკაბაძე. საქართველოს მოკლე ისტორია, ტფ.
- კაკაბაძე, 1914 – ს.კაკაბაძე. აფხაზეთის მანდატურთუხუცესნი XIV საუკუნეში. წერილი შტუდიები საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, ტფ.
- კაკაბაძე, 1920 – ს.კაკაბაძე. კვლევები-ძიებანი საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ, ტფ.
- კაკაბაძე, 1921(I) – ს.კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, ტფ.
- კაკაბაძე, 1921 (II) – ს.კაკაბაძე. დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, II, ტფ.
- კაკაბაძე, სმ, I, 1924 – ს.კაკაბაძე. საისტორიო მოამბე, ტფ.
- კაკაბაძე, სმ, II, 1924 – ს.კაკაბაძე, საისტორიო მოამბე, ტფ.
- კაკაბაძე, სმ, I, 1925 – ს.კაკაბაძე, საისტორიო მოამბე, ტფ.
- კაკაბაძე, სმ, II, 1925 – ს.კაკაბაძე, საისტორიო მოამბე, ტფ.
- კაკაბაძე, 1929 – ს.კაკაბაძე, საისტორიო კრებულები, IV, ტფ.
- კალანაძე, 1973 – ვ.კალანაძე, უნივერსალური კალენდარი, თბ.
- კალენდარი, 1852 – Кавказский календарь на 1852 г.
- კაპანაძე, 1966 – დ.კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, თბ.
- კასტელი, 1977 – ქრისტეფორე დე კასტელი, ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, გამოსაცემად მოამზადა ბ.გიორგაძემ, თბ.
- კაჭარავა, 2000 – ე.კაჭარავა, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები ერთიანი სამეფოს დაშლის შემდეგ. –

კრ.: საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქები, რეგისტრირებული
რეველის რედაქციით, თბ.

კახაძე, 2001 – კ.კახაძე. დასავლეთ საქართველოს უცნობი
მეფეები. აღმან. კლიო, № 11.

კეკელია, 2000 – ი.კეკელია. ცაიშელ ეპისკოპოსთა ქრონო-
ლოგიისათვის. ქუთაისის ისტორიული მუზეუმის
მასალები, XII, ქუთაისი.

კეკელიძე, 1955 – კ.კეკელიძე. თეოდოსი განგრელის „მო-
სახსენებლის“ ქართული ვერსია, ეტიუდები, III, თბ.

კეკელიძე, 1980 – კ.კეკელიძე. ძველი ქართული ლიტერა-
ტურის ისტორია, I, თბ.

კეკელიძე, 1986 – კ.კეკელიძე. ეტიუდები, XIV, თბ.

კიკნაძე, 1989 – ვ.კიკნაძე. საქართველოს XIV საუკუნეში,
თბ.

კონდაკოვი, ბაქრაძე, 1890 – Описание памятников древности в
некоторых храмах и монастырях Грузии составленная
Н.Кондаковым, грузинские надписи прочтены и истол-
кованы Д.Бакрадзе, СПб.

კონდაკოვი, 1887 – Н.Кондаков. Византийские церкви и памя-
тники Константинополя. – Труды археологического съезда
в Одессе 1884 г., т. III, Одесса.

კონდაკოვი, 1911 – Н.Кондаков. Русская икона. т. III, Одесса, ч.
I, СПб.

კონდაკოვი, 1914 – Н.Кондаков. Иконография Богоматери,
ч. I, СПб.

კონდაკოვი, 1915 – Н.Кондаков. Иконография Богоматери,
ч. II, Петроград.

კონტარინი, 1892 – ამბროზიო კონტარინი. იტალიელი
მოგზაურები საქართველოში XV საუკუნეში, თარგმ-
ნა ა.ჭყონიამ, უურნ.მოამბე, XI.

- კუდრიავცევი, 1922 – Кудрявцев. Сборник материалов по истории Абхазии, Сухуми.
- ღამბერტი, 1938 – არქანჯელო ღამბერტი. სამეგრელოს აღწერა, თარგმანი იტალიურიდან აღ. ჭყონიასი, თბ.
- ღაზარევი, 1971 – В.Лазарев. Византийская живопись, М.
- ღეთოდიანი, 1991 – დ.ღეთოდიანი. აფხაზეთის, აფშილეთის და სანიგეთის პოლიტიკური ურთიერთობა ეგრისთან (ღაზიკასთან) IV-VIII საუკუნეებში, თბ.
- ღიხაჩოვი, 1911 – Н.Лихачев. Историческое значение италогреческой иконописи, СПб.
- ღომინაძე, 1954 (I) – ბ.ღომინაძე, ფეოდალური მიწათმფლობელობის ისტორიიდან („საწინამძღვრო“) – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ.31.
- ღომინაძე, 1955, – ბ.ღომინაძე, გელათი, თბ.
- ღომინაძე, 1960 – ბ.ღომინაძე, ბიჭვინთის ხატის 1568 წლის წარწერა – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 33, თბ.
- ღომინაძე, 1954 (II) – ბ.ღომინაძე. მასალები დასავლეთ საქართველოს XVII-XVIII საუკუნეთა ქრონოლოგიისათვის კრ.: მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ.31.
- ღომინაძე, 1966 – ბ.ღომინაძე. ქართული ფეოდალური ურთიერთობების ისტორიიდან, I, სენიორიები, თბ.
- ღომინაძე, 1979 – ბ.ღომინაძე. მონღოლთა ბატონობა საქართველოში და ბრძოლა მის წინააღმდეგ: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, III, თბ.
- ღომიური, 1953 – თ.ღომიური, პატარა ჯიხაიშში აღმოჩენილი XVI ს. განძის გამო. – ს.ჯანაშიას სახ.საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XVII-Б.

ლომოური, 1991 – ნ.ლომოური, ირაკლი კეისრის ღაღაძის ბები ირანში და საქართველო. – კრებ.: ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო, თბ.

ლომოური, 1993 – ნ.ლომოური. საქართველოს სახელწოდებანი ბიზანტიურ წყაროებში. კრ.: საქართველოსა და ქართველების აღმნიშვნელი უცხოური და ქართული ტერმინოლოგია, თბ.

ლორთქიფანიძე, 1963 – მ.ლორთქიფანიძე. ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, თბ.

ლორთქიფანიძე, 1973 – მ.ლორთქიფანიძე. ეგრის-ავხაზეთის სამეფო, წიგნში: საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, II, თბ.

მაევსკი, 1896. – В.Т.Маевский. Кутаисская губерния. Военно-статистическое описание, Тифлиς.

მაკაღათია, 2006 – ს.მაკაღათია. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ.

მაკარი ანტიოქიელი, 1982 – მაკარი ანტიოქიელი, ცნობები საქართველოს შესახებ. არაბულიდან თარგმნა თ.მარგველაშვილმა. – კრ. „არმაღანი“, III, თბ.

მასაღები, 1973 – მასაღები მე-17 ს. საქართველოს ისტორიისათვის (საქართველოს აღწერილობა შედგენილი პავლე ალექსოვის მიერ), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ნ.ასათიანმა, თბ.

მაჩაბელი, 2003 – კ.მაჩაბელი, ღმრთისმშობელი – მცირე ორანტა ქართულ ჭედურობაში – საქართველოს სიძველენი, № 4-5, თბ.

მესხია, 1979 – შ.მესხია. საქართველოს საშინაო-პოლიტიკური ვითარება და სამოხელეო წყობილება XII ს. საქართველოში, თბ.

- მეტრეველი, 1962 – ე.მეტრეველი: მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ.
- მეტრეველი, 1998 – ე.მეტრეველი. ათონის ქართველთა მონასტრის სააღაპე წიგნი, თბ.
- მეუნარგია, 2002 – ი.მეუნარგია, დავით დადიანი და მისი დრო, თბ.
- მიბზუანი, 1989 – თ.მიბზუანი. დასაველეთ საქართველოს მთიელთა ეთნოგენეზის, განსახლებისა და კულტურის ისტორიიდან, თბ.
- მურავიოვი, 1848 – А.Муравьев. Армения и Грузия, ч. III, СПб.
- მურიე, 1884– J.Murie, La Mengrelie anciens Colchis, Odessa.
- მუსხელიშვილი, 1977 – დ.მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, I, თბ.
- მუსხელიშვილი, 1980 – დ.მუსხელიშვილი. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ძირითადი საკითხები, II, თბ.
- მშიდლობაძე, 1991 (I) – ნ.მშიდლობაძე. ელისაბედ ბატონიშვილის მზითვის წიგნი. მრავალთავი. XVI, თბ.
- მშიდლობაძე, 1991 (II) – პირთა ანოტირებული ლექსიკონი, I, გამოსაცემად მოამზადეს: დ.კლდიაშვილმა, მ.სურგულაძემ, ე.ცაგარეიშვილმა, გ.ჯანდიერმა,
- მცირე ქრონიკები, 1968 – მცირე ქრონიკები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ჯ.ოდიშელმა, თბ.
- ნარკვევები, II – საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, შამხსიას რედაქტორობით, თბ., 1973
- ნიკოლეიშვილი, 2001 – მ.ნიკოლეიშვილი, ქუთაისის მუზეუმის ეპიგრაფიკული ძეგლები. – ქუთაისის მუზეუმის შრომები, XIII, ქუთ.

ნიკოლეიშვილი, 1978 - მ.ნიკოლეიშვილი. ისტორიული მასალები. ქუთაისის ნ.ბერძენიშვილის სახ.ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები, III, თბ.

პაიჭაძე, 1989 - დ.პაიჭაძე. ევროპის ქვეყნების ანტიოსმალური კოალიცია და საქართველო, თბ.

პანარეტოსი, 1960 - მიქელ პანარეტოსი. ტრაპიზონის ქრონიკა, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავალი წერილით, შენიშვნებითა და საძიებლებით გამოსცა აღ.გამყრელიძემ კრ. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ.33, თბ.

პახომივი, 1970 - Е.Пахомов, Монеты Грузии, Тб.

პროკოპი კესარიელი, 1934 - პროკოპი კესარიელი. წიგნში: გეოგრაფია, ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, II, ბერძნული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და განმარტება დაურთო ს.ყაუხჩიშვილმა, თბ.

ჟორდანია, 1902 - მოქვის ეკლესიის (აფხაზეთში) ომლოვრი ისტორიულის წარწერებით, გაზ.ივერია, № 92.

ჟორდანია, 1983 - გ.ჟორდანია, დაბრუნებული საუნჯე, თბ., სამართლის ძეგლები, I - ქართული სამართლის ძეგლები, გამოსაცემად მოამზადა, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ, თბ., 1962.

სამართლის ძეგლები, II - ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ, თბ., 1965.

სამართლის ძეგლები, III - ქართული სამართლის ძეგლები, III, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ი.დოლიძემ, თბ., 1970.

საქართველოს სიძველენი, I - საქართველოს სიძველენი, I, ე.თაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1920.

საქართველოს სიძველენი, II – საქართველოს სიძველენი, II, ეთაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ., 1909.

საქართველოს სიძველენი, III – საქართველოს სიძველენი, III, ეთაყაიშვილის რედაქტორობით, ტფ. 1911.

სცსსა, 1449–1571 – საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო სააისტორიო არქივი, ფონდი 1449, № 1571.

სელეზნიოვი, 1847 – М.Селезнев. Руководство к познанию Кавказа, I, СПб.

სვანეთის ძეგლები, I, 1986 – სვანეთის წერილობითი ძეგლები, I, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და შენიშვნები დაურთო ვ.სილოგავამ, თბ.

სვანეთის ძეგლები, II, 1989 – სვანეთის წერილობითი ძეგლები, II, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საცნობარო-საინფორმაციო აპარატი დაურთო ვ.სილოგავამ, თბ.

სილაგაძე, 1992 – ბ.სილაგაძე. მონღოლთა მეორედ გამოჩენა ამიერკავკასიაში და საქართველოს დაპყრობადანაწილება. მაცნე. ისტორიის სერია, № 3.

სილოგავა, 1994 – ვ.სილოგავა, კუმურდო, ტაძრის ეპიგრაფიკა, თბ.

სილოგავა, 2005 – ვ.სილოგავა, სამეგრელო – აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, თბ.,

სირაძე, 1983 – რ.სირაძე, ქართული მწერლობის საზღვარგარეთული კერების ურთიერთობის ისტორიიდან – კრ.: ივირონი – 1000, თბ.

სიხარულიძე, 1971 – ი.სიხარულიძე. მასალები გურიის ისტორიული გეოგრაფიისათვის. კრ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებულები, IV, თბ.

სიხარულიძე, 1982 - ი.სიხარულიძე. ვაკე-იმერეთის ისტორიული გეოგრაფიის მასალებიდან. კრ. საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის კრებული, VI, თბ.

სიჭინავა, ჩიტაია - ა.სიჭინავა, გ.ჩიტაია, ხობის მონასტერი, თბ., 2001.

სოსელია, 1951 - ო.სოსელია. სამეგრელოს სამთავროს წარმოშობის თარიღისათვის. მიმოძიებულნი, II, თბ.

სოსელია, 1954 - ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ისტორიიდან. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, № 30, თბ.

სოსელია, 1973 - ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიიდან, II, თბ.

სოსელია, 1990, - ნარკვევები ფეოდალური ხანის დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-ეკონომიკური ისტორიიდან, III, თბ.

სტეფნაძე, 1985 - ჯ.სტეფნაძე, საქართველო XII ს. და XIII ს. პირველ მეოთხედში, თბ.

სურგულაძე, 1984 - ივ.სურგულაძე, ქართული სამართლის წყაროები, თბ.

სურგულაძე, 1986 - მ.სურგულაძე - ორწევრიანი გვარსახელები ქართულ ისტორიულ საბუთებში. მრავალთავი, XIII, თბ.

სხირტლაძე, 1991 - ზ.სხირტლაძე, ახიზის ეკლესიისა და მისი მოზაიკის შესახებ. ჟურნ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 3.

ტულუში, 1997 - ა.ტულუში. გვარის სოციალური ფუნქცია ფეოდალურ საქართველოში. ჟურნ. „ცისკარი“, № 8.

ტულუში, 2000 - ა.ტულუში, კათალიკოსთა სამართლის დათარიღებისათვის. - გაზ. „საფარველი“, № 5-6.

ურუშაძე, 1969 – ა.ურუშაძე, ქართული კულტურის ბულგარეთში, თბ.

ფერაძე, 1995 – გ.ფერაძე, უცხოელ პილიგრიმთა ცნობები პალესტინის ქართველი ბერებისა და ქართული მონასტრების შესახებ, გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი წერილი და დამატებითი შენიშვნები დაურთო გ.ჯაფარიძემ, თბ.

ქმ. – ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი.

ქართლის ცხოვრება, 1849 – ქართლის ცხოვრება, I, გამოცემული მბროსეს მიერ, სპტ.

ქართლის ცხოვრება, II, 1959 – ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს.ყაუხნიშვილის მიერ, თბ.

ქაჯაია, 1999. – ნ.ქაჯაია, გელათური ილიტარიონისა და „კათალიკოზთა სამართლის“ დათარიღებისათვის. – მრავალთავი, XVIII.

ქრონიკები, I, – ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ.ჟორდანიას მიერ, I, ტფ., 1892.

ქრონიკები, II, – ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ.ჟორდანიას მიერ, II, ტფ., 1897.

ქრონიკები, III, – თ.ჟორდანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, გამოსაცემად მოამზადეს გ.ჟორდანიამ და შ.ხანთაძემ, თბ., 1967.

დლონტი, 1993 – ა.დლონტი, სუფსა-ნატანების ხეობები. ტოპონიმიკური ძიებანი, VIII, თბ.

ყაზბეგი, 1867 – Г.Газбеки. Итальянцы о Кавказе, в газ.: Кавказ, № 41.

ყოფშიძე, 1994 – И.Кипшидзе. Грамматика мингрельского (иверского) языка. წიგნში: ი.ყოფშიძე. რჩეული თხზულებანი, თბ.

შამბა, 1987 – С.Шамба. Монетное обращение на территории Абхазии, Тб.

შანიძე, 1971 – ა.შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში, თბ.

შარდენი, 1975 – ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო მ.მგალობლიშვილმა, თბ.

ჩუბინაშვილი, 1959 (I) – Г.Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство, Текст, Тб.

ჩუბინაშვილი, 1959 (II) – Г.Чубинашвили. Грузинское чеканное искусство, Иллюстрации, Тб.

ჩუბინაშვილი, 1940 – გ.ჩუბინაშვილი, ბედიის ოქროს ბარძიმი – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, X–B.

ჩუბინაშვილი, 1971 – Н.Чубинашвили. Зедязени, Кисис-Джвари, Гвардия. – ქართული ხელოვნება, ტ. VII–A, თბ.

ჩხატარაიშვილი, 1985 – ქ.ჩხატარაიშვილი. გურიის სამთავროს შეერთება რუსეთთან, თბ.

ჩხატარაიშვილი, 1990 (I) – ქ.ჩხატარაიშვილი, აბულასან იობისძის წარწერა წებელდიდან და მისი ისტორიული მნიშვნელობა. კრ. საქართველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები, VI, თბ.

ჩხატარაიშვილი, 1990 (II) – ქ.ჩხატარაიშვილი. ქართული საეკლესიო ორგანიზაციის ისტორიიდან. კრ. საქარ-

თველოს ფეოდალური ხანის ისტორიის საკითხები
VI, თბ.

ცაგარელი, 1898 – Грамоты и другие исторические документы XVIII столетия относящиеся к Грузии, под ред. А.А.Цагарели, т. II, вып. I, СПб.

ძეგლი ერისთავთა – ძეგლი ერისთავთა, ტექსტები გამოსაცემად, მოამზადა, გამოკვლევა და საბიბლიოთეკური დაურთო შ.მესხიაძე. – მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 30, 1954.

ცაიშის გულანი – ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ხელნაწერი წიგნების ფონდი, № 13.

ცხადაია, 2000 – პ.ცხადაია. გვარები და გვართა დასახლებები სამეგრელოში, თბ.

ცხადაძე, 1981 – ბ.ცხადაძე. – ოვან სუფიქსი ძველ ქართულში. – ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ.

ცხოვრება საქართველოსად, 1980 – ცხოვრება საქართველოსად (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები, და საბიბლიოთეკური დაურთო გალასანიძე, თბ.

ცხოვრება ღვთისმშობლისა, 1996 – ცხოვრება ყოვლადწმინდა ღვთისმშობლისა, ქუთაისი, 1996.

წარწერების კორპუსი, 1980 – ქართული წარწერების კორპუსი, II, დასავლეთ საქართველოს ლაპიდარული წარწერები, ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა გ.ხილოვაძე, თბ.

ჭიჭინაძე, 2003 – ნ.ჭიჭინაძე, კონსტანტინეპოლის სასწაულმოქმედი სახეები და XI-XIV სს. ქართული ფერწერული ხატები. – საქართველოს სიძველენი, № 6.

ჭუმბურიძე, 1971 – ზ.ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბ.

ხაზარაძე, 1999(I) – ნ.ხაზარაძე, ქართველების აღმნიშვნელი ერთი სახელწოდების სემანტიკური კოდისათვის – ქართველური მემკვიდრეობა, III, ქუთ.

ხაზარაძე, 1999(II) – ნ.ხაზარაძე, საქართველოს ერთი რელიგიის ისტორიისათვის – ანალები, № 2.

ხელაია, 2006 – ა.ხელაია, ბედიის ტაძარი – წიგნში: წმ. აღმსარებელი ამბროსი და აფხაზეთი. კრებული შეადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ჯ.გამახარიაძე, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1964 – ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერთა აღწერილობა, II, შედგენილი და ჩასაბეჭდად მოამზადებულია ე.ნიკოლაძის მიერ, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1947 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლ., ტ. V, ემპტრეველის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1976 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლ. ტ. I², შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ.ბრეგაძემ, ც.კახაბრიშვილმა, თ.მგალობლიშვილმა, მ.ქავთარიამ, ლ.ქუთათელაძემ და ც.ჯღამაიაძემ, ემპტრეველის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1980 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლ. ტ. I³, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს თ.ბრეგაძემ, მ.ქავთარიამ, ლ.ქუთათელაძემ, ემპტრეველის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1985 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლ. ტ. I⁴, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ.ბრეგაძემ, მ.ქავთარიამ, ლ.ქუთათელაძემ, ემპტრეველის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1958 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, Q კოლექცია, II, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს: თ.ბრეგაძემ, თ.ენუქიძემ, ნ.კას-

რადემ, ელ.მეტრეველმა, ლ.ქუთათელაძემ, ქრ. შარაშიძემ, ი. აბულაძის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1959 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, S კოლექცია, I, შედგენილია და დასაბუჟდად მომზადებული: თ.ბრეგაძის, თ.ენუქიძის, ნ.კასრაძის, ლ.ქუთათელაძის მიერ, ე.მეტრეველის რედაქციით, თბ.

ხელნაწერთა აღწერილობა, 1974 – ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, A კოლექცია, I₁, შეადგინეს და დასაბუჟდად მოამზადეს: თ.ბრეგაძემ, მ.ქავთარიამ და ლ.ქუთათელაძემ, ე.მეტრეველის რედაქციით, თბ.

ხორავა, 1996 – ბ.ხორავა. ოდიშ-აფხაზეთის ურთიერთობა XV-XVIII სს. თბ.

ხორავა, 1999 – ბ.ხორავა. მასალები დადიანთა სამთავრო სახლის ისტორიიდან (XVIII ს. I ნახევარი). საისტორიო ძიებანი. II, თბ.

ხორავა, 2000 – ბ.ხორავა, ბედიის ტაძარი. საისტორიო ძიებანი, III, თბ.

ხუსკივაძე, 1975 – ლ.ხუსკივაძე, ლევან დადიანის საოქრომჭედლო სახელოსნო, თბ.

ხუსკივაძე, 1984 – ლ.ხუსკივაძე, შუა საუკუნეების ტიხრული მინანქარი საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში, თბ.

ჯავახიშვილი, 1947 – ი.ჯავახიშვილი. სინას მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ.

ჯავახიშვილი, 1983 – ი.ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, წ. II, თხზ. 12 ტომად, ტ. II, თბ.

ჯავახიშვილი, 1982 – ი.ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია, წ. III, თხზ. 12 ტომად, ტ. III, თბ.

ჯავახიშვილი, 1984 - ი.ჯავახიშვილი. ქართული სამართლის ისტორია, წ. II, ნაკვ. I, თხზ. 12 ტომად, ტ. IV, თბ.

ჯავახიშვილი, 1967 - ივ.ჯავახიშვილი, ქართველი ერის ისტორია, წ. IV, თბ.

ჯავახიშვილი, 1999 - ქართული სიგელთმცოდნეობა ანუ დიპლომატიკა, თხზ. 12 ტომად, ტ: IX, თბ.

ჯამბურია, 1983 - გ.ჯამბურია, ლუარსაბ II, - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. VI, თბ.

ჯამბურია, 1973 - გ.ჯამბურია. ქართველი ხალხის ბრძოლა არსებობის შენარჩუნებისათვის. XVII ს. პირველ მესამედში. წიგნში; საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, IV, თბ.

ჯანაშვილი, 1904 - М.Джанашвили. Комментарии, в кн. Царевич Вахушти, География Грузии, Тифлис.

ჯანაშვილი, 1907 - М.Джанашвили. От Ново-сенаки до Дихазурга, Известия Кавказского отделения Императорского Московского археологического общества, вып. II, Тифлис.

ჯანაშია, 1959 - ს.ჯანაშია, შრომები, III, თბ.

ჯაფარიძე, 2006 - გ.ჯაფარიძე, როდის დაუბრუნეს ქართველებს მამლუქების მიერ მიტაცებული ჯვრის მონასტერი? - საიუბილეო კრებული „შოთა მესხია“. 90“, თბ.

ჯოჯუა, 1999 - თ.ჯოჯუა, XII ს. გარეჯული კრებულის (ven.4.) ერთი მინაწერი და აფხაზეთის უცნობი კათოლიკოსი ბართლომე - საქართველოს სიძველენი, № 1.

Hd 1551° - კეკელიძის სახ.ხელნაწერთა ინსტიტუტი.

✓ 1.	ორი მანდატურთუხუცესი XIV ს. საქართველოში	3
✓ 2.	ჭილაძეთა ფეოდალური სენიორიის ისტორიისათვის	8
• 3.	ქართლის დედოფლის თამარ ლიპარტიანის წარმომავლობისათვის	27
4.	ცხუმის საერისთავოს ისტორიისათვის	30
5.	გურიის საერისთავოს ისტორიისათვის	39
6.	ვლადკერნის წმ.ღვთისმშობლის ხატები საქარ- თველოს სამოციქულო ეკლესიაში	52
✓ 7.	ქიანის ხატი	87
8.	მდ.ღალიძგა ისტორიულ ქრონიკებში	101
9.	სამეგრელოს ტოპონიმიიდან	118
10.	„საქართლის ერისთავი“ თუ „საქართლის- ერისთვო“	122
11.	შამადავლა დადიან-გურიელის სიგელი და ხობის ძეგლი იადგარი	132
12.	კვლავ „კათალიკოზთა სამართლის“ დათარიღებისათვის	148
13.	ცაიშის გულანი და მისი მინაწერები	161
14.	ზუგდიდის ისტორიული მუზეუმის ეპიგრა- ფიკული ძეგლების დათარიღებისათვის	182
15.	წყაროს გამოყენების მეთოდის საკითხისათვის „ქართლის ცხოვრებაში“ ...	190
16.	ინდიქციონი ათწლეულის მნიშვნელობით . . . ბიბლიოგრაფია	197 200

წიგნი გამოდის ავტორის ხარჯით
ფასი სახელშეკრულებო
ტირაჟი 200

K 274.320
3
304405500
002-0010000